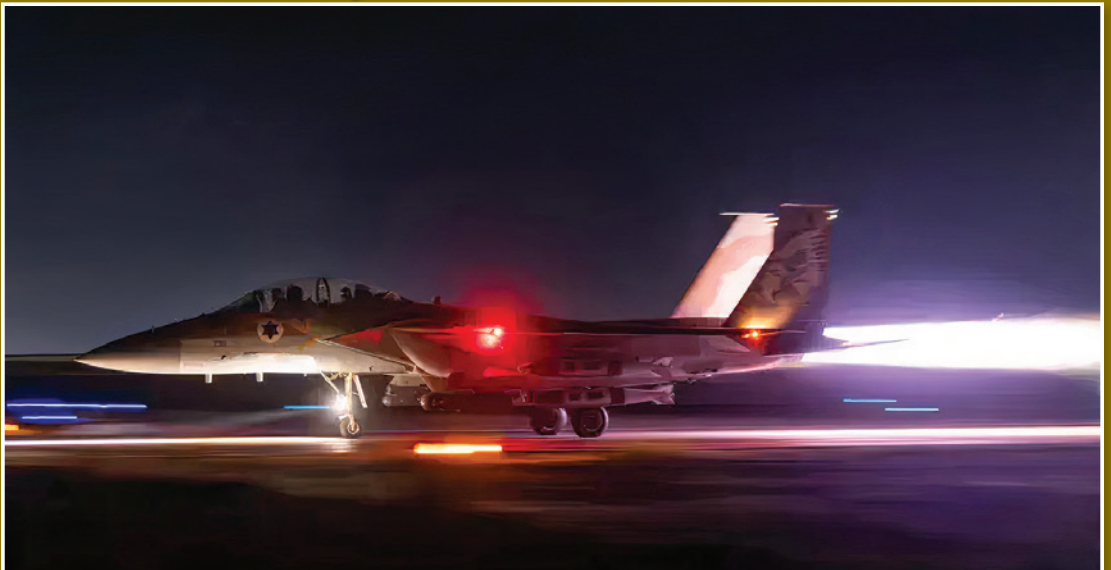

סוגיות עכשוויות באמנות המערכה

בין הקטבים

"עם כלביא" - גיליון מיוחד

אתר העשרת האורניום במרחב נתנז

אתר ההעשרה הגדול באיראן. אתר זה מתאים להעשרה לרמה צבאית.

מרחב תת-קרקעי
מכיל אולם העשרה תת-קרקעי בעל מספר קומות ובו צנטריפוגות, חרדי חשמל ותשתיות תומכות נוספות.

מרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית

מאמרי הגיליון זמינים לקריאה גם באתר מרכז דדו

בין הקטבים

גיליון 45

"עם כלביא"

סוגיות עכשוויות באמנות המערכה

בין הקטבים

"עם כלביא"

גיליון מיוחד

גיליון 45

אב התשפ"ה

אוגוסט 2025

אמ"ץ - תוה"ד - מרכז דדו לחשיבה צבאית בין־תחומית
משרד הביטחון - ההוצאה לאור

"Rising Lion"

Dado center for Interdisciplinary Military studies

מפקד מרכז דדו: תא"ל ד"ר איל פכט
עורך ראשי: סא"ל ד"ר איתי חימיניס
מנהל כתב העת ועורך: גל פרל
עורכי לשון: אריה שרביט, חוה ברטל, האלי סלומון
מעצב גראפי: יהודה סלומון

תמונות העטיפה: דובר צה"ל

© כל הזכויות שמורות
למדינת ישראל - משרד הביטחון
נדפס בישראל התשפ"ה - 2025
All rights reserved to ©
The Ministry of Defense, Israel
Printed in Israel

הספר יצא לאור באמצעות משרד הביטחון - ההוצאה לאור
אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או
אחר, כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג בחומר
הכלול בספר זה אסור בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

את מאמרי **בין הקטבים** ניתן למצוא באתר מרכז דדו (דרך אתר צה"ל)
או באמצעות עמוד ה־Facebook של מרכז דדו.
לפניות למערכת בכל נושא ובפרט בנוגע להצעות לפרסומים עתידיים:
dadocenter1@gmail.com

המאמרים אינם משקפים את עמדת צה"ל או מערכת הביטחון הישראלית
ומייצגים את דעת הכותבים בלבד.

תוכן העניינים

7	הקדמת מפקד מרכז דדו	
9	הקדמת העורכים	
11	ממלחמות ליברליות לשלום א־ליברלי: האם וכיצד ישנה הממשל החדש בושינגטון את העולם?	פרופ' בני מילר
21	מדינה קטנה ומעצמה אזורית	אל"ם (מיל') ד"ר גדי ישעיהו
55	הַן עִם לְבַדָּד יִשְׁכַּן וּבְגוֹיִם לֹא יִתְחַשֵּׁב - ניתוח של קווי הדמיון בין התרבויות האסטרטגיות של ישראל ושל הרפובליקה האסלאמית של איראן	ר', סגן ראש אגף במשרד ראה"מ
75	מלחמה כוללת המוגבלת בהיקפה - מה ניתן ללמוד ממלחמת יום הכיפורים לטובת המאבק הישראלי בפרויקט הגרעין האיראני?	תא"ל ד"ר איל פכט וסא"ל ד"ר איתי חימיניס
101	הגישה הצבאית של פגיעה במטרות ערך איראניות במלחמה רב־זירתית	תא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל
113	מלנכוליה צבאית - עלייתה ודעיכתה של האסטרטגיה הצבאית של ישראל להתמודדות עם איראן	סא"ל ד"ר איתי חימיניס
131	תנו למטכ"ל לנצח: המפתח להתמודדות עם איראן נמצא בפיתוח הכוח הטריטוריאלי	אלוף תמיר ידעי ותא"ל ערן אורטל
147	תפיסת העליונות בתחרות האסטרטגית בין ישראל ובין איראן	אל"ם ט' ואל"ם ר'
159	על הכותבים	

הקדמת מפקד מרכז דדו

צה"ל נלחם והשלים לאחרונה בהצלחה את מבצע "עם כלביא" מול איראן, לפגיעה קשה ביכולות פיתוח הגרעין, הטילאות ארוכות הטווח, התעשייה הצבאית ומרכיבים ביטחוניים נוספים שאיימו לאורך שנים על מדינת ישראל.

ההישגים האופרטיביים, בשיתוף פעולה בין-ארגוני נשענים על תשתית ויכולות שפותחו לאורך שנים ארוכות ואפשרו מימוש עוצמתנו ברגע האמת: יסודות תפיסתיים, בניין כוח התקפי והגנתי, כלי מודיעין ויכולות טכנולוגיות מתקדמות, שותפות רב-זרועית עמוקה ותרבות של חוסן מערכת.

ההחלטה על יציאה למערכה יזומה, שראשיתה במתקפת פתע רחבת היקף, לאחר שנים של היערכות וחודשים של נוהל קרב ייעודי ומורכב, מבטאת דוגמא לשינוי מתהווה במאפייני תפיסת הביטחון של מדינת ישראל ואופן מימושה על ידי צה"ל, בדרך של העצמת מרכיבי המניעה, היוזמה ועיצוב פעיל של המציאות הביטחונית האזורית תוך נטילת סיכונים. זאת גם בעקבות הטלטלה שחווינו אנחנו בהפתעה ובמכה שספגנו ב-7 באוקטובר 2023 ופרוץ מלחמת "חרבות ברזל" בעקבותיה, שעודה נמשכת ברציפות.

ההצלחות המבצעיות חשובות ועל בסיסן ניתן להגיע גם להישגים מערכתיים ואסטרטגיים. אולם, אל לנו להתבשם מההישגים מול איראן ומההתקדמות המשמעותית בפירוק ציר הרשע שאיים ב"תוכנית ההשמדה". משימתנו נמשכת, מולנו אתגרי העתיד והם רבים ומשמעותיים. רק אם נשכיל להמשיך ללמוד נכון, לתחקר את מהלכינו ומהלכי האויב, להיות במודעות גבוהה להשתנות הצפויה אצלנו, במערכת האזורית והבינלאומית, כך נגדיל את הסיכוי למינוף ההישגים, ונקטין את הסיכון להפתעות ולכישלונות בעתיד.

גיליון ייחודי זה של בין הקטבים, שרוכז תוך כדי המבצע ומופץ בד בבד עם המשך הלחימה בכלל זירות הפעילות, כולל שורה של מאמרים, שנכתבו טרם היציאה למבצע במטרה לאפשר העמקה והבנה טובה יותר של האירועים האחרונים, ומה צפוי להתממש בעתיד. הלמידה וההשתנות, גם אחרי הצלחות מבצעיות, היא בידינו. קריאה מועילה,

הקדמת העורכים

מבצע "עם כלביא" מהווה את שיאו של העימות הישיר בין ישראל לאיראן שראשיתו בעימות עקיף ארוך שנים בלבנון, כאשר קו פרשת המים היה מלחמת לבנון השנייה כנגד חזבאללה שהתגלתה כדיוויזיה קדמית איראנית והמשכו במערכה בין המלחמות (מב"ם) בסוריה תחת שלטון אסד, כנגד כוח קודס והתבססות איראן באזור. המבצע, שקדמו לו שתי תקיפות משמעותיות באיראן במהלך מלחמת "חרבות ברזל", הוא גם בחזקת נקודת תפנית במאמץ מתמשך של עשרות שנים מצד ישראל למנוע מאיראן להשיג נשק גרעיני. הפגיעה המסתמנת, נכון לכתובת שורות אלה, במרכיבי הליבה הנותרים של אסטרטגיית הביטחון של איראן - פרויקט הגרעין הטילאות והתע"ש הצבאי של איראן, משלימה במידה רבה את הישגיה של ישראל נגד שלוחי ובעלי בריתה של איראן בעזה ובלבנון במסגרת מלחמת 'חרבות ברזל' במהלך השנתיים האחרונות.

במזרח התיכון מתהווה אפוא מאזן כוחות חדש. מבחינה זו, המבצע באיראן מהווה ביטוי לתהליך ארוך שנים של השתנות עמוקה בתפקיד הכוח הצבאי של ישראל במזה"ת - צה"ל פועל גם הרחק מגבולות המדינה ונהנה מחופש פעולה צבאי רחב, עליונות צבאית ביחס לאויבי ישראל והשפעת פעולותיו חורגת מהיבטים צבאיים גרידא.

המבצע עשוי לתרום תרומה משמעותית למגמת השינוי בצביונו של המזרח התיכון, מגמה שהואצה ב"הסכמי אברהם" וביתר שאת בעקבות השפעת המלחמה על מאזן הכוחות האזורי. כך, החולשה המסתמנת של איראן ובעלי בריתה עשויה להוביל לכך שלראשונה בהיסטוריה המודרנית של המזה"ת, הקטבים היריבים המרכזיים במזה"ת, ישראל ותורכיה, ובדומה ליתר השחקנים המדינתיים באזור, מצויים תחת מרחב ההשפעה אמריקאי. המזה"ת, בניגוד להערכות שנשמעו בשנים האחרונות, אינו מרחב "פוסט אמריקאי".

לבסוף, ראוי לבחון את המבצע בראי הפרספקטיבה של ההיסטוריה הצבאית של מדינת ישראל. ראשית, בפן הטקטי שכן מדובר במערכה מבוססת תחבולה ששילבה בין הפעלת כוח אווירי (מכלים מאוישים ולא מאוישים), אש מדויקת מן התווך, פעילות סייבר וספקטרום וכן מבצעים התקפיים חשאיים באיראן גופא. בשורת התקפות נפגעו מתקני גרעין, משגרי ומצבורי טילים, מפקדות ומפקדים ובעלי תפקיד בכירים במערכת הביטחון האיראנית. זוהי מערכה יזומה, משולבת,

תחבולנית ומפתיעה, מוטת אוויר ומודיעין ליתרון מובהק על איראן ויש לנתח אותה לעומקה וללמוד אותה, הגם שהמלחמה הבאה תהיה שונה.

שנית, המבצע נגד איראן, מעצמה אזורית שיש הרואים בה חלק ממחנה גלובלי הכולל גם את רוסיה, סין וצפון קוריאה, מהווה את הפעם הראשונה שישאל מצויה בעימות צבאי ישיר עם שחקן מדינתי מאז מלחמת יום כיפור ב-1973. הלחימה המשותפת עם ארה"ב, מהווה את הפעם הראשונה שישאל מצויה בלחימה קואליציונית מאז מלחמת סיני ב-1956. בדומה למבצע "מוקד" ב-1967, גם במבצע הנוכחי, מכת הפתיחה מפתיעה הכתיבה במידה רבה את המשך המאזן בין הצדדים בראשית הלחימה. המבצע אף מגדיר מחדש את אחד המושגים המכוננים של אסטרטגיית הביטחון הלאומי, "דוקטרינת בגין", שיושמה בעבר נגד מאמציהן של סוריה ועיראק להשיג נשק גרעיני.

בימים שלפני המבצע, אושרה הצעת החוק בדבר אסטרטגיית ביטחון לישראל, אולם אין לנו כל ספק שהמבצע, בדומה היבטים נוספים במלחמה, ישפיע רבות על האסטרטגיה שתגובש. הגם שבשלב זה מוקדם להצביע על תכניה של האסטרטגיה העתידית ניתן בשלב זה לכל הפחות כן להצביע על חלק מהשאלות שראוי שישאלו לאור אירועי השנתיים האחרונות - האם נכון להוסיף את המושג מניעה לצד יתר מושגי היסוד הצבאיים (הרתעה, התרעה, הכרעה והתגוננות)? מהו תפקידו העדכני של הכוח הצבאי של ישראל בביטחון הלאומי שלה? ואילו יעדים לאומיים הוא נועד לשרת? האם התמשכות הלחימה הצפויה מצריכה שנחשוב מחדש על השאיפה לקיצור משך המלחמות? ומה המשמעות של פרקי לחימה ממושכים למרכיבים חשובים נוספים של הביטחון הלאומי הישראלי, בדגש על מצב העורף והרווחה הכלכלית במשק.

מאמרי גיליון זה, שכולם נכתבו טרם היציאה למבצע "עם כלביא", קובצו יחדיו במטרה לאפשר להבין בצורה טובה יותר את האירועים האחרונים, שורשיהם וחשיבותם ארוכת הטווח. קריאה מועילה!

סא"ל ד"ר איתי חימיניס

סרן (מיל') גל פרל

ממלחמות ליברליות לשלום א־ליברלי: האם וכיצד ישנה הממשל החדש בושינגטון את העולם?¹

פרופ' בני מילר²

הממשל האמריקאי שואף לסיים את עידן המלחמות הליברליות שאפיינו את הסדר העולמי הליברלי החולף. בעידן שלאחר המלחמה הקרה היו שלושה גלים של מלחמות ליברליות: הגל הראשון התרחש בשנות ה־90 ועסק בהתערבויות הומניטריות. הגל השני החל לאחר מתקפות הטרור ב־11 בספטמבר 2001, והתמקד בהפלת משטרים לקידום דמוקרטיה. הגל השלישי מתרחש בשנים האחרונות באמצעות תמיכה במדינות ליברליות המתמודדות מול יריביהם האוטוריטריים. אסטרטגיית השלום הא־ליברלי של הממשל הנוכחי נועדה קודם כול למנוע מלחמת עולם בדרך של חלוקה דה־פקטו של העולם לאזורי השפעה מעצמתיים, כאשר כל אחת מהמעצמות דומיננטית באזור הסמוך לגבולותיה גם אם זה על חשבון זכויות של מדינות חלשות יותר וערכים ליברליים.

מה כוונתנו ב"מלחמות ליברליות" ומהו "שלום א־ליברלי"?

מלחמות ליברליות הן מלחמות שפורצות לשם קידום או הגנה על ערכים ליברליים. ערכים אלו כוללים זכויות אדם המוגנות באמצעות מה שמכונה "התערבויות הומניטריות"; מלחמות לקידום דמוקרטיה; והגנה על מדינות דמוקרטיות המותקפות בידי כוחות אוטוריטריים. שלום א־ליברלי מתייחס להסדרי שלום שנעשים לפחות במחיר מסוים של ערכים ליברליים, כגון הזכות להגדרה עצמית, דמוקרטיה, זכויות אדם או שלמות טריטוריאלית של מדינות, כולל מדינות דמוקרטיות. סוג אחד של הסדר שלום א־ליברלי מתייחס לאזורי השפעה של מעצמות גדולות, שבהם חופש הפעולה והאוטונומיה של המדינות הקטנות מוגבלים בידי המעצמה הגדולה הדומיננטית באזור. העלויות הגבוהות וכישלונות בולטים של לפחות חלק מהמלחמות הליברליות תרמו שלא במכוון לעליית כוחות לאומניים־פופוליסטיים, אשר מצידם

¹ הגרסה הדיגיטלית של המאמר פורסמה באתר מרכז דדו ב־4.6.25.

² ראש המרכז לחקר הביטחון הלאומי, חוקר ומרצה ליחסים בינלאומיים בבית הספר למדעי המדינה, אוניברסיטת חיפה.

תומכים במידה רבה בקידום שלום א-ליברלי במקום ניהול מלחמות ליברליות. ישנו גרעין של אמת בטענתו של טראמפ, שהעולם היה שקט באופן יחסי במהלך כהונתו הראשונה, בניגוד לתקופת כהונתו של ביידן. ייתכן שנתון זה השפיע על חלק מהבוחרים בבחירות לנשיאות ב-2024, גם אם לא היה הגורם המרכזי ביחס לגורמים כמו אינפלציה והגירה. כאן הדוגמה המרכזית היא מלחמת אוקראינה. המלחמה פרצה כבר בשנת 2014, עם סיפוח חצי האי קרים, ולאחר מכן התפשטה מזרחה לאוקראינה עם תחילת המרד הבדלני, שנתמך בידי רוסיה. המאבק בין ממשלת אוקראינה למורדים נמשך לאורך כל תקופת כהונתו הראשונה של ממשל טראמפ. ובכל זאת, לא ניתן להשוות את המלחמה שהייתה אז בעצימות נמוכה, להסלמה הגדולה תחת ממשל ביידן, כאשר רוסיה ניסתה לכבוש את כל אוקראינה ולספח חלקים מרכזיים ממנה. המערב, בראשות ארה"ב, הפך מעורב מאוד במלחמה, בעודו מספק סיוע צבאי ופיננסי משמעותי לאוקראינה.

לאחר ההתקפה הנתעבת של חמאס על ישראל ב-7 באוקטובר 2023, פרצה מלחמת "חרבות ברזל" אשר התפשטה לחזיתות נוספות - מלבנון דרך תימן ועד איראן (על מלחמת ה-7 באוקטובר ראה: מילר, מרץ 2025). אזור לחימה פוטנציאלי נוסף התפתח במזרח אסיה, בו סין הפכה לאגרסיבית יותר, ובשנים האחרונות התגברו המתחים סביב טאיוואן וסביב ים סין הדרומי. בו בזמן, ארה"ב הגבירה את תמיכתה בפיליפינים ובטאיוואן, דבר אשר הגביר את הסיכון להסלמה גם בזירה זו. על אף שהדחף הליברלי תמיד היה רלוונטי למדיניות החוץ של ארה"ב, התקופה הליברלית האחרונה הייתה קשורה באופן הדוק לתקופת השיא של ההגמוניה האמריקאית שנמשכה משנות ה-90 ועד העשור השני של המאה ה-21. ארה"ב מצאה את עצמה כמעצמה היחידה לאחר סיום המלחמה הקרה והתמוטטות ברית-המועצות, ובזמן שהייתה ההגמון הבלתי מעורער, הזמן נראה לה מתאים לקידום ערכים ליברליים ולהפצת הליברליזם בעולם.

הגל החולף של מלחמות ליברליות הינו השלישי במסגרת שלושת הגלים של מלחמות ליברליות תחת ההגמוניה הליברלית של ארה"ב בעידן שלאחר המלחמה הקרה: הגל הראשון התרחש בשנות ה-90 ועסק בהתערבויות הומניטריות שהיו מבוססות על תפיסה אוניברסלית של זכויות האדם (על התערבויות הומניטריות ראה: Miller, 2020, Ch. 7). הגל השני החל לאחר מתקפות הטרור של ה-11 בספטמבר 2001 והתמקד בהפלת משטרים לקידום דמוקרטיה (על התערבויות לצורך שינוי משטרים ראה: Ibid. Ch. 8). הגל השלישי התקיים לפחות עד סיום כהונתו של ביידן באמצעות תמיכה במדינות ליברליות המתמודדות מול יריביהם האוטוריטריים (על תמיכת משטר ביידן באוקראינה כנגד הפלישה הרוסית ראה: Renshon & Suedfeld, 2024).

בשנות ה-90 התבטאו עקרונות הליברליזם בהתערבויות הומניטריות מוגבלות במלחמות שבטיות-אתניות לצורך הגנה על אזרחים במדינות כושלות כמו סומליה

(1994–1992), בוסניה (1995) וקוסובו (1999). לאחר ה־11 בספטמבר הכריזה ארה"ב על "המלחמה בטרור", שהפכה למלחמת שינוי משטרים במטרה לקדם דמוקרטיה באפגניסטן (2001–2021) ובעיראק (2003–2011), וכן התערבות מוגבלת יותר בלוב (2011).

ההתערבויות ההומניטריות המוקדמות הצליחו בחלקן בקוסובו, אך נכשלו לחלוטין בסומליה והשיגו הצלחה מאוחרת מאוד בבוסניה. בניגוד לכך, מלחמות שינוי המשטר שלאחר ה־11 בספטמבר הסתיימו בכישלון מוחלט, מה שהראה את מגבלות כוחה של ארה"ב גם בשיא ההגמוניה שלה. יתרה מכך, מלחמות אלה גם גרמו חוסר יציבות משמעותי: פריצת מלחמות אזרחים; עליית ארגוני טרור, שהגיעו לשיאם עם דאע"ש הקיצוני; קריסת מאזן הכוחות במפרץ בין המדינות הערביות לאיראן, בעקבות חולשתה של המדינה הערבית המרכזית באזור – עיראק; יתרה מכך, איראן חדרה פוליטית לעיראק בסיוע של גורמים שיעים עיראקיים וסייעה גם להקים מיליציות שיעיות חמושות בעיראק; ולבסוף, הגירה המונית למערב. המהגרים ניצלו את קריסת לוב לאחר ההתערבות המערבית ומלחמת האזרחים שם, כדי לחצות את הים התיכון ישירות לאירופה. יחד עם זרמי המהגרים הגדולים ממדינות ערביות כושלות נוספות, כגון סוריה ועיראק, השפיע זרם המהגרים על עליית הלאומנות-פופולזים האליברלית במערב.

למרות זאת, הדחף הליברלי במדיניות החוץ של ארה"ב לא פג, וגל שלישי של מלחמות ליברליות התרחש תחת ממשל ביידן. הערכים הליברליים שוב היו מאוימים לאחר שרוסיה פלשה לאוקראינה ב־2022, והפעם ביידן הגיב בתמיכה נרחבת באוקראינה הדמוקרטית מול רוסיה האוטוריטרית. הוא גם המשיך במדיניות הליברלית המסורתית של ארה"ב בתמיכה בטאיוואן ובפיליפינים הדמוקרטיות מול סין האוטוריטרית באזור האינדו-פסיפי. ביידן אף יזם את הקמתן של כמה בריתות בין מדינות ליברליות המתמודדות עם האיום הסיני באזור, בין היתר: בין יפן, קוריאה הדרומית וארה"ב; בין אוסטרליה, בריטניה וארה"ב; ובין ארה"ב, אוסטרליה, יפן והודו. נוסף על כך, ביידן הראה תמיכה צבאית, דיפלומטית וכלכלית חזקה מאוד במדינת ישראל הדמוקרטית לאחר שהותקפה בידי כוחות אנטי-ליברליים, כמו חמאס, חזבאללה ואיראן מאז אוקטובר 2023 (על תמיכת משטר ביידן בישראל לאחר ה־7 באוקטובר ראה: מילר, 2025).

בניגוד לנשיאים אחרים בעידן שלאחר המלחמה הקרה, ממשל טראמפ לא רואה בקידום דמוקרטיה ובהגנה על זכויות האדם מטרות ראויות למדיניות החוץ של ארה"ב, ומן הסתם היה נמנע מכניסה למלחמה לשם מטרות אלו.

כבר במהלך כהונתו הראשונה סטה ממשל טראמפ באופן חד מעקרונות הליברליזם במדיניות החוץ של ארה"ב אשר אפיינו את הממשלים הקודמים, שנטו לתמוך במדינות ליברליות מול יריביהן האוטוריטריים. נראה כי ממשל טראמפ לא רואה את הברית של ארה"ב עם הדמוקרטיות האירופיות כאבן היסוד של מדיניות

החוץ האמריקאית, בניגוד לנשיאים קודמים. הוא אפילו דיבר על פירוק נאט"ו, אם כי זה לא הגיע לידי ביצוע. מנגד, הוא הביע סימפתיה כלפי כמה מנהיגים של מדינות א-ליברליות, כגון פוטין, דבר חסר תקדים לחלוטין לנשיא אמריקאי לאחר המלחמה הקרה.

זהו סממן למעבר למדיניות א-ליברלית, כלומר קבלה של מנהיגים של מדינות א-ליברליות כפרטנרים משמעותיים של ארה"ב. מעבר להשפעתה של השקפת העולם הא-ליברליות של ממשל טראמפ, ייתכן כי גורמים מערכתיים בין-לאומיים משחקים כאן תפקיד - במיוחד בהתחשב בכך שההגמוניה האמריקאית כבר לא בשיאה, ויכולתה של ארה"ב לעצב את העולם בדמותה שלה נתונה יותר ויותר בספק. הדבר אינו אומר, כמובן, תמיכה בכל משטר אוטוריטרי, אלא עיצוב המדיניות לפי האינטרסים החומריים של ארה"ב מול משטרים כאלה. כך יזם טראמפ מלחמת סחר עם סין ונקט בקו תקיף נגד איראן. מצד שני, הישג מרכזי בכהונתו הראשונה היה הסכמי אברהם, שאותם תיווך בין ישראל לבין איחוד האמירויות הערביות ובחריין ב-2020. ממשל טראמפ אף ניסה להגיע להסכם גרעיני ישירות עם הרוזן הצפון קוריאני. הניסיון אמנם קרס, אך ראוי לציין שנעשה ניסיון כזה עם מנהיג מסוג זה מלכתחילה. כן היה נראה שמתחוללת התקרבות מסוימת בין טראמפ לפוטין, אם כי לא נרשמה התקדמות מרחיקת לכת ביחסי רוסיה-ארה"ב בקדנציה הראשונה.

מטוס קרב מסוג F-18 ממריא מנושאת המטוסים אייזנהאואר לתקוף יעדים של ארגון החות'ים בתימן בינואר 2024 (U.S. Air Force photo)

למה ניתן לצפות בתקופת כהונתו השנייה של ממשל טראמפ?

ממשל טראמפ עשוי לקיים את הבטחות הבחירות שלו לגבי ירידה בכמות המלחמות תחת נשיאותו, בדרך של קידום "שלום א-ליברלי" בכמה אזורים, כולל ע"י תיאום עם דיקטטורים. בראש ובראשונה עשוי הדבר להתבטא באוקראינה: ממשל טראמפ

פחות מחויב להמשיך ולסייע לאוקראינה הדמוקרטית. מאחר שאוקראינה תלויה מאוד בסיוע אמריקאי ולא נראה כי אירופה מסוגלת ומוכנה להחליף אותה, עמדתו הבדלנית של ממשל טראמפ עשויה לתרום לסיום המלחמה בהסכם פשרה בדרך א־ליברלית: מדינה דמוקרטית עשויה להידרש לעשות ויתורים טריטוריאליים כואבים מול מעצמה אוטוריטרית חזקה יותר, שנקטה תוקפנות גלויה בהפרה של הנורמה הבין־לאומית של כיבוד שלמותן הטריטוריאלית של כל המדינות וביצעה פשעי מלחמה רבים. המרכיב הא־ליברלי של השלום יתחדד אם ממשל טראמפ לא יהיה מוכן לספק ערבויות ביטחוניות אמינות לאוקראינה או לתמוך בהגשת הבקשה שלה לחברות בנאט"ו. מדיניות כזו עשויה להשאיר מדינות דמוקרטיות אחרות במזרח אירופה פגיעות לתוקפנות רוסית בעתיד. הסדר שלום א־ליברלי כזה עשוי ליצור גם את התנאים לאזור השפעה רוסי במזרח אירופה, אשר יבלום את המדיניות הליברלית של הרחבת נאט"ו מזרחה כדי לכלול את כל הדמוקרטיות במזרח ובמרכז אירופה בברית המערבית.

במזרח אסיה, שלום א־ליברלי עשוי להתהוות אם טראמפ לא יהיה מחויב להגן על מדינות דמוקרטיות, כמו הפיליפינים וטאיוואן, ואולי אף על דרום קוריאה ויפן. במקרה כזה, מדינות דמוקרטיות אלו יאלצו לעשות ויתורים כואבים לטובת סין. במידה מסוימת, בדומה לאזור ההשפעה הרוסי במזרח אירופה, עשוי להתהוות אזור השפעה סיני במזרח אסיה. עם זאת, תרחיש כזה פחות סביר מאשר במזרח אירופה, בשל הלוגיקה הריאליסטית של ההתמודדות עם סין - יריב מרכזי של ארה"ב - ובשל נוכחותם בממשל של כמה בכירים בעלי עמדות ניציות ביחס לסין.

במזרח התיכון, ממשל טראמפ עשוי להחזיר את הקו התקיף נגד איראן ובו בזמן לקדם את הרחבת הסכמי אברהם, אשר יכללו את הסכם הנורמליזציה החשוב בין ישראל לערב הסעודית. הסעודים עשויים להסכים לנורמליזציה במנותק מתהליך מדיני בין ישראל לפלסטינים בשל לחצי טראמפ וגם בגלל מתן תגמולים כמו ברית ביטחונית וכור גרעיני אזרחי אשר ימתיקו את העסקה. חופש הפעולה של ישראל לחזק את דריסת הרגל האזורית שלה אף יוגבר בזכות מדיניות תומכת מצד ממשל טראמפ ובזכות ההיחלשות של "ציר ההתנגדות" בהובלת איראן תחת מדיניות ה-"לחץ המרבי" של טראמפ, בנוסף על כישלונות הציר בסוריה ועל כישלונות חזבאללה ואיראן במלחמה נגד ישראל. אולם כאן ממשיך להתקיים החשש, שהבדלנות הטבועה ב"אמריקה תחילה" ובחלקים מתנועת MAGA עלולה להביא להתנתקות אמריקאית מהמזרח התיכון. ייתכן גם שהיגיון ריאליסטי של התמקדות באינדו־פסיפיק בשל היריבות עם סין עלול להביא להפחתת המעורבות האמריקאית באזור - מה שעלול להיות מהלך בלתי־מייצב, במיוחד עם אי־הפתרון של סכסוכים באזור בין אם מול איראן ובין אם מול הפלסטינים ותומכיהם במדינות ערב.

השינוי הצפוי במדיניות החוץ של ארה"ב משקף את השינויים במציאות של חלוקת העוצמה הגלובלית: העידן החד־קוטבי שבו ארה"ב היא הדומיננטית - הסתיים. על

אף שהיא עדיין המעצמה החזקה ביותר בעולם, היא כבר לא ההגמון הבלעדי ועליה לקחת בחשבון את עמדות המעצמות האחרות, במיוחד את האינטרסים של רוסיה ושל סין הסמכותניות. במקום מלחמות ליברליות שמטרתן לעצב את העולם בדמותה הליברלית - בהצלחה מוגבלת ביותר - ארה"ב תחת טראמפ עשויה להתמקד בהשגת רווחים חומריים חד-צדדיים, תוך שאיפה לקדם שלום באזורים שונים, גם אם ייתכן שיהיה זה שלום א-ליברלי.

שלום א-ליברלי מבוסס על מתן עדיפות למניעת מלחמה על פני צדק לאומי (זכות הגדרה עצמית) ואישי (זכויות אדם). ניתן להיזכר בשתי דוגמאות היסטוריות: הראשונה, לאחר החוויה הטראומטית של מלחמות המהפכה הצרפתית ושל מלחמות נפוליאון בסוף המאה ה-18 ובתחילת המאה ה-19, שיתפו פעולה חמש מעצמות אירופה הגדולות - תחת "הקונצרט האירופי" - במטרה למנוע את חזרתן של המלחמות בין המעצמות הגדולות. בעוד שהן מנעו מלחמה כזו ביניהן, הן דיכאו יחד את השאיפות הלאומיות והליברליות של אזרחיהן ושל קבוצות לאומיות שונות. הדוגמה ההיסטורית השנייה: במהלך המלחמה הקרה, תחת דו-קוטביות והרתעה גרעינית הדדית ולאחר המחירים הנוראיים של מלחמת העולם ה-2, נאלצה ארה"ב לקבל את אזור השפעה הסובייטי במזרח אירופה (בעוד אירופה המערבית הייתה תחת ההגמוניה האמריקאית), למרות שמוסקבה דיכאה את השאיפות הלאומיות ואת החירות האישית באזור השפעתה. כך לא תמכה ארה"ב בניסיונות למהפכות ליברליות בהונגריה ב-1956 ובצ'כוסלובקיה ב-1968. כיבוד תחום השפעה הזה עזר במניעת מלחמת עולם שלישית על חשבון החופש הלאומי וזכויות הפרט. לאחר סיום המלחמה הקרה, הובילה ארה"ב, תחת הגמוניה ליברלית, את ההתפשטות מזרחה של נאט"ו כדי לכלול את הדמוקרטיות החדשות במזרח אירופה. התפשטות ליברלית זו תרמה למתיחות הגוברת עם רוסיה, ולפי כמה ריאליסטים, הובילה לפלישת רוסיה לאוקראינה בשל חששותיה הביטחוניים בנוגע להתרחבות נאט"ו (אם כי רוב מדינות המערב מאשימות את רוסיה בהתפשטות אימפריאלית).

לסיכום, שלום א-ליברלי מבטא את העדיפות של שלום, או לפחות מניעת מלחמה, על פני צדק וערכים ליברליים מרכזיים כמו הזכות להגדרה עצמית לאומית, קידום דמוקרטיה והגנה על זכויות האדם. כמובן, הימנעות ממלחמה על כל העלויות האנושיות ההרסניות שלה היא דבר חיובי ביותר, אך במקרים רבים שלום כזה עשוי להתקבל על חשבון ערכים ליברליים והומניטריים מרכזיים. במקרים אלו עולה השאלה: האם שלום כזה יהיה יציב וימשך לאורך זמן, או שמא ייצור התנגדות עזה ומניעים משמעותיים לאתגר אותו, כולל באמצעים אלימים?

לאחרונה, הממשל האמריקאי לא שלל את האפשרות להשתמש בכוח צבאי כדי לתפוס את תעלת פנמה או לרכוש את גרינלנד, והוא העלה את הרעיון של שימוש ב"כוח כלכלי" כדי להכריח את קנדה להפוך למדינה ה-51 של ארה"ב. האם הצעות אלו מאתגרות את רעיון "השלום הא-ליברלי"? ככל הנראה, לא. ראשית,

ייתכן כי טראמפ מעורר רעיונות שהוא לא מתכוון לממש בפועל או לפחות לא יקדם באמצעות הפעלת כוח צבאי. אבל גם אם ינסה לממש אותם, רעיונות אלו אינם סותרים בהכרח את מושג אזור השפעה. כל שלושת המקומות הללו יכולים להתאים לתפיסת אזור השפעה אמריקאי בחצי הכדור המערבי, כלומר מימוש דוקטרינת מונרו מהמאה ה־19. הכללת טריטוריות אלו בתוך תחום השפעה כזה לא מאתגרת כמובן את תחום ההשפעה הסיני בים סין הדרומי או את תחום ההשפעה הרוסי בחלקים ממזרח אירופה. דברי ממשל טראמפ עשויים לשמש כאיתות לסין ולרוסיה להימנע מחדירה לחצי הכדור המערבי – ברוח דוקטרינת מונרו – בתמורה לכך שארה"ב תראה רגישות לאינטרסים של יריבותיה בשכונותיהם.

דבר זה עשוי להוביל להסדר שלום, גם אם א־ליברלי ובלתי מוסרי, אשר יפחית את הסיכוי להתלקחות בין מעצמות, לפחות כל עוד הוא נשאר בתוקף. יחד עם זאת, הסדר כזה עשוי לא להחזיק מעמד זמן רב ולפגוע אנושות במעמדה הבין־לאומי של ארה"ב ובמנהיגותה על המערב, ובוודאי יחליש מאוד את "עוצמתה הרכה" (כלומר את כוח המשיכה של המדינה ואת התנהגותה הבין־לאומית). סביר להניח שהוא יאתגר את הנורמה של שלמות טריטוריאלית, ובכך עלול לגרום לתוקפנות של מדינות נוספות כלפי מדינות שכנות, במיוחד מצד הציר הסמכותני של סין, רוסיה, איראן וצפון קוריה. במילים אחרות, העלויות תהיינה הרבה יותר גבוהות מהתועלות.

ההשלכות על ביטחון ישראל

השלום הא־ליברלי מבטא שניים מההיבטים העיקריים במדיניות ממשל טראמפ כלפי ישראל: הא־ליברליזם מנבא היעדר איכפתיות גבוה לגבי הצד ההומניטרי בפעילות אפשרית של צה"ל ולכן יאפשר חופש פעולה צבאי גבוה לישראל. כאמור, בניגוד לממשל ביידן, ולמעשה לכל הממשלים הקודמים – דמוקרטים ורפובליקנים כאחד – יוצא ממשל טראמפ כנגד עיקרי הסדר העולמי הליברלי. הממשל איננו מקבל את הריסונים שסדר זה מכתוב, ולכן מגלה חוסר רגישות לסוגיות ההומניטריות וגם לחוק הבין־לאומי ולמוסדות בין־לאומיים כמו האו"ם ובית הדין הפלילי הבין־לאומי. מדיניות זאת מנוגדת לזו של ממשל ביידן, שבצד תמיכתו העצומה בישראל במלחמת ה־7 באוקטובר גם הטיל מגבלות מסוימות על אספקת נשק שעלול היה לגרום לאבדות רבות של בלתי־מעורבים. ממשל טראמפ ביטל את התקנה מתקופת ביידן שביקשה להבטיח כי בעלות בריתה של ארה"ב לא ישתמשו בנשק מתוצרת

ארה"ב בניגוד לחוק ההומניטרי הבין־לאומי. (Kelly et al., February 2025)

השאיפה לקדם שלום פירושה חוסר התלהבות ממלחמות, בוודאי כאלה שתופסות כותרות; ובעיקר, ארה"ב עשויה להתנגד למהלכים ישראלים שעלולים להסלים למלחמה אזורית, כמו עם איראן למשל, שעלולה לגרום גם את ארה"ב למלחמה כנגד רצונה.

במבט ראשון, עלייתו של ממשל טראמפ משרת טובות לגבי ביטחון ישראל. מבחינת טראמפ וקהל תומכיו - תנועת מאגה (Make America Great Again) - ישראל עומדת בחזית המאבק של מאבק הציוויליזציות הקרוב לליבה של מאגה: הציוויליזציה היהודית-נוצרית מול אחד האויבים הגדולים ביותר שלה: האסלאם הרדיקלי, השיעי והסוני כאחד. יתרה מזאת, המקרה הישראלי שונה מהמקרה של אוקראינה, למשל, בהקשר של מלחמת התרבויות שמאגה עוסקת בה מאוד. אוקראינה מזוהה, בצדק או שלא, עם אירופה הליברלית-פרוגרסיבית, בשעה שישראל מזוהה יותר עם ערכי מאגה: אתנו-לאומיות (מדינה יהודית) בעלת ערכים של מאצ'ואיזם -לוחמנות, והרבה פחות של פמיניזם וווק (כלומר מתן עדיפות לקבוצות מקופחות באופן מסורתי, כמו נשים, טרנסג'נדר וגזעים צבעוניים לא-לבנים). אוקראינה גם נלחמת ברוסיה של פוטיין, כשהאחרונה מייצגת לכאורה ערכים דומים לאלו של מאגה בהקשר מלחמת התרבויות, כלומר התנגדות לטרנסג'נדר ודגש על מאצ'ואיזם ולוחמנות בנוסח פוטיין וכן ערכים "מסורתיים": משפחה, כנסייה ומולדת.

שלום א-ליברלי בעזה? לגבי הפתרון העתידי בעזה בולט מאוד ההיבט הא-ליברלי בכך שטראמפ העלה את נושא פינוי הפלסטינים מהרצועה ויש אף הרואים בכך "ניקוי אתני", גם אם לכאורה זה גם נתיב לשלום, שהרי העדר פלסטינים מהרצועה מבטיח שלא תהיה התנגשות מזוינת ישראלית-פלסטינית - לפחות לא בזירה זאת. עם זאת קיימים ספקות גדולים מאוד לגבי ההיתכנות שלו בהעדר מדינות המעוניינות בקליטת מהגרים רבים - ובמיוחד אם המהלך יתבצע באופן שייתפס ככפוי בצורה כזאת או אחרת. גם אם המהלך לא ימומש, במידה וישראל תהיה מזוהה עם תמיכה במהלך מסוג זה, זה עלול לפגוע מאוד במעמדה ובדימויה הבין-לאומי לטווח הארוך. היעדר לחצים מרסנים על ישראל לגבי פעולותיה הצבאיות והעדר המגבלות ההומניטריות לגבי אספקת נשק והשימושים בו, בניגוד לכל הממשלים הקודמים, מהווים לכאורה יתרון עצום לישראל מבחינת חופש הפעולה הצבאי. עם זאת, במבט עתידי נשאלת השאלה האם חוסר הריסון לא עלול לעלות לישראל באובדן ניכר של תמיכה ציבורית בדעת הקהל העולמית ובסופו של דבר גם בארה"ב, במיוחד בקרב הדור הצעיר - מה שעלול בעתיד להחליש מאוד את התמיכה האמריקאית בישראל שהיא חיונית ביותר לביטחון ישראל.

ארה"ב היא הגורם העיקרי, אם לא היחיד, שיכול למתן את הסכסוך הישראלי-פלסטיני. אם הממשל לא יקדם פתרון מדיני שיהיה מקובל גם על הפלסטינים וגם על ישראל ויבטיח את זכויות וביטחון שני הצדדים, כלומר מעין "שלום ליברלי", זה יבטיח את המשך הסכסוך בעתיד הנראה לעין. זאת איננה התפתחות רצויה מבחינת ביטחון ישראל, גם אם ההנחה המקובלת כעת היא שקשה מאוד - אם לא בלתי אפשרי - לקדם פתרון מדיני שיניח את דעת שני העמים.

שאלה מרכזית מתייחסת לתוכנית הגרעין האיראני, שמהווה את האתגר הביטחוני העיקרי לישראל. גם כאן יכול לבוא לידי ביטוי השלום הא-ליברלי: דגש של ממשל

טראמפ על הגעה להסכם גרעין כדי למנוע מלחמה עם איראן, גם אם ההסכם למעשה יחזק משטר אנטי־ליברלי בעקבות ביטול הסנקציות ופתיחת נתיבי סחר רבים בעבור איראן – שתישאר תחת משטר האיטולות שמפר ברגל גסה זכויות אדם בתוך איראן ומנהל מדיניות תוקפנית באזור.

לגבי סוגיית הסיוע האמריקאי העתידי לאחר תום ההתחייבות הנוכחית, ניתן לכאורה להקיש מהתמיכה הנוכחית בישראל, שתהיה המשכיות בנושא זה והסיוע לא יפחת ויימשך כסדרו. אולם נטייתו של טראמפ – במסגרת הדגש שלו על הבדלנות של "אמריקה תחילה" – היא לא לתת מתנות חינם לזרים ולכן לצמצם כמה שיותר את סיוע החוץ האמריקאי למדינות זרות. על כן קיימים סימני שאלה מסוימים לגבי מידת המחויבות שלו להמשך הסיוע, לפחות בהיקפים הנוכחיים שלו.

כל עוד מממשל טראמפ ממשיך להפגין את אהדתו הבסיסית לישראל, ניתן לצפות שהקשר הקרוב האמריקאי-ישראלי ימשיך להיות מוקד משיכה לישראל בעבור מדינות ערב. עם זאת תחת הריאל-פוליטיק של השלום הא־ליברלי ביחס לאיראן (הסכם גרעין ולא פעולה צבאית) וסעודיה (נורמליזציה עם ישראל) גם בלי קידום הנושא הפלסטיני, קרוב לוודאי שקשר ישראלי קרוב עם הממשל וקידום מהלכים אלו, יחזק מאוד גם את יחסי ישראל עם מדינות ערב. זאת על אף שהעדר הריסונים מצד הממשל לגבי הפעולות הצבאיות הישראליות, הקידום האפשרי של עזיבת האוכלוסייה הפלסטינית, אי־קידום פתרון מדיני ואולי מתן מרחב פעולה ללא הגבלות מצד הממשל האמריקאי לישראל ביחס לפלסטינים – עלולים לשמש כנטל על יחסי ארצות ערב עם ישראל.

כך עשוי להיווצר שלום א־ליברלי במזה"ת, כלומר שלום שלא יהיה מבוסס על קידום זכויות אדם ועל זכויות לאומיות ודמוקרטיה אלא על מניעת מלחמות בין משטרים, שלפחות ברובם המכריע איננם דמוקרטיים. תנאי הכרחי ליציבותו של שלום כזה הוא המשך מטריית ביטחון אמריקאית לאזור, כמו שהתקיימה בעשורים האחרונים (ובאה לידי ביטוי בין השאר מול התקפות הטילים האיראניות על ישראל באפריל ובאוקטובר 2024).

רשימת המקורות

- מילר, בנימין (מרץ 2025). "מלחמת ה-7 באוקטובר והסדר העולמי". עדכן אסטרטגי, כרך 28, גיליון 1, עמודים 3-13.
- Kelly, Meg et al. (February 24, 2025). "Trump repeals Biden directive linking U.S. arms to human rights: Rescission of the order, imposed as Biden struggled with the civilian toll caused by Israel's war in Gaza, comes as the new administration puts its mark on U.S. foreign policy". *Washington Post*.
- Miller, Benjamin & Rubinovitz, Ziv (2020). *Grand Strategy from Truman to Trump*, The University of Chicago Press.
- Renshon, Stanley A. & Suedfeld, Peter (2024). *The Trump and Harris Doctrines*, Springer Publishing.

מדינה קטנה ומעצמה אזורית¹

אל"ם (מיל") ד"ר גדי ישעיהו²

האם מדינה קטנה יכולה לשמש גם כמעצמה אזורית? בעולם שבו מעצמות אזוריות מזוהות לרוב עם עוצמה גאוגרפית ודמוגרפית, ישראל מציבה פרדוקס מעניין: מדינה קטנה בגודלה, אך בעלת השפעה אזורית ניכרת. על בסיס ניתוח הספרות הקיימת בתחום היחסים הבין-לאומיים העוסקת בכוח (Power) ומעצמות אזוריות, נטען כי אף שישאל קטנה בממדיה, היא ניחנת באיכויות של מעצמה אזורית ובכך מהווה מקרה ייחודי של מדינה קטנה שהנה מעצמה אזורית. מעבר לתרומה התיאורטית, המאמר מבקש לעורר דיון אסטרטגי-מעשי על מקומה של ישראל במערכת האזורית והגלובלית המשתנה, תוך בחינת המשמעויות המעשיות של מעמדה על עיצוב מדיניות החוץ והביטחון שלה בעשורים הקרובים.

מבוא

"העיתון האמריקני "הוול סטריט ג'ורנל" פרסם הלילה (בין שני לשלישי) פרטים חדשים על ה"ברית השברירית שיצרה ארה"ב כדי להדוף את המתקפה האיראנית על ישראל וגם על חלקן של סעודיה ואיחוד האמירויות בהדיפת המתקפה. על פי הדיווח, מדינות ערביות העבירו מתחת לפני השטח מידע מודיעיני על התוכניות של איראן, ולצד זאת – היו גם כאלה ששיתפו נתונים מהמכ"מים" (ynet, 2024).

זה למעלה מעשור אנו עדים לשיח נרחב בקרב ראשי מדינות, מדינאים בכירים מישראל ומהעולם, אנשי מערכות ביטחון, כותבי דעות בתקשורת הישראלית והבין-לאומית ואנשי אקדמיה המתמחים ביחסים בין-לאומיים, בדבר מעמדה של מדינת ישראל כמעצמה אזורית במזרח התיכון (להלן: "האזור"). בשיח הזה זיהינו שתי

¹ הגרסה הדיגיטלית של המאמר פורסמה באתר מרכז דדו ב-7.5.25.

² אל"ם (מיל") ד"ר גדי ישעיהו, חוקר ומרצה באוניברסיטת לונדון המתמחה בתחום המשברים הבינ"ל. חוקר בכיר בפורום המזרח התיכון וצפון אפריקה בקיימברידג' ועמית מחקר במכון לחקר הטרור באוניברסיטת רייכמן.

אסכולות מתחרות: הראשונה מבטאת במוצהר את התפיסה העצמית של ישראל כמעצמה מובילה באזור, ובתחומים מסוימים כמו טכנולוגיה - אף כמעצמה עולמית. האסכולה האחרת טוענת מנגד, כי מדינת ישראל היא לכל היותר מדינה קטנה וחזקה, אך אינה נכללת במועדון המעצמות האזוריות. שתי האסכולות אינן חלוקות בשאלת היתרון המשמעותי של ישראל על מדינות האזור, המחלוקת ביניהן נסובה סביב שאלת התכלית והסיבה להתעצמות שישראל מקרינה על האזור.

האסכולה הראשונה, שכותב מאמר זה נמנה עליה, מאמינה כי תהליך המעצמיזציה של ישראל הוא תהליך התפתחות טבעי שאינו מבוסס רק על יסודות ביטחוניים. משום כך, לא בלבד שהנהגת ישראל מכירה בעצמה כמעצמה, היא אף מצהירה על כך. האסכולה השנייה סבורה לעומתה, כי שטחה הגאוגרפי והיקף אוכלוסייתה הקטנים של ישראל אינם מאפשרים לה להיתפס כמעצמה אזורית, וכי יתרונה הצבאי היחסי באזור נובע מאיומים ביטחוניים מתמשכים. לפיכך, ההכרה העצמית בעוצמתה הביטחונית של ישראל ביחס לאזור חשובה, אך הצהרות פומביות בדבר מעמדה כמעצמה אינן משקפות את המציאות נכוחה.

מאמר זה החל להיכתב לפני טבח שבעה באוקטובר כשאלה פתוחה המבקשת לבחון את מעמדה של ישראל בזירה האזורית והבין-לאומית. יהיו שיטענו ובצדק, כי טבח שבעה באוקטובר חשף את חולשתה של ישראל, ודי בתוצאותיו ההרסניות של הטבח ובמלחמה הרב-זירתית המתמשכת כדי לסתום את הגולל על שאלת היותה של ישראל מעצמה אזורית. מנגד יהיו שיטענו, כי אין חולק בדבר חולשתה של ישראל כפי שהשתקפה בטבח שבעה באוקטובר. אולם באותה נשימה הם יוסיפו, כי יכולתה של ישראל להתמודד במשך כ-19 חודשים במלחמה רב-זירתית מורכבת מעידה על עוצמתה. זאת בין היתר, בזכות הישגים מבצעיים ואסטרטגיים משמעותיים ביותר, ובהם פגיעה בטבעת האש האירנית, בפרויקט הטילים הבליסטיים של איראן ובעמודי התווך של הצי - חיזבאללה, חמאס ובעקיפין גם סוריה. אם כך ואם אחרת, שאלת עוצמתה של ישראל כפי שהיא משתקפת ממלחמת חרבות ברזל, ממשיכה להתקיים, ואף מחדדת את המחלוקת בין שתי האסכולות. אולם הסקת מסקנות בדבר עוצמתה או חולשתה של ישראל תוך כדי המלחמה ולפני פרסום התחקירים הרבים הקשורים אליה היא בוסרית. המחבר יטען כי מלחמת חרבות ברזל היא נדבך אחד מיני רבים המחזק את מסקנת המאמר, שלפיה ישראל היא מעצמה אזורית.

במהלך כתיבת המאמר נשאלתי לא אחת, מהי התועלת או הכדאיות בבחינת שאלת מעמדה של ישראל כמעצמה? שהרי ההיסטוריה של מדיניות החוץ והביטחון הלאומי בתהליכי קבלת ההחלטות בישראל מלמדת, כי כישרוננו הלאומי הוא להתחמק מדיון עקרוני או תפיסתי שאין בו ערך מעשי. נטייה זו נובעת בין היתר מגישת התגובה של מדיניות החוץ והביטחון של ישראל, המבקשת להסתגל לנסיבות המתפתחות בעת היווצרותן ולא לדון בהן מבעוד מועד. לגישתי, שאלת היותה של

ישראל מעצמה אינה תאורטית. יש לה השלכות ישירות על אסטרטגית מדיניות החוץ והביטחון של ישראל, והיא פותחת פתח לדיון נרחב במחקרים עתידיים ויישום בתכניות רב שנתיות. מחקרים אלה יבחנו שאלות מוגדרות על מימוש מעמדה של ישראל כמעצמה, ובהן: כיצד על ישראל לשמר או לפתח את מעמדה כמעצמה אזורית בשלושים השנים הבאות? האם עליה להתמקד בהתעצמות צבאית או טכנולוגית? מהי האסטרטגיה הנדרשת כדי לשמר את מעמדה כמעצמה (למשל באמצעות בריתות, השקעות, התעצמות והתחמשות)? ומהי האסטרטגיה הרחבה הראויה שעליה לאמץ בהתנהלותה מול מעצמות העל והמעצמות האזוריות המתחרות. השאלות יובאו בהרחבה בפרק הסיכום.

למיטב ידיעת המחבר, זהו המאמר הראשון שעיקר עיסוקו מתמקד בשאלת מעמדה של ישראל כמעצמה אזורית.³ המתודולוגיה שנבחרה לניתוח שאלת מעמדה של ישראל כמעצמה היא איכותנית, ומבוססת על שילוב של שתי שיטות עיקריות. השיטה האחת היא בוחן של מקרה משמעותי (Crucial case method), המתמקד בשאלה אם ישראל עומדת במבחן המעצמה האזורית. המתודולוגיה השנייה היא איתור תהליכים או מעקב אחריהם (Process tracing), ככלי אנליטי להסקת מסקנות, פיתוח תאוריות וזיהוי קשרים סיבתיים, זאת באמצעות ראיות אבחנתיות הנגזרות מרצף אירועים או תופעות לאורך זמן (Collier, 2011). מתודולוגיה זו כוללת בין היתר בחינה של השערות קודמות. במקרה שלנו – מהם הקריטריונים להגדרת מדינה כמעצמה אזורית. זאת במקביל לגילוי השערות חדשות ולהערכת קשרים סיבתיים חדשים, כמו השאלה אם גודלה של המדינה הוא תנאי סף להגדרתה כמעצמה. מסקנת המאמר היא, שישראל היא מקרה ייחודי של מדינה קטנה היכולה להיתפס כמעצמה אזורית. המאמר מציג גם ניתוח השוואתי בין ישראל למעצמות אזוריות מתחרות, תוך שימוש במחקר היסטורי השוואתי, וחלק מהנתונים האמפיריים המוצגים בו, משווים בין ישראל למעצמות אזוריות אחרות באזור (Mahoney and Thelen, 2015).

המאמר מחולק לארבעה פרקים: הפרק הראשון יציג סקירה תאורטית של המעצמות, כפי שהן מתוארות במחקרים מתחום היחסים הבין-לאומיים. בפרק זה יוצגו ההבדלים בין סוגי מעצמות והקריטריונים שהתפתחו במחקר להגדרת מעצמה אזורית. הפרק השני יבחן את מקרה הבוחן הישראלי על פי שמונה מבחנים שזוהו במחקר על מעצמות אזוריות. המאמר יתבסס בעיקר על המבחן המשולש של קירסה קליין ועמיתיה (Kirssa Cline et al., 2011), הקובע כי מדינה תיחשב למעצמה אזורית אם תוכיח יכולות יוצאות דופן בשלושה מישורים: יכולות, נכונות להפעיל

³ יש להדגיש, כי מאמרים נוספים דנו בעקיפין בשאלת מעמדה של ישראל כמעצמה אזורית זאת כפי שיפורט בהמשך. במאמרים אלו מוצגות ארבע מדינות, שנתפסות או נבחנות, בדרך כלל, כמעצמות באזור, והן: איראן, טורקיה, ערב הסעודית וישראל. לפיכך, חלק מהנתונים האמפיריים שאספתי על ישראל, יופיעו לצד נתונים של אותן מדינות. במובן זה תתקיים השוואה בין ישראל למעצמות אזוריות נוספות באזור.

יכולות וייחוס סטטוס (הכרה עצמית והצהרתיות). לשם כך יוצגו נתונים אמפיריים המעידים על יכולותיה יוצאות הדופן של ישראל בשלושת המישורים: כוח ועוצמה צבאיים וכלכליים, יכולות ונכונות להפעילם והכרה עצמית. הכוח והעוצמה ייבחנו על סמך נתונים אמפיריים של מכוני מחקר ושל גופי תקשורת המתמחים בדירוגי עוצמות של מדינות, נוסף על מחקרים אמפיריים מסוימים שבחנו את מעמדה של ישראל כמעצמה אזורית. מבחן ההכרה העצמית יבחן לראשונה נתונים אמפיריים העולים מתפיסתם ומהצהרותיהם של מקבלי החלטות בישראל ובעולם ושל הפקידות הבכירה בישראל. נתונים אמפיריים נוספים יתייחסו למבחנים נוספים, כגון מבחן השלטת הסדר האזורי (Volgy et al., 2017) ומבחן הגורם המייצב (Schoeman, 2003).

הפרק השלישי יציג את האסכולה השוללת את היותה של ישראל מעצמה ואת טענותיי כלפי גישה זו. בפרק זה אבחן את הטענות על כך שהשטח הגאוגרפי והיקף האוכלוסייה הקטנים של ישראל חוסמים את ההכרה בה כמעצמה אזורית, ואתמודד עם טענות אלו. הפרק האחרון יסכם את המאמר ויצג את המסקנה, שעל אף מגבלותיה הגאוגרפיות של מדינת ישראל, ולמרות היקף אוכלוסייתה הקטן, ישראל היא מקרה ייחודי של מדינה קטנה שהיא גם מעצמה אזורית.

פרק א: מעצמות אזוריות בספרות

סיומה של המלחמה הקרה והמעבר מעולם דו־קוטבי לחד־קוטבי ולעולם של אזורים, היווה כר פורה למחקרים מעמיקים אודות הסדר הבין־לאומי, הסדר האזורי, הגמוניות, מדינות חלשות, מעצמות בינוניות, מעצמות אזוריות ומחקרים נוספים, שניסו להסביר את הדינמיות והדינמיקות המעצבות את המערכת הבין־לאומית (ראו למשל: Neumann, 1992; Acharya, 2007; Nolte, 2010; Fuller and Arquilla, 1996; Ayoob, 1999; Lemke, 2002; Buzan and Waever, 2003; Destradi, 2010; Frazier and Stewart-Ingersoll, 2010; Pedersen, 2002; Wigell, 2016; Volgy et al., 2017; Mearsheimer, 2023).

המחקרים האקדמיים העוסקים במעצמות, מבחינים בין שש קטגוריות של מעצמות על פי המדרג הבא: מעצמת־על (Super Power); מעצמה גדולה (Great Power); מעצמה בהתהוות (Emerging Power); מעצמה אזורית (Regional Power); מעצמת ביניים (Middle Power); ומדינה מאתגרת (Challenging State) (ראו למשל את מחקריהם של: Flesmes, 2007; Hurrell, 2006).

אין זה המקום להרחיב על הגדרתן של סוגי המעצמות שצוינו לעיל. עם זאת, מצאתי לנכון לאפיין בקצרה שתיים מביניהן: מעצמת־על ומעצמה בהתהוות, שלשתיהן יש זיקות משמעותיות למעצמות אזוריות. המונח מעצמת־על הוא נדבך משמעותי ומעצב בזירה הבין־לאומית. מילר גורסת, כי מעצמת־על היא מדינה שיש לה יכולת להקרין כוח, שליטה והשפעה על כל מקום בעולם, ולעיתים על יותר מאזור אחד של הגלובוס

בו־בזמן. השליטה וההשפעה מאפשרות לאותה מדינה למצב את עצמה במעמד של הגמון עולמי (Miller, 2005). במענה לשאלה – מהם המרכיבים המאפשרים למדינה לשלוט ולהשפיע בכל מקום בעולם, וכיצד ניתן לכמת את המרכיבים, עונה מילר, כי יש לאמוד את המרכיבים הבסיסיים של כוח על פני ארבעה צירים: צבאי, כלכלי, פוליטי ותרבותי (או "רֶךְ"). מילר מציינת, כי במשך מאתיים השנים האחרונות, מועדון מעצמות-העל כלל את בריטניה הקולוניאליסטית, את ברית המועצות, את ארצות הברית ולאחרונה אף את סין.

קטגוריה נוספת במדרג המעצמות היא מעצמה בהתהוות או כוח עולה (Emerging Power), קטגוריה זו התפתחה לאחר המלחמה הקרה בעידן הנאו־ליברלי. בשונה ממעצמת-על המאופיינת בראש ובראשונה ביכולות צבאיות, המאפיין הבסיסי של מעצמה בהתהוות הוא היותה כלכלה מתפתחת. דוגמה בולטת למעצמות מתפתחות אפשר לראות במדינות BRIC – ברזיל, רוסיה, הודו וסין, שסווגו בתחילת שנות האלפיים כמעצמות עולות. יש הרואים במועדון המדינות החברות בג'7 – (G7) The Group of Seven מעצמות עולות, בראש ובראשונה בשל יכולותיהן הכלכליות והפוליטיות המשמעותיות (Hurrell, 2006; Tammen, 2006; Soares de, 2006).

הקטגוריה הבאה במדרג המעצמות היא מעצמה אזורית (Regional Power). השאלה מהי מעצמה אזורית ומהן אמות המידה להגדרתה החלה להיחקר בתום המלחמה הקרה. אף שחוקרים רבים הציגו קריטריונים מגוונים ואופרטיביים להגדרת מעצמה אזורית (ראו למשל: Lemke, 2002; Buzan and Wæver, 2003; Lake, 1997), במחקריהם נעדר מענה שיטתי לזיהוי מעצמות אזוריות. בהתאם לכך, המחקרים שהתפתחו באותה תקופה נעו בין התעלמות מוחלטת מבעיית הזיהוי לזיהוי על סמך הידע המקובל (Destradi, 2010 לדוגמה) או לזיהוי המתבסס על מדד יחיד, כגון יכולות צבאיות או כלכליות (Lemke 2002; Cooper et al., 2007).

בספרות המחקר נמצאו שמונה מבחנים להגדרת מעצמה אזורית: מבחן הכוח הקלאסי (ביטחוני וכלכלי); מבחן ההכרה העצמית; מבחן ההקשר ההיסטורי; מבחן היכולות הפוטנציאליות והעתידיות; המבחן המשולב; מבחן הגורם המייצב; מבחן השלטת הסדר; והמבחן המשולש, הכולל יכולות, נכונות וייחוס סטטוס.

בק, אחד החוקרים המובילים בתחום, הגדיר מעצמה אזורית כ:

"שחקן (בדרך כלל מדינה) שהעוצמה שלו באזור עולה משמעותית על זו של שחקנים אחרים באותו אזור, ובמידה רבה, הוא שחקן מוביל ומנהיג באזור" (Beck, 2008, תרגום מאנגלית: ג"י).

האתגר העיקרי בהגדרתו של בק הוא היעדר פירוט מדויק. בק אינו מבהיר בהגדרתו מהו ה"כוח" ומהן ה"יכולות" שעליהם הוא מדבר. האם אלו יכולות צבאיות? כלכליות? פוליטיות? או רכות? או שמא שילוב של כמה מהן? חוסר בהירות זה מקשה על הבנת ההגדרה ועל יישומה.

בשונה מהמבחן הקודם, בוזן וויור מאפיינים מעצמות אזוריות באמצעות מבחן חד-ערכי (Buzan and Wæver, 2003). לשיטתם, מעצמה אזורית נבחנת על בסיס כוחה הצבאי. אומנם גישה זו מאפשרת ניתוח פשוט וברור, אך היא מתעלמת מגורמים משמעותיים אחרים, כמו יכולות כלכליות או יכולות לייצר בריתות והשפעה בין-לאומית. את המזרח התיכון בוזן וויור מאפיינים כאזור רווי במדינות טוטליטריות בעלות כלכלות חלשות מחד, אך עם יכולות ביטחוניות משמעותיות מאידך. לגישתם, שילוב זה הוא כר פורה למשברים ולמלחמות שאפיינו את המזרח התיכון מאז קריסתה של האימפריה העות'מנית, שלדעתם, הייתה המעצמה האזורית האחרונה באזור.⁴ את מצרים, איראן, עיראק, ישראל, ערב הסעודית וטורקיה הם מזהים כמדינות בעלות פוטנציאל להיחשב מעצמות אזוריות במזרח התיכון. ראוי לציין, כי מחקרם של בוזן וויור פורסם לפני כעשרים שנה, ואינו מתייחס לתמורות ולשינויים הגאופוליטיים שעברו מאז על המזרח התיכון, כגון ההשתנות בעירק, האביב הערבי

הסכמי אברהם ונפילת משטרו של אסד בסוריה. דוגמה נוספת למחקר שמתמקד במבחן חד-ערכי המבוסס על יכולות כלכליות של מדינה הוא המחקר של קפל (Kaplan, 2014). מניתוח המעצמות האזוריות במזרח התיכון קפל מגיע למסקנה, כי ישראל היא מעצמה אזורית חלקית ("A Partial Regional Power in the Middle East"). גישה זו מאפשרת כאמור ניתוח פשוט וברור, אך היא מתעלמת מגורמים משמעותיים אחרים כגון יכולות צבאיות, יכולות לייצר בריתות והשפעה בין-לאומית.

שירם מתמקד בזווית הפנים מדינתית ומדגיש את חשיבותן של הצהרות והכרה עצמית (Schirm, 2010). לטענתו, מעבר למשאבים החומריים והארגוניים הדרושים להקרנת כוח בזירה האזורית והבין-לאומית, מדינה המבקשת להיתפס כמעצמה אזורית מעצבת כללים, נדרשת להצהיר על כך מפורשות ובפומבי. גישתו גורסת כי שאיפה להגמוניה, הצהרתיות (דקלרטיביות), השפעה פוליטית ומועילה באזור, וכן תמיכה מצד מעצמות-על, הם תנאים הכרחיים להגדרת מדינה כמעצמה אזורית.

פוסט מציגה את מבחן ההקשר ההיסטורי ומרחיבה את הגדרת מעצמה אזורית מעבר להצהרות רשמיות (Fawcett, 2022). לטענתה, יש לבחון את שאיפות ההגמוניה וההצהרות במשך זמן רב, על מנת לקבוע אם מדינה אכן ראויה להיחשב כמעצמה אזורית. במחקרה היא בוחנת את מידת התאמתן של הודו ואיראן להיכלל בקבוצת המעצמות האזוריות על פי מבחן ההקשר ההיסטורי. במחקר נוסף שהציגה בשנת 2011 טוענת פוסט, כי ישראל במובנים מסוימים היא בודאי מעצמה אזורית ["Israel is in some sense an 'obvious regional great power'". (Fawcett, 2011)].

במטרה להתגבר על המגבלות של מבחנים חד-ממדיים נעזר נולט ברכיבים מתאוריות שונות ביחסים בין-לאומיים: ריאליזם: לבחינת הזווית הביטחונית, תוך התמקדות ביכולות צבאיות, השפעה גאופוליטית ויכולת הרתעה; ליברליזם: לבחינת

⁴ מאמר מעמיק על היעדרן של מעצמות אזוריות במזרח התיכון פרסם לוסיק (Lustick, 1997).

בסיס הכוח הכלכלי, רמת ההשפעה הכלכלית באזור ויכולת השפעה על סחר בין-לאומי; קונסטרוקטיביזם: לבחינת תפקידיה של המדינה והאינטראקציה שלה עם מדינות אחרות באזור, נורמות וערכים שהיא מקדמת, ויכולתה להשפיע על תפיסות ועל דימויים באזור (Nolte, 2012).

מאפייניה של מעצמה אזורית לשיטתו כוללת בין השאר: אוכלוסייה גדולה יחסית, תמ"ג (תוצר מקומי גולמי) גבוה, כוחות צבא חזקים ואף נשק לא קונבנציונלי. לגישתו, תנאי הסף לסיווגה של מדינה כמעצמה אזורית הם: הצהרה או יומרה להיות מעצמה אזורית מובילה; הצגת משאבים חומריים (צבאיים, כלכליים, דמוגרפיים, ארגוניים ואידאולוגיים) להקרנת כוח; השפעה רבה בעניינים אזוריים (פעילויות ותוצאות); קשרים כלכליים, פוליטיים ותרבותיים באזור; השפעה משמעותית על התיחום הגאופוליטי ועל ההבנייה הפוליטית-רעיונית של האזור; הובלת סדר יום ביטחוני אזורי; הכרה של מדינות אחרות במעמדה כמעצמה אזורית, הן בתוך האזור והן מחוצה לו.

חסרונו של המבחן המשולב של נולט הוא שבשונה מהמבחנים החד-ערכיים המצומצמים, הוא משקף את הקיצוניות ההפוכה, שיש בה מדדים רבים מדי, ולדעתי הוא בגדר "תפסת מרובה לא תפסת". יתרה מזאת, מתעורר קושי בכימות המשקל הניתן לכל פרמטר במבחן. האם היכולות הצבאיות חשובות יותר מהיכולות הכלכליות? האם שטח ודמוגרפיה משמעותיים יותר מיכולות גרעיניות? שאלות אלו נותרות ללא מענה חד-משמעי, והן מקשות על הערכת כוחן היחסי של מדינות שונות. לצד זאת, בחינתה של ישראל על פי הקריטריונים של נולט מלמדת, כי ישראל עומדת ברוב הקריטריונים שהוא הציב, למעט גודל אוכלוסייתה. לא בכדי בחר נולט לסווגה כמדינה בעלת פוטנציאל להיתפס כמעצמה אזורית. הקריטריון שמשך את תשומת ליבי הוא הקרנת כוח אזורית (הרתעה) והעובדה שעל ישראל להיתפס כמעצמה אזורית על ידי מדינות אחרות בתוך האזור ומחוצה לו. דוגמה מתאימה לתפיסת האיום על ידי מעצמות אזוריות מתחרות אפשר ללמוד מתפיסת האיום של איראן, שמרבית החוקרים בתחום רואים בה מעצמה אזורית. כך בתגובה לאיומים שהשמיעו בכירים ישראלים לפעול נגד מתקני הגרעין של איראן, הצהיר ע'לאמעלי רשיד, מפקד המפקדה המרכזית על שם ח'אתם אל-אנביאא': "המשטר הציוני עומד בראש סדר העדיפויות כאיום על הביטחון הלאומי של איראן" (Tasnim News, 2022).

דוגמה נוספת המשקפת את תפיסת האיום הישראלי על ידי איראן, היא סקר שפרסם המכון למחקרים בין-לאומיים בטהראן בינואר 2022. הסקר קובע כי 67 אחוזים מהעם האיראני רואים ב"משטר הציוני" בישראל איום על איראן כמדינה ולא רק על המשטר בטהראן (סגל, 2022). המשמעות היא שאם איראן נתפסת כמעצמה אזורית ומדינת ישראל נתפסת על ידה כאיום הביטחוני המשמעותי ביותר, הרי שישראל היא מעצמה אזורית.

אוסטרוד מציג גישה נוספת לאפיון מעצמה אזורית, המתמקדת בפוטנציאל העתידי (Osterud, 1992). הוא מבקש לבחון לא רק את יכולותיה העכשוויות של מעצמה אזורית, אלא גם את יכולותיה העתידיות. לשיטתו, מדינה תיתפס כמעצמה אזורית אם יש לה השפעה רבה בעניינים אזוריים, ואם היא מסוגלת לעמוד מול כל קואליציה של מדינות אחרות באזור. לעניין זה יהיו שיטענו, כי עמידתה של ישראל במהלך מלחמת חרבות ברזל מול הציר האיראני ושלוחותיו מעידה על יכולותיה להתמודד מול קואליציות אזוריות. גם הפוטנציאל להרחבת הסכמי אברהם עם מדינות נוספות כגון ערב הסעודית משקף את יכולותיה הפוטנציאליות העתידיות של ישראל.

שומן מציע את מבחן הגורם המייצב (Schoeman, 2003). לשיטתו, רק מדינה שהדינמיקה הפנימית שלה מאפשרת לה למלא תפקיד מייצב ומוביל באזור, תיתפס כמעצמה אזורית. מדינה כזו צריכה להפגין נכונות לשמש בתפקיד של מנהיגה אזורית ושל גורם מייצב הפועל לשכן שלום, וכמובן גם להפגין את יכולותיה בכך. ביחס לכך טענת המחבר היא, כי החל משנת 2011 ניתן לזהות במזרח התיכון שלושה צירים מרכזיים המתחרים על חלוקת הכוח, המשאבים וההשפעה על האזור. הראשון הוא הציר השיעי הפונדמנטליסטי בראשות איראן; השני - ציר האחים המוסלמים בראשות טורקיה וקטר; והשלישי - ציר הסכמי אברהם בראשות ישראל. המחבר יטען, כי הגל הראשון של הסכמי השלום עם מצרים ועם ירדן, החתימה על שלב א' של הסכמי אברהם והמאמצים לקדם את הגל השני של הסכמי אברהם, מעידים על כך שישאל נתפסת כגורם מייצב באזור, מכיוון שהיא מבססת יחסי שלום עם שחקנים רבים ומשמעותיים וחותרת אליהם. חיזוק לדברים אלו אנו מוצאים בדבריו של קפל שהובאו במאמרה של מלני קרינה שמו: "ישראל היא אחת מהמייצבים היחידים באזור ("Israel is one of the few stabilizers of the region"...)". (Schmoll, 2016).

וולגי ועמיתיו מציגים מבחן דומה (Volgy et al., 2017). במחקרם המתמקד באזורים שיש בהם תחרות על ההגמוניה, הם מציעים את מבחן השלטת הסדר האזורי כמבחן הקובע להכרה במדינה כמעצמה אזורית. הם מניחים שמעצמות אזוריות מבקשות לעצב ארכיטקטורה אזורית שתייצר סדר באזורן באמצעים ביטחוניים, ביישוב סכסוכים ובשיתופי פעולה. המחבר יטען, כי ברית ההגנה האווירית בין ישראל למדינות ערב בחסות ארה"ב ובריטניה, שבאה לידי ביטוי בהדיפת מתקפת הטילים האיראנית על ישראל באפריל 2024, משקפת נכוחה את מעמדה של ישראל כמעצבת סדר אזורי באמצעים ביטחוניים (Winter, 2004). ברית זו אינה ייחודית, והיא המשך לחתירתה של ישראל לשיתופי פעולה אזוריים מאז הקמתה, כדוגמת ברית הפריפריה שנחתמה בין ישראל, טורקיה, איראן ואתיופיה בשנות החמישים של המאה הקודמת.

מחקרם של קליין ועמיתיה הוא אחד המחקרים האמפיריים והמקיפים בתחום

המעצמות האזוריות (Cline et al., 2011). לשיטתם, מדינה תיתפס כמעצמה אזורית, אם היא תוכיח הישגים יוצאי דופן בשלושה מישורים: יכולות, נכונות להפעלתן וייחוס סטטוס (להלן: "המבחן המשולש" ג"י). ממד היכולות מתייחס בעיקר ליכולות צבאיות וכלכליות גבוהות ביחס לאזור. הוא קובע שכלל שעוצמתן הצבאית והכלכלית של מדינות גבוהה יותר משל מדינות האזור, הן תיחשבנה למעצמות אזוריות. הממד השני הוא ממד הנכונות של מדינות לכפות בכוח על מדינות אחרות לקיים שיתופי פעולה והסכמים, או לפתות אותן בכך כדי לקדם את האינטרסים שלהן. הממד השלישי הוא ממד הסטטוס, ובמילים אחרות – כיצד נתפסת מדינה הרואה את עצמה כמעצמה בשלושה רבדים: בעיני מעצמות העל ומדינות מובילות בעולם, בעיני המעצמות האזוריות המתחרות ובעיני המדינה עצמה.⁵

ייחודיות מחקרם של קליין ועמיתיה היא השימוש בנתונים אמפיריים לתמיכה בתזה שלהם. לצורך הצגת תוצאות אמפיריות מדויקות הם מדדו למשל את היכולות הצבאיות של מדינה מסוימת על פי שני מדדים עיקריים: הוצאותיה על התקציב הצבאי ומימוש יכולותיה הצבאיות בעימותים ובמלחמות. שילובם של שני המדדים מאפשר הערכה יותר של עוצמתה הצבאית של מדינה.

ישראל היא מקרה מיוחד, טוענים קליין ועמיתיה, בשנת 2011, שבה פורסם המחקר, עמדה ישראל רק בשניים מהמבחנים: יכולות ונכונות להפעילן, אך היא לא עמדה בתנאי הסטטוס והשאיפות ההצהרתיות להיתפס כמעצמה. בהסתמך על הממצאים שיובאו בפרק ב', יציג מחקר זה לראשונה את הצהרותיהם של מנהיגי ישראל החל משנת 2010, ויטען כי ישראל עומדת גם במבחן הסטטוס והשאיפה להיתפס כמעצמה אזורית, ובכך היא עומדת במבחן המשולש של קליין ועמיתיה.

לסיכום, פרק זה ביקש לסקור את המחקר התאורטי הקיים על מעצמות אזוריות. הפרק סקר את הספרות האקדמית הענפה בתחום המעצמות האזוריות מחד, ואת היעדרו של קונצנזוס בנוגע להגדרה מדויקת של מעצמה אזורית מאידך. הסקירה הציגה בסך הכול שמונה מבחנים להגדרת מעצמה אזורית, את יתרונותיהם ואת חסרונותיהם.

המחבר סבור כי המבחנים לאפיון מדינה כמעצמה אזורית מצטברים ומשלימים זה את זה. עם זאת, מאמר זה יתמקד במבחן המשולש שהציגו קליין ועמיתיה, כמבחן יעיל לבחינתה של מעצמה אזורית נוסף על מבחנים משלימים.

⁵ לעניין זה סיפקו קליין ועמיתיה נתונים אמפיריים המתייחסים רק לשני הרבדים הראשונים, כגון: מספר נציגויות ושגרירויות בחו"ל, ביקורי אחמ"ם, הסכמי סחר ועוד. ביחס לשאיפה העצמית ולהצהרות להיתפס כמעצמה אזורית (בדומה למבחן הדקלרטיבי של שירם), הם לא סופקו נתונים אמפיריים.

פרק ב: ישראל כמקרה בוחן

פרק זה יתבסס על מבחן המשולש שהציגו קליין ועמיתיה - יכולות, נכונות להפעילן וייחוס סטטוס - לבחינת המקרה הישראלי. בהתאם לכך תוצג סקירה אמפירית של עוצמתה הצבאית, הכלכלית והטכנולוגית של ישראל, על פי נתונים ממכוני מחקר בין-לאומיים המתמחים בדירוגים בין-לאומיים של כוח ועוצמה של מדינות שונות בעולם.

מטוסי קרב מסוג F-35 (אדיר) של חיל האוויר הישראלי, (צילום: דובר צה"ל)

יש כמה מכוני מחקר המתמחים במחקר צבאי וביטחוני, והם אף מקיימים מחקרים אמפיריים המדרגים יכולות צבאיות של מדינות. ביניהם המכון הבין-לאומי למחקרים אסטרטגיים (IISS); המכון הבין-לאומי לחקר השלום בשטוקהולם (SIPRI); המרכז למחקרים אסטרטגיים ובין-לאומיים (CSIS); תאגיד רנד (RAND); המרכז לביטחון אמריקאי חדש (CNAS); והמכון לחקר המלחמה (ISW). מכוני אלה מתמחים בדירוג עוצמה צבאית של מדינות ומעמיקים בהם. הדירוגים מתבססים בדרך כלל על נתונים אמפיריים מגוונים, ובהם: התוצר הלאומי הגולמי (GDP - תל"ג), התקציב הצבאי השנתי, מספר הלוחמים, כלי הטיס, הצוללות והטנקים, מצב העימותים והמלחמות, הסכמי הסחר והשלום שיש לאותן מדינות ונתונים רבים נוספים.

נוסף על כך קיימים כתבי עת, כגון US News & World Report; Business insider; Newsweek; Global Fire Power ועוד, שמדי שנה מדרגים עוצמה

צבאית של מדינות. מטבע הדברים, דירוגים אלו מתמקדים בנתונים כמותיים ונעדרים נתונים איכותניים ברמת פירוט גבוהה יותר כגון: איכות הלוחמים, טווח ההכשרות והאימונים שלהם, יכולות מודיעיניות וסייבר, יכולות רכות ומגוון נוסף של נתונים שקשה לאמוד. יחד עם זאת, בתחומים הניתנים למדידה עולה, כי ישראל מדורגת תדיר בעשירון העליון של מדד העוצמה.

ראו למשל את ה"מיליטרי בלנס" (The Military Balance) היוקרתי, המתפרסם על ידי המכון הבין-לאומי ללימודים אסטרטגיים (IISS). הוא נחשב למדד השוואתי יוקרתי ומעמיק להערכת כוחות צבאיים, המתמחה בהערכתם באמצעות מחקר איכותני. בדו"ח זה הוא קובע כי ישראל היא מעצמה אזורית מוגבלת: "כוחות ההגנה של ישראל (צה"ל) מאורגנים להגנה טריטוריאלית, להתערבויות קצרות טווח במדינות שכנות ולהקרנת כוח אזורית מוגבלת" (The Military Balance, 2024).

כפי שצינו בפרק הקודם, אחד מהקריטריונים המשמעותיים לבחינת כוח הוא סעיף ההוצאות על התקציב הצבאי (Cline et al, 2011). עיון בטבלה מס' 1 של ההוצאות הצבאיות השנתיות של מדינות בעולם שמנהל המכון הבין-לאומי לחקר השלום בשטוקהולם (SIPRI), מעלה בבירור, שמבין המדינות הנחזות למעצמות אזוריות באזור (איראן, טורקיה, ערב הסעודית וישראל), ישראל ניצבת במקום השני (לפני איראן וטורקיה) בהוצאה השנתית הממוצעת שלה על הצבא.

טבלה מספר 1: השוואה בין תקציבי הצבא (הוצאות ביטחוניות במיליארד דולר ארה"ב) של ארבע המעצמות האזוריות בשנים 2020-2023⁶

מספר	מדינה	2020	2021	2022	2023
1	ערב הסעודית	64558.40	63194.67	70920.00	75813.33
2	ישראל	21816.57	24340.98	23406.07	27498.53
3	טורקיה	17478.41	15567.41	10779.90	15827.85
4	איראן	3335.72	5679.96	7334.04	10283.08

המכון למחקרים אסטרטגיים (ISA) דירג את ישראל בעשירון העליון של המדינות החזקות בעולם, מבלי להתעלם ממספר תושביה ומגודלה הקטן. הוא היטיב לתאר זאת בהסברו הקצר: "המדינה עם האוכלוסייה הקטנה ביותר בדירוג שלנו של 25 המדינות החזקות ביותר בעולם. ישראל נהנתה מהיותה בעלת אחת מהכלכות

⁶ טבלה זו מבוססת על בסיס מאגר הנתונים של המכון הבין-לאומי לחקר השלום בשטוקהולם (SIPRI).

הטכנולוגיות המתקדמות ביותר בעולם וגם מצבא חזק. עם זאת, אילוצים דמוגרפיים וסביבתיים מעידים כי יקשה על ישראל להתקדם הרבה יותר בדירוג הזה" (ISA, 2022).

ראו למשל את הדירוג של ישראל בשנת 2024 ב־*US News & World Report* שבו דורגה ישראל במקום השלישי בעולם מבחינת עוצמה צבאית. אומנם המחקר בכתב עת זה אינו איכותני ומעמיק, אך הוא מבסס את הדירוג על שבעה קריטריונים שיכולים לתמוך בדירוגים האיכותניים שהוצגו. (US News, 2023).

בטבלה 2 תמצאו לראשונה סקירה של מכוני מחקר וכתבי עת בין־לאומיים, המדרגים בכל שנה את המעצמות ואת הצבאות החזקים בעולם. יודגש כי חלק מהדירוגים נבחנו בשנים 2022–2025, והם מביאים בחשבון גם את מלחמת חרבות ברזל.

בחינת עוצמתה הכלכלית של ישראל מציגה תמונה דומה לזו של עוצמתה הצבאית. על פי מדד אטלס המורכבות הכלכלית של אוניברסיטת הרווארד, הכנסתה של ישראל גבוהה, והיא מדורגת במקום ה־12 בעולם מבחינת תוצר מקומי גולמי לנפש (GDP per capita) מתוך 146 מדינות שנחקרו. התוצר לנפש של 9.55 מיליון תושביה עומד על 54,967 דולר (52,548 דולר לפי כוח קנייה שווה לשנת 2022), וצמיחת התמ"ג לנפש הסתכמה בממוצע ב־2.6% בחמש השנים האחרונות, הרבה מעל הממוצעים האזוריים ואלה של המעצמות האזוריות המתחרות (The Atlas of Economic Complexity, 2025).

עיון במדד הפיתוח האנושי של האו"ם (Human Development Index – HDI), המעריך הישגים ממוצעים בבריאות, בחינוך וברמת חיים, מעלה כי ישראל מדורגת במקום ה־25 בעולם ומובילה בפער משמעותי ביחס למעצמות אזוריות מתחרות, כגון ערב הסעודית המדורגת במקום הארבעים בעולם, טורקיה המדורגת במקום ה־48 בעולם ואיראן המדורגת במקום ה־78 בעולם (Human Development Index, 2024). על פי חלק מהמדדים של ה־OECD (הארגון לשיתוף פעולה ופיתוח כלכלי – Organization for Economic Co-operation and Development), שישראל חברה בו משנת 2010, ישראל מובילה בחלק מהפרמטרים. תוחלת החיים בישראל למשל, עומדת על כ־83 שנים – כשנתיים יותר מהממוצע של המדינות החברות ב־או־א־י־סִי־י, העומד על 81 שנים. גם בתחום ההשכלה ישראל מובילה בהוצאות על חינוך ביחס לתמ"ג בדירוג המדינות החברות ב־או־א־י־סִי־י. השקעה גבוהה זו משקפת את המחויבות של המדינה לחינוך.

גם במדדים של יכולות רכות, כגון טכנולוגיה, מו"פ (R&D), חדשנות וסייבר, ישראל מדורגת בין המדינות המובילות בעולם ומתקדמת בפער ניכר מהמעצמות האזוריות המתחרות. ישראל מוכרת בעולם כמעצמה טכנולוגית מהשורה הראשונה, ומדורגת בעקביות לצד מדינות כמו ארצות הברית, שווייץ, קוראה הדרומית וסינגפור. היא מצטיינת בתחומים שונים, כגון חדשנות, מחקר ופיתוח, ייצוא טכנולוגי, מערכות אקולוגיות של חברות הזנק ויכולות אבטחת סייבר.

טבלה מספר 2 - דירוגים בין-לאומיים המדרגים עוצמה של מדינות לשנת 2022-2025

ביזנס אינסיידר (2023)	דירוג כוחות האוויר העולמיים (2025)	דירוגי עוצמה של מדינות ISA, (2022)	דירוגי עוצמה לפי "יו-אס ניוז" (2023)	ניוזוויק (2022)	Global Fire Power (2024)
1. ארה"ב	1. ארה"ב	1. ארה"ב	1. ארה"ב	1. ארה"ב	1. ארה"ב
2. סין	2. רוסיה	2. סין	2. סין	2. רוסיה	2. רוסיה
3. רוסיה	3. הודו	3. הודו	3. רוסיה	3. סין	3. סין
4. גרמניה	4. סין	4. רוסיה	4. גרמניה	4. הודו	4. הודו
5. בריטניה	5. יפן	5. יפן	5. בריטניה	5. יפן	5. קוריאה הדרומית
6. קוריאה הדרומית	6. ישראל	6. צרפת	6. קוריאה הדרומית	6. קוריאה הדרומית	6. בריטניה
7. צרפת	7. צרפת	7. בריטניה	7. צרפת	7. צרפת	7. יפן
8. יפן	8. בריטניה	8. ברזיל	8. יפן	8. בריטניה	8. טורקיה
9. ערב הסעודית	9. הדרומית	10. קנדה	9. ערב הסעודית	9. ברזיל	9. פקיסטן
10. איחוד האמירויות	10. איטליה	11. ערב הסעודית	10. איחוד האמירויות	10. פקיסטן	10. איטליה
11. ישראל	11. אוסטרליה	12. אוסטרליה	11. ישראל	11. טורקיה	11. צרפת
12. הודו	12. ברזיל	13. קוריאה הדרומית	12. הודו	12. איטליה	12. ברזיל
13. קנדה	13. ערב הסעודית	14. טורקיה	13. קנדה	13. מצרים	13. אינדונזיה
14. אוקראינה	14. פקיסטן	15. איטליה	14. אוקראינה	14. איראן	14. איראן
15. טורקיה	15. גרמניה	16. אינדונזיה	15. טורקיה	15. גרמניה	15. מצרים
16. איטליה	16. טורקיה	17. מקסיקו	16. איטליה	16. אינדונזיה	16. אוסטרליה
17. אוסטרליה	17. מצרים	18. ספרד	17. אוסטרליה	17. ערב הסעודית	17. ישראל
18. איראן	18. אלג'יריה	19. ניגריה	18. ברזיל	18. ספרד	18. אוקראינה
19. ברזיל	19. ספרד	20. פולין	19. ספרד	19. אוסטרליה	19. גרמניה
20. ספרד	20. קנדה	21. איראן	20. שווייץ	20. ישראל	20. ספרד
	21. שוודיה	22. ישראל	21. קטר	21. ישראל	21. פולין
	22. איחוד האמירויות	23. מצרים	22. שוודיה	22. שוודיה	22. וייטנאם
					23. ערב הסעודית

על פי מדד החדשנות העולמי (WIPO), ישראל מדורגת בעקביות בעשירייה הראשונה בעולם. בשנת 2023 דורגה ישראל בחדשנות במקום החמישי בעולם ובמקום הראשון בצפון אפריקה ומערב אסיה. דירוג זה משקף את מגזר החדשנות החזק שלה, את הוצאותיה למחקר ופיתוח ואת מגזר ההיי-טק האיתן שלה (Global Innovation Index, 2023).

על פי מדד החדשנות של בלומברג, ישראל מדורגת במקום השני בעולם במו"פ, ובמקום הרביעי בעולם במספר אנשי מחקר במו"פ (The Bloomberg Innovation Index, 2024).

נוסף על כך, בדירוג התחרותיות הדיגיטלית העולמית של IMD, ישראל מדורגת במקום ה-16 בעולם. מיקום הנובע ממערכת החינוך המתקדמת שלה, יכולות המחקר המרשימות וסביבת החדשנות החזקה של חברות הזנק (World Digital Competitiveness Ranking, 2024).

מדד המערכות האקולוגיות העולמיות של חברות הזנק היוקרתי משנת 2024 (Global Startup Ecosystem Report 2024) מציג ניתוח מקיף של המצב הנוכחי בסביבות חדשנות של חברות הזנק ברחבי העולם. על פי הדו"ח, תל אביב מדורגת במקום הרביעי בעולם אחרי עמק הסיליקון, ניו-יורק ולונדון, ובשנים האחרונות היא מופיעה בעקביות בין עשר סביבות החדשנות המובילות בעולם חברות הזנק. נתון זה משקף נכוחה את הגדרתה של ישראל כ"אומת הסטארט-אפ" (Startup Genome, 2024).

לעניין מבחן הנכונות להפעיל את היכולות, ניתן לומר בקצרה כי בין השנים 2010 ועד היום ישראל אינה מהססת להפעיל את יכולותיה הצבאיות והטכנולוגיות בין בסבבי לחימה בעזה ובלבנון ובין במסגרת המערכה שבין המלחמות המב"מ" הכוללת בין היתר פעולות חשאיות בחתימה נמוכה ובכלל זה תקיפות אוויריות של כנגד יעדים ומתקנים אסטרטגיים, סיכולים ממוקדים, לוחמת סייבר ופעולות של יחידות מיוחדות.

לאחר הצגת נתונים אמפיריים בדבר עוצמתה הצבאית והכלכלית של ישראל, יוצג מבחן ייחוס הסטטוס של קליין ועמיתיה, המתייחס לשאיפה העצמית ולהצהרות להיתפס כמעצמה אזורית (בדומה למבחן ההצהרתיות של שירם). נדגיש שוב כי זהו המחקר הראשון המציג את ההצהרתיות של ההנהגה הישראלית ואת שאיפתה להיתפס כמעצמה. את ניצני ההצהרתיות של אסכולת "ישראל כמעצמה" אנו פוגשים לראשונה בהצהרות של מדינאים ישראלים בשנת 2010, בהובלת ראש הממשלה בנימין נתניהו. בנאום שנשא נתניהו בינואר 2010 בכינוס אשדוד לקליטת עלייה הוא אמר: "בחזון שלי ישראל קולטת עלייה היא מעצמה כלכלית אזורית. מה שמונע מאנשים או לא הם נושאים כמו כלכלה, דור, תעסוקה וגם ביטחון" (Yent, 2010). ביולי 2015 שב ראש הממשלה נתניהו על התפיסה בדבריו: "ישראל היא מעצמה כלכלית... אני לא מפריז בזה, כי בדברים מסוימים אנחנו מעצמה עולמית, לדוגמה

בתחום הגנת הסייבר. כל המדינות הללו, בלי יוצאת מן הכלל, מעוניינות להעצים את שיתוף הפעולה איתנו בתחום הזה וגם בתחומים רבים אחרים בגלל הטכנולוגיה, בגלל היזמות, בגלל היצירה" (ויסמן, 2015).

נתניהו אינו ראש הממשלה היחיד שתופס את ישראל כמעצמה ומצהיר על כך. בראיון לעיתון "טיימס" הבריטי, שהתקיים באוקטובר 2021, אמר ראש הממשלה נפתלי בנט: "יש לנו מלחמה קרה עם איראן... במשך שלושים שנה איראן התמקמה מסביב כדי להסיח את דעתנו... יש מעצמה אזורית שקוראים לה איראן ויש מעצמה אזורית שקוראים לה ישראל" (Pfeffer, 2021).

גם מחליפו יאיר לפיד המשיך בקו ההצהרתי, התופס את ישראל כמעצמה, בהצהרה משותפת שלו ושל נשיא ארה"ב ג'ו ביידן בעת ביקורו של האחרון בישראל בחודש יולי 2022, הוא אמר: "ההצהרה המשותפת מציבה את ישראל בחזית החדשנות העולמית ומבססת את מעמדה כמעצמה טכנולוגית מובילה...". (לפיד, 2022).

אהוד ברק, ששימש כשר הביטחון בין השנים 2007-2013, תמך גם הוא באסכולת ישראל כמעצמה. בטקס הפתיחה של הסלון האווירי בפריז בשנת 2011 הציג ברק את ישראל כ: "מעצמה ביטחונית שנמצאת בחזית הטכנולוגיה" (ברק, 2011). בנאומו בכנס הרצליה בשנת 2018 הרחיב ברק את היריעה באומר: "ישראל יכולה להביט אחורה בצירוף של סיפוק וגאווה... אנחנו מעצמת הייטק וחברים OECD ישראל היא המדינה החזקה ביותר באזור מבנוגי ועד טהרן, והיא תישאר כזו בכל טווח הנראה לעין, צבאית, אסטרטגית, כלכלית, ואם נפעל נכון מול ארה"ב - גם דיפלומטית ומדינית" (ברק, 2018).

בביקור שקיים בהודו שר הביטחון לשעבר בני גנץ בחודש יוני 2022 הוא אמר: "הודו היא מעצמה תעשייתית, וישראל מעצמה טכנולוגית. שיתוף הפעולה בין המדינות יכול להביא לחיזוק יכולתן להתמודד עם האתגרים שלפתחן" (ליס וקובוביץ, 2022).

גם חבר הכנסת אביגדור ליברמן, שכיהן לאחרונה כשר האוצר ובעשור האחרון כיהן כשר החוץ וכשר הביטחון, מגדיר את ישראל כמעצמה אזורית: "הביטחון הלאומי צריך לעמוד בראש סדר העדיפויות מתוך הבנה שעצם קיום המדינה, שלמותה וביטחון אזרחיה מאוימים באורח ממשי על ידי אויביה. מדינת ישראל היא מעצמה אזורית" (ליברמן, 2022).

בנאום שנשא בשנת 2019 חבר הכנסת צבי האוזר, שכיהן כמזכיר הממשלה, כיושב ראש ועדת החוץ והביטחון וכיושב ראש ועדת המשנה למודיעין ולשירותים החשאיים, הוא אמר: "שינוי גבולות המזרח התיכון הוא תהליך היסטורי הכרחי, גם אם הוא רק בראשיתו, ועל ישראל, כמעצמה מזרח תיכונית, להוביל את השיח האסטרטגי בתפיסת עולם חדשה זו" (האוזר, 2019).

במאמר שפרסם לאחרונה עופר שלח, שכיהן בעבר כחבר כנסת, הוא מסביר את ההיגיון בבסיס תפיסתה של ישראל כמעצמה אזורית: "בעשורים האחרונים,

במעשינו ובמחדלי אחרים, נבנה פה כוח שהוא בלי ספק מעצמה אזורית. ברדיוס של 1,500 ק"מ לפחות אין מדינה שכוחה המדיני, הצבאי, הכלכלי והחברתי דומה לזה של ישראל. בעשור האחרון המזרח התיכון מתרסק סביבנו, ואנחנו עולים כפורחים" (שלח, 2021).

תפיסתה של ישראל כמעצמה ותיוגה ככזו, אינם מתקיימים רק בזירה המקומית, אלא עולים בתדירות רבה גם בדבריהם של מדינאים שונים בעולם. דוגמה לכך נשמעה בנאומו של נשיא ארה"ב לשעבר ביל קלינטון בעצרת המרכזית לציון עשרים שנה לרצח ראש הממשלה יצחק רבין בכיכר רבין. באותה עצרת הוא אמר: "מדינת ישראל היא כבר מעצמת גילויים טכנולוגיים ושגשוג, מדינה מדהימה של אנרגיה עצומה, לפיד של דמוקרטיה באזור שיש מעט מדי ממנו..." (חי, 2015).

גם באסיה נשמעים קולות של מנהיגים חשובים המכירים בעוצמתה של ישראל. ראו למשל את דבריו של ראש ממשלת הודו נרנדה מודי משנת 2017: "אני שותף לדעה הרווחת בקרב רבים מבני עמי לגבי ישראל. בהודו ישראל נתפסת כמעצמה טכנולוגית וכמדינה שהתמודדה באומץ עם אתגרים רבים".

אפילו מעצבי דעת קהל כמו יושב ראש תאגיד התוכנה מיקרוסופט ביל גייטס, אחד האנשים העשירים בעולם, שותפים לתפיסתה של ישראל כמעצמה. בביקור שקיים בישראל הוא אמר: "ישראל היא מעצמת הייטק עולמית. הדבר הכי ברור בה הוא השימוש העמוק בטכנולוגיות בקרב האוכלוסייה וכוחן של האוניברסיטאות הישראליות בתחומי המדע והמחשבים" (גייטס, 2005).

יהיו שיטענו כי תהליך ה"מעצמיזציה" של ישראל הוא בבחינת "נחתום המעיד על עיסתו" - ניסיון להעצים את הישגיה. הדבקים בטיעון הוביסטי או מקיאוויליסטי זה יטענו בנינות, כי כל תכלית הווייתם של פוליטיקאים במשטרים דמוקרטיים, שבהם הם עומדים לבחירת הציבור, היא להציג הישגים משמעותיים על מנת להיבחר שוב. לפיכך תיוגה של ישראל כמעצמה על ידי פוליטיקאים עלול להתפס כמהלך יחצ"ני שמטרותיו פוליטיות ואמינותו מוטלת בספק.

מסיבה זו ביקשנו להרחיב את היריעה ולהציג את מגמת החלחול של תודעת המעצמה למעגל נוסף וניטרלי יותר - הדרג המקצועי או המעגל הפקידותי הבכיר. דוגמה בולטת לכך ניתן לראות בדבריו של ראש המוסד לשעבר יוסי כהן: "אני מקווה שנמשיך להמשיך את השגשוג ולוודא את היותה של ישראל מעצמה אזורית וביטחונית" (אורבך, 2021).

בראיון לחדשות ג'י-די-אן (JDN) שהעניק לאחרונה ראש המועצה לביטחון לאומי לשעבר, מאיר בן שבת, הוא אמר: "ישראל היא מעצמה טכנולוגית, אומת סטרט־אפ... כל המדינות שמסביבנו מבינות את הפוטנציאל ורוצות להתחבר אלינו" (קרמרסקי, 2022).

בדברים שנשא בכנס של בית מורשה הרמטכ"ל לשעבר רא"ל (מיל') משה (בוגי) יעלון, הוא אמר: "מדינת ישראל נמצאת במאבק מתמיד על עצם קיומה, ולמרות

עוצמתה כמעצמה אזורית היא נאבקת בזירה הבין-לאומית על הלגיטימציה של קיומה כמדינה יהודית במזרח התיכון" (ערוץ 7, 2006).

דברים דומים צוטטו גם מפי רא"ל (מיל") דן חלוץ: "ההתמודדות עם איראן צריכה להיעשות על ידי מעצמת-על כמו ארה"ב. ישראל היא מעצמה אזורית בלבד" (רוחקס, 2021).

בטקס הענקת פרס ישראל לביטחון תשע"ז אמר מנכ"ל משרד הביטחון אלוף (מיל") אודי אדם: "מדינת ישראל הינה מעצמה טכנולוגית מובילה בעולם" (התעשייה האווירית, 2017).

בהערכה אסטרטגית לישראל 2022, שפרסם המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS), טוען ראש האגף המדיני-ביטחוני במשרד הביטחון דרור שלום כי: "בראייה כוללת ישראל נתפסת כמעצמה אזורית חזקה, בעיקר עקב עוצמותיה המבצעיות - עליונותה הברורה בתחומי המודיעין (והסייבר), האוויר וההגנה האקטיבית (כיפת ברזל)" (שלום, 2022).

לסיכום, הנתונים האמפיריים שהובאו לעיל מציגים תמונה ברורה, שממנה עולה כי ישראל עומדת במבחן המשולש של קליין ועמיתיה.

בנוסף קיימים גם מחקרים אקדמיים ומאמרים פובליציסטיים הבוחנים בין היתר את מעמדה של ישראל כמעצמה אזורית. ב-1992 היה בוטנשון הראשון שעסק בשאלת מעמדה של ישראל כמעצמה אזורית. הוא טען כי אין אפשרות לקיים דיון רציני בשאלת מאזני הכוח במזרח התיכון מבלי לבחון לעומק את שאלת הכללתה של ישראל. אף שהגיע למסקנה כי באותה תקופה (1992) ישראל לא עמדה בקריטריונים המגדירים מעצמה אזורית, הוא ציין, שיש לה הפוטנציאל להפוך לכזו (Butenschön, 1992).

כעשור לאחר מכן פרסמו בכנס הרצליה 2001 קבוצת חוקרים ישראלים מובילים בראשות פרופסור שלמה בן-עמי נייר עמדה, המתייחס לעתיד מדיניות החוץ של ישראל - הגדרת יעודה ועיצוב דרכי פעולתה. בנייר העמדה הם קבעו כי: "ישראל נחשבת מעצמה צבאית בהקשר המזרח תיכוני ומדינה בעלת עוצמה אפילו בקנה מידה בינלאומי..." (בן-עמי ש', 2001).

קפל טוען במאמרו, כי במזרח התיכון לא קיימת מעצמה אזורית המייצבת את האזור. בנוגע לישראל הוא טוען, כי עצם היותה של ישראל הדמוקרטית היחידה באזור, המצליחה להתמודד עם עוינות גבוהה תוך שהיא נשענת על בעלת בריתה ארה"ב, מציב אותה במעמד של מעצמה מבודדת או מעצמה חלקית (Kappel, 2010). בשנת 2011 פרסם מכון רנד היוקרתי עבור הממשל האמריקאי מחקר שכותרתו "ישראל ואיראן: יריבות מסוכנת". המחקר יוצא מנקודת הנחה ששתי המעצמות האזוריות במזרח התיכון הן ישראל ואיראן (Dassa Kaye, Nader and Roshan, 2011). במאמר נוסף שפרסם המכון בשנת 2018 ישראל מוזכרת בשורה אחת עם טורקיה, איראן וערב הסעודית כמעצמות אזוריות באזור (Clarke and Tabatabai, 2018).

אחד החוקרים המובילים בתחום המחקר של מעצמות אזוריות במזרח התיכון

הוא בק (Beck, 2008; 2010; 2020). עיון במחקרו משנת 2010 מלמד, כי בק מזהה בישראל מדינה העומדת בחלק מקריטריונים המגדירים מעצמה אזורית. הוא מציין: "מצרים, עיראק (בשנות ה-80), איראן, ישראל, ערב הסעודית וטורקיה... בעלות יכולות כוח גבוהות משמעותית מאלה של מדינות אחרות במזרח התיכון... ולכן הן זכאיות להיחשב כמעצמות אזוריות פוטנציאליות" (Beck, 2010).

במאמר המשך שפרסם בשנת 2020, הוא מפרט את השינויים שחלו באזור לאחר הסכמי אברהם, ומציין, כי נכון לאותה תקופה קיימות באזור שלוש מעצמות אזוריות המתחרות על ההגמוניה: ישראל וערב הסעודית כשלוחות ובעלות ברית של ארה"ב מחד ושל איראן מאידך. בק מסביר כי לאחר שארה"ב משכה את ידיה מהאזור, ישראל וערב הסעודית לקחו על עצמן את המאבק נגד איראן.

במאמר שפרסם המגזין "מידה" בשנת 2015, הנושא את הכותרת: "מצע מידה: מדיניות חוץ", טוען כי ישראל היא מעצמה אזורית ומעמדה כמעצמה הוא פועל יוצא של נקיטת יוזמה ושל החלטה פנים ישראלית: "על ישראל לחדש את ימיה כמעצמה אזורית, כך שכל שחקן באזור יהיה חייב להתחשב בעוצמתה" (אתר מידה, 2015).

בכנס השנתי של מכון מתווים בשנת 2019, שעסק בהערכת המצב השנתית של מדיניות החוץ האזורית של ישראל, עלתה לדיון שאלת מעמדה של מדינת ישראל כמעצמה אזורית. בדיונים נטען כי: "ישראל, למרות היותה מעצמה אזורית, מתנהגת כמדינה במאבק הישרדותי" (מתווים, 2019).

במאמר שפרסם לאחרונה אלוף (מיל") יעקב עמידרור, הוא מציב את שאלת יכולתה של ישראל כמעצמה אזורית כשאלה פתוחה: "האם ישראל בנויה להתמודד עם המצבים החדשים כ"מעצמה אזורית" – זו שאלה מורכבת..." (Amidror, 2022). במאמרו "ישראל היא מעצמה בהתהוות אבל צריכה להיזהר מגאוות יתר", יאיר שלג מתקדם צעד נוסף ומכיר בקיומה של ישראל כמעצמה בהתהוות. מנגד הוא טוען כי: "אנחנו לכל היותר ראש לשועלים, מעמד שבהחלט יש לו ערך, אבל בין האריות המקסימום האפשרי לנו הוא לכשכש קצת בזנב. שלא נתבלבל" (שלג, 2022).

במאמרו של רחמן, שפורסם במכון ברוקינגס ועוסק בהשלכות ההתקרבות בין ישראל לאיחוד האמירויות, נטען שישראל נתפסת כמעצמה אזורית יציבה (Rahman, 2021).

במאמרו: "תמיד הייתה כוח מרכזי במזרח התיכון, עתה ישראל במרכז הבמה" (Always a major Middle Eastern power, Israel now takes Centre stage), שפורסם בכתב העת Modern Diplomacy, העוסק אף הוא בהשלכות של הסכמי אברהם על מעמדה של ישראל, קובע ג'יימס דורסי כי ישראל היא מעצמה אזורית (Dorsey, 2022). גם דיוויד אוטווי ממכון וילסון, ששימש במשך שנים ככתב לענייני המזרח התיכון בעיתון וושינגטון פוסט, מציג את ישראל כאחת מארבע המעצמות האזוריות במזרח התיכון: ערב הסעודית, איראן, טורקיה וישראל (Ottaway, 2022).

במאמר העדכני והמפורט שנכתב עד כה ביחס לישראל: "ארבע ועוד אחת:

The Four Plus One: The) הפוליטיקה המשתנה של הכוחות במזרח התיכון" (Changing Power Politics of the Middle East Krasna and Meladze), טוענים קרסנה ומלדזה כי ישראל היא אחת מארבע המעצמות האזוריות במזרח התיכון (2021). בקבוצה זו נכללות: טורקיה, איראן, ערב הסעודית וישראל. מה שהופך את המחקר של קרסנה ומלדזה למשמעותי הוא השילוב של היבטים איכותניים וכמותיים המבוססים על נתונים אמפיריים התומכים בטענותיהם. בחרתי להציג חלק מהטבלאות שלהם על מנת להמחיש את ההשוואה הכמותית בין ישראל לשלוש המעצמות האזוריות המתחרות בשלושה מישורים: דמוגרפי, כלכלי⁷ וביטחוני.

לעניין מבחן הנכונות להפעיל את היכולות, ניתן לומר כי הנתונים המופיעים בטבלה 5 משקפים את תמונת הפעלת הכוח של ישראל בזירות השונות. מהנתונים שהוצגו עולה כי ישראל אינה מהססת להפעיל את יכולותיה הצבאיות והטכנולוגיות בין בסבבי לחימה בעזה ובלבנון ובין במסגרת המערכה שבין המלחמות המב"מ הכוללת בין היתר פעולות חשאיות בחתימה נמוכה ובכלל זה תקיפות אוויריות של כנגד יעדים ומתקנים אסטרטגיים, סיכולים ממוקדים, לוחמת סייבר ופעולות של יחידות מיוחדות.

לסיכום, פרק זה הציג את הממצאים האמפיריים המאפיינים את תהליך המעצמיזציה שעברה ישראל מאז שנת 2010. לשם כך השתמשנו במבחן המשולש שהציגו קליין ועמיתיה - יכולות, נכונות וייחוס סטטוס (הצהרתיות) - כפי שהם משתקפים בדירוגים בין-לאומיים, בהצהרות הדרג המדיני והפקידותי הבכיר בישראל ובמחקרים אקדמיים ופובליציסטיים העוסקים בשאלת מעמדה של ישראל כמעצמה. מהממצאים עולה כי ישראל עומדת במבחן המשולש של קליין ועמיתיה מבחינת יכולות צבאיות, כלכליות והצהרתיות.

מטבע הדברים, הממצאים האמפיריים התומכים במבחן המשולש של קליין ועמיתיה אינם הסמן היחיד. אליהם נוספים מבחנים שהוצגו בפרק הקודם, כגון מבחן הגורם המייצב של שומן (Schoeman, 2003) או מבחן השלטת הסדר האזורי של וולגי ועמיתיו (Volgy et al., 2017).

⁷ יודגש כי בניגוד לטבלה 1 שבחנה את הוצאות ההגנה משנת 2020-2023 כל הנתונים במאמר של קרסנה ומלדזה הם משנת 2018 ומבוססים על מקורות מה־CIA, ספר העובדות העולמי; IISS, המאזן הצבאי, SIPRI; 2019.

טבלה מספר 3: נתונים השוואתיים בין ארבע המעצמות האזוריות

כוח צבאי סדיר	כוחות מילואים (פעילים)	כוחות מילואים (465,000)	169,500	227,000	355,200	523,000	כוח צבאי סדיר	כוחות מילואים (465,000)	169,500	227,000	355,200	523,000	כוחות מילואים (פעילים)	169,500	227,000	355,200	523,000		
כוחות מילואים (פעילים)	כוחות מילואים (465,000)	169,500	227,000	355,200	523,000	כוחות מילואים (פעילים)	כוחות מילואים (465,000)	169,500	227,000	355,200	523,000	כוחות מילואים (פעילים)	כוחות מילואים (465,000)	169,500	227,000	355,200	523,000		
מצרים	1,001,450	99.4	249	2,572	3.1	2.7	13.2	5,222	430	83.0	1,648,195	איראן	טורקיה	ערב הסעודית	ישראל	21,937	2,149,690	783,562	
ישראל	21,937	8.4	366	41,180	15.9	4.3	67.6	23,187	770	33.0	2,149,690	ערב הסעודית	ישראל	21,937	2,149,690	783,562	איראן	טורקיה	
ערב הסעודית	2,149,690	33.0	770	23,187	67.6	8.8	19.0	8,716	714	81.3	783,562	טורקיה	ישראל	21,937	2,149,690	783,562	איראן	טורקיה	
ישראל	2,149,690	33.0	770	23,187	67.6	8.8	19.0	8,716	714	81.3	783,562	איראן	טורקיה	ערב הסעודית	ישראל	21,937	2,149,690	783,562	איראן
איראן	1,648,195	83.0	430	5,222	13.2	2.7	13.2	5,222	430	83.0	1,648,195	איראן	טורקיה	ערב הסעודית	ישראל	21,937	2,149,690	783,562	איראן
טורקיה	783,562	81.3	714	8,716	19.0	2.5	19.0	8,716	714	81.3	783,562	טורקיה	ישראל	ערב הסעודית	ישראל	21,937	2,149,690	783,562	טורקיה
ערב הסעודית	2,149,690	33.0	770	23,187	67.6	8.8	19.0	8,716	714	81.3	783,562	טורקיה	ישראל	ערב הסעודית	ישראל	21,937	2,149,690	783,562	טורקיה
ישראל	21,937	8.4	366	41,180	15.9	4.3	67.6	23,187	770	33.0	2,149,690	ערב הסעודית	ישראל	21,937	2,149,690	783,562	איראן	טורקיה	
מצרים	1,001,450	99.4	249	2,572	3.1	2.7	13.2	5,222	430	83.0	1,648,195	איראן	טורקיה	ערב הסעודית	ישראל	21,937	2,149,690	783,562	איראן

טבלה מספר 4: מארג היחסים בין מעצמות אזוריות למעצמות אחרות⁸

	איראן	טורקיה	ישראל	ערב הסעודית	מצרים	ארצות הברית	רוסיה	סין
איראן		■	■	■	■	■	■	■
טורקיה	■		■	■	■	■	■	■
ישראל	■	■		■	■	■	■	■
ערב הסעודית	■	■	■		■	■	■	■
מצרים	■	■	■	■		■	■	■
ארצות הברית	■	■	■	■	■		■	■
רוסיה	■	■	■	■	■	■		■
סין	■	■	■	■	■	■	■	

■ אויב; ■ בעל ברית; ■ ברית אינטרסים או יחסים חיוביים; ■ יחסים שליליים; ■ יחסים ניטרליים.

⁸ טבלה זו מבוססת על הטבלה המקורית של קרסנה ומלדזה, אך הוספתי לה כמה רכיבים חשובים. בראש ובראשונה צירפתי את סין כמעצמת-על עם אינטרסים באזור. נוסף על כך, היא מתייחסת למארג היחסים בין המדינות כפי שהוא בא לידי ביטוי לאחרונה, ובכלל זה הסכם שנחתם לאחרונה בין ערב הסעודית לאיראן.

טבלה מספר 5: משברים וקונפליקטים של ארבע המעצמות האזוריות
 טבלה זו ממחישה היטב את מבחן המעורבות ואף הנכונות להפעיל כוח של ארבע המעצמות

	מצרים	ישראל	ערב הסעודית	טורקיה	איראן
סאהל/קונ אפריקה/ ים סוף	◆◆◆	◆	◆◆ (אירוד האמירויות ◆◆◆)	◆◆	◆◆
עיראק	◆	◆◆	◆◆	◆◆	◆◆◆
איראן - מפויץ	◆	◆◆◆	◆◆	◆	◆◆◆
עזה	◆◆◆	◆◆◆	◆	◆◆◆	◆◆◆
תימן	◆◆◆ חתיים	◆◆◆ חתיים	◆◆◆	◆	◆◆◆
לוב	◆◆◆	◆	◆◆ (אירוד האמירויות ◆◆◆)	◆◆◆	◆
סוריה	◆	◆◆◆	◆	◆◆◆	◆◆◆

◆ מעורבות גבוהה
 ◆ מעורבות משמעותית (שחקן משני או עקיף חשוב)
 ◆ מעורבות נמוכה או ללא מעורבות

פרק ג: "מדינה קטנה מתחמקת מצרה... בעולם כל כך קשה להתבלט זה לא יפה"

מילות השיר "מדינה קטנה" שכתב בשנת 1976 דני סנדרסון, סולן להקת כוורת, מבטאות במדויק את הנרטיב של האסכולה הלעומתית, הרואה בישראל מדינה קטנה וחזקה אך לא מעצמה. הטיעון המרכזי מאחורי אסכולת המדינה הקטנה והחזקה מבוסס על המניעים שהביאו את ישראל למעמדה הנוכחי. תומכי האסכולה הזו מאמינים שישראל מתעצמת על מנת לשרוד, ושמדיניות החוץ והביטחון שהיא מנהלת באזור ובזירה הבין-לאומית הן פועל יוצא של אינסטינקט הישרדותי גרידא, ולא של שאיפות הגמוניות באזור.

שורשי אסכולת המדינה הקטנה נעוצים בנרטיב היהודי העתיק של "עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב" (במדבר כג, ט). השקפה זו הפכה לנרטיב של האבות המייסדים של הציונות, שראו בישראל מדינה קטנה ומבודדת על סף הכחדה, הצריכה להתעצם על מנת לשרוד. בן-גוריון נתפס, ובצדק, כדובר מובהק של מחנה פרנויית ההכחדה. כשנשאל מה הדיר שינה מעיניו, הוא ענה: "לא יכולתי לישון בלילה, אפילו לא לשנייה אחת. היה לי פחד אחד בלבד: ממתקפה משולבת נגדנו על ידי כל צבאות ערב". לא פעם הוא הזכיר את הדימוי "הסירה הישראלית" המטפורית השטה ב"ים הערבי" האכזרי והסוער (Shlaim, 2014).

אסכולת ישראל הקטנה והחזקה מבוססת על שני טיעונים, השוללים לגישתה את תפיסתה של ישראל כמעצמה. הראשון, סובייקטיבי מטבעו ומבטא את אמביציית המעצמה שהוגדרה לעיל כמבחן ההכרה העצמית וההצהרתיות (Schirm, 2010). בהתאם לכך, אסכולת ישראל הקטנה והחזקה נוטה להקיש בין ישראל לטורקיה ולאיראן. לטענתה, בשונה מהשאיפה של טורקיה ושל איראן לראות בעצמן מעצמות, ושלא כמו ההכרה הסובייקטיבית שלהן בעצמן כמעצמות, המבוססת על היסטוריה הגמונית באזור (טורקיה - האימפריה העות'מנית בין השנים 1299-1922, ואיראן - ממלכת פרס האחמנית או האימפריה האחמנית בין השנים 539-331 לפני הספירה), למדינת ישראל אין היסטוריה הגמונית באזור. דברים אלו דומים לגישתה של פוסט, שטוענת כי יש לבחון שאיפות היסטוריות ומעשים לאורך זמן על מנת לקבוע אם מדינה אכן ראויה להיחשב כמעצמה אזורית (Fawcett, 2022).

דוגמה טובה לכך ניתן למצוא בדוקטרינה הנאו-עות'מנית, שהיא הבסיס האידאולוגי של מפלגת השלטון הטורקית איי-קיי-פי (AKP). את הדוקטרינה הציג לראשונה פרופסור אחמד דאבוטולו, ראש ממשלת טורקיה בין השנים 2014-2016, ומטרתה לעצב את מדיניות החוץ הטורקית על בסיס האידאולוגיה העות'מנית. זיקה היסטורית זו שואפת "להשיב עטרה ליושנה", ובכך קושרת קשר היסטורי רציף בין המעצמה הטורקית בשנת 2025 לימי זוהרה של האימפריה העות'מנית (Davutoğlu, 2001).

ביטוי להצהרתיות ולהכרה של טורקיה בעצמה כמעצמה ניתן למצוא בתמצית

מסמך מדיניות החוץ של טורקיה "מדיניות החוץ היזמית וההומניטרית של טורקיה 2022" (Türkiye's Enterprising and Humanitarian Foreign Policy), כפי שהיא מוצגת באתר הרשמי של משרד החוץ הטורקי: "מדיניות החוץ של טורקיה שואפת... להניח את היסודות למדיניות כוללת ומקיפה כלפי אסיה ואזור האוקיינוס השקט, ביתן של המעצמות העולות של המאה ה-21... טורקיה ממוצבת ככוח רחום" (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs website, 2022).

דוגמה נוספת לשאיפותיה של טורקיה להפוך לשחקן עולמי מוביל, עולה מנאום הניצחון שנשא ארדואן לאחר ניצחונו הדחוק בבחירות בשנת 2018. בנאום הבטיח ארדואן לבוחריו כי יהפוך את טורקיה למעצמה עולמית ולאחת מעשר המעצמות הגדולות בעולם (The new Arab, 2018).

מהדברים עולה בבירור, כי מדיניות החוץ ההצהרתית של טורקיה מגדירה את עצמה בראש ובראשונה כמעצמה עולה עם שאיפות להשפיע על כל פינה בעולם. גם מאיראן נשמעו אין ספור הצהרות בדבר שאיפותיה האימפריאליסטיות. בחרנו להביא שני ציטוטים המבטאים את ההכרה העצמית ואת ההצהרות שלה על מעמדה כמעצמה. הציטוט הראשון הוא מפי אבי המהפכה האייתוללא חומייני, הנחשב לסמל של הרפובליקה של איראן ומבטא עד היום את רעיון ייצוא המהפכה: "אנו נייצא את המהפכה שלנו לכל העולם. עד אשר תישמע הקריאה 'אין אלוהים מבלעדי אלה' בכל רחבי העולם, המאבק יימשך... הקמת המדינה האסלאמית ברחבי העולם נמנית עם מטרותיה הגדולות של המהפכה" (Ayatollah Ruhollah Khomeini, 1979).

הציטוט השני הוא מדבריו של שר החוץ האיראני מנוצ'הר מותפי, שנאמרו בפגישה עם מקבילו האיטלקי בשנת 2009: "איראן מתעצבת כמעצמה אזורית לנוכח תפקידה הגובר של טהראן בעניינים בין-לאומיים" (UPI, 2009).

את השאיפות האימפריאליסטיות של איראן היטיב לבטא ראש המוסד לשעבר שבתי שביט. בספרו "ראש המוסד" הוא מציג את נקודת מבטו האישית על האיראנים: "בבואנו לסכם את האופי הפרסי מומלץ על קריאת הספר 'עלילותיו של חאג'י באבא' המהווה אנציקלופדיה להבנת הפרסים כגזע, כעם וכיחידים. הפרסי האופייני גאה במורשתו האימפריאלית, גאה בגזעו הארי..." (שבטי, 2018).

עם זאת, על אף חשיבותו של מבחן הזיקה ההיסטורית, הספרות מכירה במעצמות אזוריות גם אם אין להן היסטוריה הגמונית או אימפריאליסטית. דוגמאות טובות לכך הן ערב הסעודית, דרום אפריקה וקוראה הדרומית, המוכרות כמעצמות אזוריות. נוסף ונטען, כי רוב החוקרים העוסקים בתחום המעצמות האזוריות אינם מתנים את מבחן ההצהרתיות וההכרה העצמית של מעצמה בהיסטוריה שלה ככזו.

הטיעון השני שעליו מתבססת אסכולת ישראל הקטנה והחזקה, הוא טיעון אובייקטיבי המתייחס לכמות האוכלוסייה ולגודלה הגאוגרפי. בשונה מהטיעון ההצהרתי ההיסטורי שפורט לעיל, סוגיית גודל האוכלוסייה ושטח המדינה היא

עובדתית ומקשה על אסכולת ישראל כמעצמה, במיוחד לנוכח הנתונים של יתר המעצמות האזוריות. עיון בטבלה מספר 4 ממחיש עד כמה ישראל קטנה ביחס לשלוש המעצמות האזוריות האחרות. כך למשל, שטחה של איראן עומד על כ-1,648,195 קמ"ר ואילו שטחה של ישראל קטן פי-75 משטחה של איראן ועומד על כ-21,975 קמ"ר. מעיון בטור המתייחס לגודל האוכלוסייה עולה בבירור, כי אוכלוסיית ישראל, המונה כ-8.4 מיליון תושבים, היא הקטנה ביותר מבין הארבע. בהשוואה לאיראן ולטורקיה, אוכלוסיית ישראל קטנה פי עשרה - אוכלוסיית איראן מונה כ-83 מיליון נפש, ואוכלוסיית טורקיה כ-81.3 מיליון נפש.

את חשיבותה של הגאוגרפיה היטיב לתאר הסופר טים מרשל בספריו "Prisoners of Geography" (2015) ו-"The Power of Geography" (2021). לשיטתו, גאוגרפיה היא המפתח לעיצוב יכולותיו של המין האנושי: "אכן, פוליטיקאים הם שחקני מפתח בזירה הבין-לאומית, אך הגאוגרפיה חשובה יותר" (Marshall, 2021). במאמרו "להתייש את החתול" מציג אורטל את תפיסתו לגבי האסטרטגיה הישראלית הראויה להתמודדות עם האיום האיראני. אורטל עורך השוואה גאוגרפית ודמוגרפית בין ישראל לאיראן, ומתייחס לגודל כגורם מרכזי. בכך הוא מבקש לערער על הקביעה שישראל היא מעצמה אזורית. הוא כותב: "כיצד נבחן מעמד מהסוג של 'מעצמה אזורית'? ראשית, הגודל הגאוגרפי שמכתיב את 'טביעת הרגל' הגאופוליטית של המדינה. שנית, היקף האוכלוסייה שמבטא את הפוטנציאל הכלכלי והצבאי... ישראל היא ללא ספק מדינה חזקה, אך עם כל עוצמותיה היא עדיין אינה מעצמה אזורית..." (אורטל, 2022).

דברים דומים היטיב לבטא לאחרונה עורך "כלכליסט" יואל אסתרן במאמרו "דרוש: בוסטר של צניעות ב-2022": "בביטחון, אנחנו לא יכולים, לא באמת, לתקוף את איראן בלי כל העוצמה של ארצות הברית לצדנו, לכן אין טעם בהתרברבות של בכירי מערכת הביטחון, ואין שום הגיון בעימות של ראש ממשלת ישראל עם נשיא ארצות הברית. קצת צניעות של מדינה קטנה של תשעה מיליון בני אדם לא תזיק" (אסתרן, 2021).

עמדה דומה מובאת במאמרו של אמיר בר-שלום "ערב יום העצמאות ה-74, האם ישראל היא באמת מעצמה אזורית?" (2022). לגישתו: "בשורה התחתונה, ישראל לא עונה לשום הגדרה מדעית, מדינית או היסטורית של מעצמה אזורית, אבל לצד זה ולמרות הביקורת, היא עדיין מה שכינה אהוד ברק בתחילת שנות ה-2000: וילה בג'ונגל" (בר-שלום, 2022).

מנגד נטען, כי הגודל אכן חשוב, אך הוא רק אחד מבין מאפיינים רבים המגדירים מעצמה אזורית. בהתאם לדיון שהוצג בפרק א', קביעת מעמדה של מדינה כמעצמה אזורית מתבססת בראש ובראשונה על המבחנים המשולבים שהתפתחו במחקר. מבחנים מצטברים בדרך כלל וכוללים בין היתר יכולות כלכליות וצבאיות גבוהות, הצהרתיות, יכולת השפעה, יצירת בריתות באזור ועוד. אף לא אחד מהמחקרים

האלו מגדיר את הגודל כקריטריון מכריע. בעניין זה ראוי להפנות שוב לטבלה מספר 2 המסכמת את דירוגי המדינות החזקות בעולם לשנת 2022. מנתונה עולה, כי על אף גודלה הזעיר של ישראל, היא מדורגת בעשירון העליון של המדינות החזקות בעולם. המכון למחקרים אסטרטגיים (ISA) היטיב לנסח זאת: "המדינה [ישראל, ג"י] עם האוכלוסייה הקטנה ביותר בדירוג 25 המדינות החזקות ביותר בעולם..."

חיזוק נוסף לאמור נמצא בדבריו החשובים של החוקר בוטנשון משנת 1992 על היותה של ישראל מעצמה: "ובכל זאת, שום חוקר לא יכחיש כי לישראל כיום יש עוצמה פוליטית-צבאית, ישירה או עקיפה, המאזנת לפחות את יריבותיה הערביות באזור, וכי התפקיד שהיא ממלאת בפוליטיקה העולמית, חשוב יותר מכפי שגודלה ועושרה של המדינה היו אמורים לרמז..." (Butenshon, 1992).

לפיכך המסקנה שעליה מבוססת אסכולת "ישראל הקטנה והחזקה", השוללת את מעמדה של ישראל כמעצמה בשל שטחה הקטן, היא, לעניות דעתי, שגויה ואינה תואמת את המחקר העדכני בתחום המעצמות האזוריות.

דוגמה בולטת למתח בין האסכולות התגלתה בשנת 2022, לאחר שישראל נתבקשה לתווך בין הצדדים בשלבים הראשונים של מלחמת אוקראינה-רוסיה. בקשת התיווך עוררה ויכוח בקרב מקבלי ההחלטות בישראל, והיא משקפת לדעתנו את המחלוקת בין שתי האסכולות. מצד אחד מקבלי החלטות, כגון שר האוצר דאז אביגדור ליברמן, טענו כי על ישראל להיזהר משיגעון גדלות מעצמתית: "אנו לא צריכים להידחף בכוח לכל סכסוך שמתקיים בעולם. יש לנו מספיק סכסוכים סביבנו. בהקשר לרוסיה ואוקראינה צריכים לשמור על פרופיל נמוך, ובעיקר לחשוב על עצמנו. העסק מורכב מכל בחינה: סוריה מצד אחד, עולים מאוקראינה ורוסיה שחיים בישראל מצד שני. ובכלל אנו מאוד מעורבבים. חשוב שלא נפתח שגעון גדלות, כאילו ישראל יכולה הכול ושאלנו מעצמה עולמית" (זרחיה, 2022).

מהצד האחר היו מי שבחרו להעצים את אסכולת ישראל כמעצמה באמצעות אימוץ תפקיד המתווך, כפי שביקש לעשות ראש הממשלה נפתלי בנט. דבריו לעיתון הטיימס הבריטי לפיהם: "יש מעצמה אזורית שקוראים לה ישראל" (Pfeffer, 2021) ומעורבותו הפעילה בניסיון לפשר בין שתי המדינות, לא הותירו מקום לספק כי, לפחות בעינינו, ישראל היא מעצמה הנמצאת בעמדה חזקה דיה כדי לתווך בין שתי היריבות. זוהי כמובן דוגמה עדכנית להתנגשות התפיסתית בין אסכולת ישראל כמעצמה לאסכולת ישראל כמדינה קטנה וחזקה.

לסיכום פרק זה, הוויכוח הפנים-ישראלי בין שתי האסכולות בדבר מעמדה של ישראל כמעצמה הוא דיון פורה, רצוי ומעשיר. כשם שחלקים נרחבים בעולם הפוליטי, הבירוקרטי, התקשורתי והאקדמי בארץ ובעולם רואים בישראל מעצמה כלשהי (אזורית, צבאית, טכנולוגית או כלכלית), קיימים גם קולות ישראליים מהתחום המדיני-ביטחוני, המבקשים לצנן את ההתלהבות מהמעצמיזציה של ישראל. הם

רואים בה לכל היותר מדינה קטנה, חזקה ומשפיעה, אך לא מעצמה אזורית. לדידם, אומנם מצבה של ישראל טוב לאין שיעור ממצבה בדורות קודמים, אולם מצבה הדמוגרפי מורכב ומאתגר, ולפיכך יש להתייחס לישראל כאל שחקן חזק ומשמעותי אך לא כאל מעצמה אזורית.

צוללת של חיל הים הישראלי עולה מהמעמקים, (צילום: דובר צה"ל)

מסקנות

מאמר זה מבקש לענות על השאלה אם ישראל היא מעצמה אזורית. בפרק הראשון הוצגה סקירה תאורטית של המחקרים העוסקים במעצמות אזוריות, תוך מיקומה של המעצמה האזורית במדרג המעצמות וסקירת מאפייניה. בפרק הוצגו שמונה מבחנים להגדרת מעצמה אזורית, ורובם תומכים בטענה, כי מדינת ישראל עומדת כיום בקריטריונים האלה.

על פי מבחן התפיסה הביטחונית האזורית של בוזן וויור, היכולות הצבאיות של ישראל הן מהגבוהות באזור, ובתחומים מסוימים הן מהגבוהות בעולם. ביטוי לכך נמצא בטבלה מספר 2, שבה מוצגים הדירוגים של מדינות וצבאות בעולם. מהטבלה עולה, כי על פי מרבית הדירוגים ועל אף גודלה הזעיר של ישראל, היא מדורגת בעשירון העליון של המדינות העוצמתיות בעולם. ראו למשל את דירוג חילות האוויר החזקים בעולם, שעל פיו ישראל מדורגת במקום השישי. לא ניתן להתעלם מהעובדה שעל פי פרסומים זרים, מדינת ישראל מחזיקה במאגר נשק גרעיני משמעותי, עובדה המציבה אותה ברמה אחת מעל יתר המעצמות האזוריות במזרח התיכון. המבחן השני הוא מבחן היכולות הפוטנציאליות והעתידיות של אוסטרוד. על פי

מבחן זה, מדינה תיחשב מעצמה אזורית אם היא משפיעה משמעותית על עניינים אזוריים ומסוגלת להתמודד מול כל קואליציה של מדינות אחרות באזור. לטענת המחבר, מדינת ישראל הוכיחה במשך שנות קיומה כי היא מסוגלת להתמודד מול כל קואליציה משמעותית באזור, החל מהעיזן הפן-ערביסטי בראשות נאצר וכלה בקואליציית הציר בראשות איראן. יתר על כן, לגישת המחבר, יכולותיה של ישראל אינן מסתכמות רק בעמידה איתנה מול קואליציות באזור, אלא גם ביכולותיה לגבש קואליציות מנגד. דוגמאות לכך ניתן לראות בקואליציה של ישראל עם איראן וטורקיה בכינון הברית הפריפריאלית בשנת 1956, בהסכמים עם יוון, קפריסין, מצרים ואיטליה במסגרת פרויקט צינור הגז "איסט-מד" (EastMed) ובמימוש אלמנטים הגנטיים במסגרת הסכמי אברהם עם המדינות הסוניות נגד איראן באפריל 2024. יכולת זו לגבש קואליציות אזוריות תואמת את מבחן "הגורם המייצב" של שומן (Schoema, 2003). לפי מבחן זה, מדינה שהדינמיקה הפנימית שלה מאפשרת לה למלא תפקיד של מייצבת ומובילה באזור, תיחשב מעצמה אזורית. בהתאם לכך, ישראל הפגינה את יכולותיה לקבל על עצמה בנושאים מסוימים את התפקיד המנהיגותי הפועל כגורם מייצב או מאזן.

הפרק השני נעזר במבחן המשולש של קליין ועמיתיה כדי לסקור סקירה אמפירית של יכולותיה הצבאיות, הכלכליות וההצהרתיות של ישראל. בפרק זה מוצגת סקירה מקיפה של עוצמתה של ישראל בהתבסס על נתונים ממכוני מחקר בין-לאומיים המתמחים בין היתר בדירוגים בין-לאומיים של כוח צבאי, עוצמה כלכלית ויכולות רכות, ועל כתבי עת המתמחים בדירוג. בין הגופים שנסקרו: המכון הבין-לאומי למחקרים אסטרטגיים (IISS); המכון הבין-לאומי לחקר השלום בשטוקהולם (SIPRI); המרכז למחקרים אסטרטגיים ובין-לאומיים (CSIS); תאגיד רנד; דירוג כוחות האוויר העולמיים; המרכז לביטחון אמריקאי חדש (CNAS); המכון לחקר המלחמה (ISW); מדד דירוגי עוצמה של מדינות של המכון למחקרים אסטרטגיים (ISA); מדד אטלס המורכבות הכלכלית של אוניברסיטת הרווארד; מדד ה-א-י-סי-די - הארגון לשיתוף פעולה ופיתוח כלכלי (OECD); מדד הפיתוח האנושי של האו"ם (HDI); מדד החדשנות העולמי (WIPO); מדד החדשנות של בלומברג; דירוג התחרותיות הדיגיטלית העולמית של אי-אם-די; מדד המערכות האקולוגיות העולמיות של חברות הזנק משנת 2024 (Global Startup Ecosystem Report 2024) ועוד. מניתוח כל הנתונים עולה תמונה ברורה כי מדינת ישראל מדורגת בעקביות בעשירון העליון העולמי של מדינות בעלות כוח צבאי, כלכלי וטכנולוגי (ראו טבלה מספר 2).

נוסף על כך הוצגו לראשונה נתונים אמפיריים המלמדים על ההצהרתיות ועל ההכרה העצמית בקרב מקבלי ההחלטות הפוליטיים ודרג הפקידות הבכירה בישראל. גורמים אלה מצהירים בפומבי על מעמדה של ישראל כמעצמה. היו שהגדירו אותה כמעצמה טכנולוגית, מעצמת היי-טק או מעצמה ביטחונית או כלכלית, אך מרביתם הצהירו כי ישראל היא מעצמה אזורית (ראו טבלה מספר 3).

רובד נוסף שנבחן מתמקד בכתיבה הפובליציסטית ובמחקר האקדמי הענף שנערך בין השנים 1992-2022 והתמקד בשאלת מעמדה של ישראל כמעצמה אזורית. בהתאם לכך נסקרו כחמישה עשר מאמרים אקדמיים, ניירות עמדה ומחקרים של מכוני מחקר ישראליים ובין-לאומיים, שעסקו בשאלת מעמדה של ישראל כמעצמה אזורית. מרבית החוקרים הגיעו למסקנה, שישראל היא מעצמה אזורית המתחרה מול מעצמות אזוריות נוספות ובהן איראן, טורקיה וערב הסעודית.

הפרק השלישי הציג את האסכולה שמנגד, הגורסת כי מדינת ישראל אינה מעצמה אזורית, וכי היא לכל היותר מדינה קטנה וחזקה. המצדדים באסכולה זו טוענים, שהתעצמותה של ישראל נובעת מכורח ביטחוני גרידא ולא משאיפות הגמוניות ואימפריאליסטיות. הפרק סוקר את ההנחה הסובייקטיבית (היסטוריה הגמונית והצהרתיות) ואת ההנחה האובייקטיבית (גודל ודמוגרפיה), שעליהן היא נתמכת. בהסתמך על הסקירה הספרותית בתחום המעצמות האזוריות, נטען כי הן ביחס לטיעון האובייקטיבי (הכרה עצמית והצהרתיות) והן ביחס לטיעון הסובייקטיבי (גודל ודמוגרפיה), המבחינים לאפיון מעצמות אזוריות שהובאו בסקירה הספרותית בפרק א' אינם דורשים הקשר היסטורי אימפריאליסטי, גודל ושטח כתנאים להכרה במעצמה אזורית.

בבואי לסכם את מקרה הבוחן הישראלי ובהסתמך על החומרים האמפיריים שהוצגו במאמר אטען, כי מדינת ישראל היא מקרה ייחודי של מדינה קטנה שמתפקדת כמעצמה אזורית.

בבואי למאמר זה שאלתי: מהי התועלת או הכדאיות בבחינת שאלת מעמדה של ישראל כמעצמה? היסטוריית תהליכי קבלת ההחלטות בישראל בתחום מדיניות חוץ וביטחון לאומי מלמדת כי כישרונו הלאומי טמון בהתחמקות מדיון עקרונות או תפיסתי שאין בו ערך מעשי. נטייה זו נובעת בין היתר מהגישה התגובתית של מדיניות החוץ והביטחון של ישראל, המבקשת להסתגל לנסיבות המתפתחות בעת היווצרותן ולא לדון בהן מבעוד מועד. לאחר שקראנו לילד בשמו - מדינת ישראל היא מעצמה אזורית - אמליץ לקיים דיון אסטרטגי מעמיק על המגמות ועל ההשלכות המעשיות של מעמדה של ישראל כמעצמה אזורית על מדיניות החוץ והביטחון שלה. לפיכך אני מציע לנסות ולבחון את השאלות העולות ממסקנת המאמר בכלים מתודולוגיים דומים לאלו שבדו"ח השביעי הבריטי של המגמות האסטרטגיות הגלובליות (Global Strategic Trends 7), המנסה לאבחן את המגמות המתפתחות בעולם בראי שלוש השנים הבאות. דו"ח זה מסייע למקבלי החלטות בעולם, במיוחד בתחום הביטחון הלאומי ומדיניות החוץ, לגבש אסטרטגיות המבוססות על המגמות העולמיות בתחומים שונים, כגון: אקלים, טכנולוגיה, הגירה, מגמות חברתיות ופוליטיות ועוד. לעת עתה אומר, כי היותה של ישראל מעצמה אזורית, בראי המגמות הבין-לאומיות, תידרש חקירה לעומק של השאלות הבאות:

- א. האם מדינת ישראל, כמדינה ולא כיחידת מקבלי החלטות בזמן הנתון, מכירה בעצמה כמעצמה אזורית?
- ב. אם התשובה לסעיף א' חיובית, האם ישראל מעוניינת לשמר או אפילו לפתח את מעמדה כמעצמה אזורית בשלושים השנים הבאות? ואם כן, מהם הכלים הנדרשים להשגת מטרה זו (בריתות, התחמשות, ייזום משברים ועוד)?
- ג. מהי האסטרטגיה הראויה שישראל צריכה לאמץ ולהתנהל על פיה מול מעצמות העל?
- ד. האם השינויים, האתגרים וההזדמנויות בתחומי האנרגיה, האקלים, המים והחקלאות יכולים לחזק את מעמדה של ישראל בזירה האזורית והבינלאומית? ואם כן, כיצד עליה לפעול על מנת להשיג יתרון מובהק שיעגן את עוצמתה האזורית?
- ה. יחסי ישראל עם מעצמות אזוריות נוספות - לאן? כיצד על ישראל לנתב את קשריה עם מעצמות אזוריות נוספות, כגון טורקיה, מצרים וערב הסעודית?

רשימת המקורות

- אורבך, מאיר (2 באוגוסט 2021). "יוסי כהן: "כלכלת ההייטק חייבת להיות חלק מכלכלת ישראל". **כלכליסט**.
- אורטל, ערן (מאי 2022). "להתיש את החתול". **בין הקטבים**, גיליון 35, עמ' 50-35.
- אייכנר, איתמר (31 באוקטובר 2021). "המסר של בנט לפלסטינים, בריאיון ראשון לעיתון אירופי: 'העברת טריטוריה לא עובדת'". *ynet*.
- אסתרן, יואל (29 בדצמבר 2021). "דרוש: בוסטר של צניעות ב-2022". **כלכליסט**.
- בן-עמי, שלמה (2001). "עתיד מדיניות החוץ של ישראל: הגדרת יעודה ועיצוב דרכי פעולתה - נייר צוות חשיבה בנושא מדיניות החוץ". **כנס הרצליה השני**.
- ברנובסקי, יעל (25 בינואר 2010). "נתניהו: בחזונו ישראל היא מעצמה כלכלית אזורית וקולטת עלייה". *ynet*.
- בר-שלום, אמיר (4 במאי 2022). "ערב יום העצמאות ה-74, האם ישראל היא באמת מעצמה אזורית?". **זמן ישראל**.
- דוברות התעשייה האווירית (27 ביוני 2017). "הודעה לעיתונות - נשיא המדינה, שר הביטחון, הרמטכ"ל ומנכ"ל משרד הביטחון העניקו הערב את פרס ביטחון ישראל לשנת תשע"ז". **התעשייה האווירית**.
- האוזר, צבי (2019). "ישראל והמזרח התיכון - אתגרי העתיד". **אתר האינטרנט של צבי האוזר**.
- ויסמן, לילך (27 ביולי 2015). "נתניהו: ישראל היא מעצמה כלכלית; אני לא מפריז". **גלובס**.
- זרחיה, צבי (3 במרץ 2022). "ליברמן: חשוב שלא נפתח שיגעון גדלות. אנחנו לא מעצמה עולמית". **כלכליסט**.
- חי, שחר (1 בנובמבר 2015). "קלינטון להמונים בכיכר רבין: מורשתו ברורה, הוא צדק. אתם תכתבו את הפרק האחרון". *ynet*.
- ליברמן, אביגדור (2022). "עשרת הדיברות של ישראל ביתנו" בנושאי ביטחון". **אתר מפלגת ישראל ביתנו**.
- מערכת האתר (10 באוקטובר 2006). "יעלון: התעמולה הערבית חודרת לחברה". **ערוץ 7**.
- מערכת האתר (2015). "מצע מידה: מדיניות חוץ". **מידה**.
- מערכת האתר (2019). "מדיניות-החוץ האזורית של ישראל: הערכת מצב שנתית 2019". **מיתווים - המכון הישראלי למדיניות חוץ אזורית**.
- מערכת האתר (16 באפריל 2024). "דיווח: הסיוע הסעודי בהדפת המתקפה, והברית שפעלה לראשונה במלוא העוצמה". *ynet*.
- סגל, מיכאל (14 בפברואר 2022). "סקר: רוב האיראנים רואים בישראל

- כאיום רציני". **המרכז הירושלמי לענייני חוץ וביטחון**.
- פפר, אנשיל (28 באוקטובר 2012). "סאנדיי טיימס טוען: כך תקפה ישראל את מפעל הטילים בסודאן". **הארץ**.
 - קרמרסקי, שמואל (11 באוקטובר 2022). "ראש המל"ל לשעבר חושף בראיון חג את הסודות של הסכמי אברהם - השומר שבת". **JDN חדשות**.
 - שלג יאיר (9 במרץ 2022). "ישראל היא מעצמה בהתהוות אבל צריכה להיזהר מגאוות יתר". **מקור ראשון**.
 - שלח, עפר (24 בדצמבר 2021). "להבין את רוסיה - ואת הכוח שלנו". **YNET**.
- Amidror, Yaakov (16 Aug 2022). "A New Middle East". *The Jerusalem Institute for Strategy and Security*.
 - Beck, Martin (2010). "Israel: Regional Politics in a Highly Fragmented Region". In D. Flemes (Ed.), *Regional Leadership in the Global System*, Ashgate, pp. 127–148.
 - Beck, Martin (29 Sept 2008). "Regional Politics in a Highly Fragmented Region: Israel's Middle East Policies". *GIGA Working Paper*, 89. pp. 1-31.
 - Beck, Martin (2020). "The Aggravated Struggle for Regional Power in the Middle East: American Allies Saudi Arabia and Israel versus Iran". *Global Policy*, 11 (1), pp. 84-92.
 - Business Insider (13 Jul 2021). "RANKED: The world's 20 strongest militaries".
 - Butenschön, Nils A. (1992). "Israel as a Regional Great Power: Paradoxes of Regional Alienation". In Iver B. Neumann (Ed.), *Regional Great Powers in International Politics*. Palgrave Macmillan, pp. 95-119.
 - Clarke Colin P. and Tabatabai Ariane m. (31 Oct 2018). "Is Major Realignment Taking Place in the Middle East?". *Rand*.
 - Cline, Kirssa, et al. (2011). "Identifying Regional Powers and Their Status". In Thomas J. Volgy et al. (Eds.), *Major Powers and the Quest for Status in International Politics*, Palgrave Macmillan. pp. 133-157.
 - Collier, David (2011). *Understanding Process Tracing*, Cambridge University Press.
 - Dassa, Kaye D., Nader, Alireza, and Roshan Parisa (2011). *Israel and Iran A Dangerous Rivalry*. the RAND National Defense Research Institute.
 - Davutoğlu, Ahmet (2001). *Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu*. Küre Yayınları.
 - Dorsey, James M. (31 Mar 2022). "Always a major Middle Eastern power, Israel now takes Centre stage". *Modern Diplomacy*.
 - Dutta, Soumitra, Bruno Lanvin, Lorena Rivera León and Sacha Wunsch-Vincent (2023). *Global Innovation Index: Innovation in the face of uncertainty 16th Edition*. The World Intellectual Property Organization.
 - Fawcett, Louise and Jagtiani, Sharinee L. (2024). "Regional powers, global aspirations: lessons from India and Iran". *International Politics*, 61. pp. 215-238.

- Flemes, Daniel (2007). "Conceptualizing Regional Power in International Relations: Lessons from the South African Case". *GIGA Working Papers*, 53, pp. 1-60.
- IMD World Competitiveness Center (2024). "IMD World Digital Competitiveness Ranking 2024: The digital divide: risks and opportunities. IMD".
- International Strategic Analysis (17 Oct 2022). "The ISA 2022 Country Power Rankings".
- Kappel, Robert (2014). "Israel: The Partial Regional Power in the Middle East". In Fürtig, H. (Eds.) *Regional Powers in the Middle East. The Modern Muslim World*. Palgrave Macmillan. pp. 145-161.
- Kirshner, Jonathan (23 May 2023). "Did the Unipolar Moment Ever End? Foreign Affairs magazine". *Foreignaffairs*.
- Koronka, Poppy (24 Aug 2021). "The 20 Most Powerful Military Forces in the World". *Newsweek Magazine*.
- Krasna, Joshua and Meladze George (7 Oct 2021). "The 'Four Plus One': The Changing Power Politics of the Middle East". *The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies at Tel-Aviv University*.
- Lustick, Ian S. (1997). "The Absence of Middle Eastern Great Powers Political 'Backwardness' in Historical Perspective". *International Organization*, 51 (4), pp. 653-683.
- Mahoney J., and Thelen K. (2015). *Advances in Comparative-Historical Analysis*. Cambridge University Press.
- Marshall, Tim (2021). *The Power of Geography*. Elliot and Thompson Limited.
- Miller, Alice L. (30 Apr 2005). "A Superpower? No Time Soon". *Hoover Institution – Stanford University*.
- Nolte, Detlef (2010). "How to Compare Regional Powers: Analytical Concepts and Research Topics". *Review of International Studies*, 36 (4), pp. 881-901.
- Osterud, Oyvind (1992). "Regional Great Powers". In Iver B. Neumann (Ed.), *Regional Great Powers in International Politics*. Palgrave Macmillan, pp. 1-15.
- Ottaway, David (3 Mar 2022). "Iran, Saudi Arabia, Turkey, and Israel: The Prospects for Détente in the Middle East". *Wilson Center*.
- Pfeiffer, Anshel (29 Oct 2021). "Naftali Bennett interview: Israel crushed Covid, and now we'll show what a small country can do for the climate". *The Times*.
- PMINDIA (4 Jul 2017). "PM Modi: Israel is perceived as a technological powerhouse".
- Rahman, Omar (28 Jul 2021). "The emergence of GCC-Israel relations in a changing Middle East". *Brookings institute*.
- Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs website (2022). "Türkiye's Enterprising and Humanitarian Foreign Policy".
- Schirm, Stefan A. (2010). "Leaders in Need of Followers: Emerging Powers

in Global Governance". *European Journal of International Relations*, 16 (2), pp. 197-221.

- Schmoll, Melanie C. (2016). "Regional Powers in the Middle East: New Constellations after the Arab Revolts". *Israel Journal of Foreign Affairs*, 10 (1), pp. 129-134.
- Startup Genome (2024). "Global Startup Ecosystem Report 2024".
- Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) (2024). "the Military Expenditure Database".
- Tasnim News (2022). "Major General Rashid: Iran's first priority is to confront the Zionist regime/ Israeli colleagues receive a harsh response".
- The Atlas of Economic Complexity (2025). "The Growth Lab Harvard Kennedy School".
- The Bloomberg Innovation Index (2024).
- The Global Firepower ranking (2022). "2022 Military Strength Ranking".
- The Military Balance (2022). "Chapter Seven: Middle East and North Africa". *The Military balance*, 122 (1), pp. 318-377.
- The new Arab (25 June 2018). "Erdogan on victory: I will make Turkey a superpower".
- UNDP (2024). "Human Development Insights: Access and explore human development data for 193 countries and territories worldwide". *United Nations Development Program*.
- UPI (10 June 2009). "Iran regional superpower, Mottaki says".
- US News (2021). "Best Countries for Power, US News & World Report".
- Winer, Stuart (15 Apr 2024). "Report: Gulf states, including Saudi Arabia, provided intelligence on Iran attack". *The Times of Israel*.
- World Directory of Modern Military Aircraft (2022). "Global Air Powers Ranking (2022)".

הן עם לְבַדָּד יִשְׁכַּן וּבְגוֹיִם לֹא יִתְחַשְׁבֵּן¹ ניתוח של קווי הדמיון בין התרבויות האסטרטגיות של ישראל ושל הרפובליקה האסלאמית של איראן²

ר', סגן ראש אגף במשרד ראה"מ

מאמר זה בוחן את נקודות הדמיון והשוני בין התרבויות האסטרטגיות של ישראל ושל איראן, מתוך ראייה היסטורית, תרבותית וגאופוליטית. חרף פערים מהותיים באתוס הלאומי, בדת ובעברן ההיסטורי, שתי המדינות גיבשו תפיסות ביטחוניות המבוססות על תחושות בידוד, רדיפה ואיום קיומי, אשר עיצבו בהן דפוסי הסתמכות עצמית, חתירה לעומק אסטרטגי ופיתוח יכולות הרתעה "שוברות שוויון". המאמר טוען כי הבנת השורשים התרבותיים העמוקים של תפיסות אלה יכולה לספק למקבלי ההחלטות בישראל מסגרת לעיצוב תגובה נבונה מול איראן, המשלבת לחץ מדיני-צבאי עם הבנה גישה של אופיו ושל מאפייניו של המשטר האיראני.

מבוא

בעשורים האחרונים הולכת ומתחזקת בקרב חוקרי ביטחון ומדינאים ההבנה כי תפיסת הביטחון הלאומית של מדינה אינה ניתנת להבנה במנותק מההקשרים ההיסטוריים והתרבותיים הייחודיים לה (Booth & Wheeler, 2008) (Williams, 2003) אף כי מבקרי גישת התרבות האסטרטגית מערערים לעיתים על מידת הדיוק שהיא מספקת, ניכר כי היא מציעה מסגרת ניתוחית ייחודית, המאפשרת בחינה שיטתית של דפוסי הפעולה והמניעים של מדינות לאורך זמן.

מאמר זה מתמקד בנייתוח הגורמים המרכזיים שעיצבו את התרבויות האסטרטגיות של מדינת ישראל ושל הרפובליקה האסלאמית של איראן, תוך ניסיון לזהות קווי דמיון מהותיים ביניהן. מטרתו אינה להציע השוואה ממצה בין שתי התרבויות, אלא להנגיש למקבלי ההחלטות בישראל - באמצעות פריזמה מוכרת - את שורשי

¹ הגרסה הדיגיטלית של המאמר פורסמה באתר מרכז דדו ב-12.6.25

² סביר כי גם למבצע "עם כלביא", שהתמש לאחר כתיבת מאמר זה, תהיינה השלכות מרחיקות לכת הן על המציאות הגאוגרפית של המזה"ת והן על התרבויות האסטרטגיות של איראן ושל ישראל.

התפיסות האסטרטגיות האיראניות. בכך, הוא שואף להציע כלי חשיבה אסטרטגי שיאפשר גיבוש מענה אפקטיבי ומותאם יותר לאיומים שמציבה איראן בפני ישראל (Al-Rodhan, 2015).³

עם זאת, השוואה בין התרבויות האסטרטגיות של ישראל ושל איראן מחייבת הבהרה מקדימה: אין מדובר בהשוואת ערכים או בלגיטימציה של מטרות. ישראל חותרת לקיום בטוח ויציב של העם היהודי במדינתו הריבונית, ואילו המשטר הנוכחי באיראן פועל בגלוי להשמדת ישראל ולשליטה אזורית באמצעות מנגנוני אלימות וחתרנות. השוואה זו עוסקת לא בתוכן המוסרי של השאיפות, אלא במנגנוני העומק התרבותיים שמעצבים את דרכי הפעולה של כל אחת מהמדינות.

"מדינה מוקפת אויבים", אסימטריה בסיסית

בסוף המאה ה-19, בשלבים הראשונים של ההתיישבות הציונית בארץ ישראל, התמודדו המתישבים היהודים עם התקפות משמעותיות מצד תושבים ערבים. מצב זה הוביל בתחילה להסתגרות בתוך היישובים, אך כבר בתחילת המאה ה-20, עם הקמת ארגון "ההגנה" ואימוץ גישת "יציאה מהגדר", החלו יוזמות התקפות שהחליפו את ההסתפקות בהגנה בלבד.

מאז ימי העליות הראשונות, דרך הקמת המדינה ולאורך שנותיה, נחיתות מספרית הייתה דאגה מרכזית שעיצבה רבות מתפיסות הביטחון של ישראל – והגדירה את האיום מצד אויבים מרובים כאחד האתגרים האסטרטגיים העמוקים ביותר שעמדו בפניה. זאב ז'בוטינסקי הציג ב-1923 את תפיסת "קיר הברזל", שלפיה רק הכרה מצד הערבים בכך שלא ניתן להכניע את ישראל צבאית תוביל לשלום (ז'בוטינסקי, 1923). כשלושה עשורים לאחר מכן, דוד בן-גוריון הרחיב את הרעיון למסגרת של "הרתעה מצטברת" במסמך "18 הנקודות" (1953), והציג מענה לאי-שוויון הכמותי באמצעות רצף הצלחות צבאיות (בן-גוריון, 1953). בן-גוריון ציין מפורשות את החשש, כי כישלון בהגנה והצלחה ערבית תוביל להשמדתה של מדינת ישראל.

תחושת הנחיתות המספרית שעמדה ברקע החשיבה הביטחונית הישראלית, קיבלה בהדרגה גם ביטוי תודעתי רחב יותר – של בידוד מתמשך ביחס לסביבה האזורית והבין-לאומית: בישראל הלכה והתגבשה לאורך השנים תחושת "העולם כולו נגדנו" – תודעה עמוקה השואבת השראה לא רק מההיסטוריה המודרנית ומהאתוס הלאומי, אלא גם ממקורות מקראיים, כדוגמת "הָן עָם לְבָדָד יִשְׁכַּן וּבְגוֹיִם לֹא יִתְחַשֵּׁב" (במדבר כג, ט). ואולם, התנועה הציונית לא הסתפקה בהתמודדות עם תחושת הבידוד, אלא ביקשה גם לעצב זהות יהודית חדשה – יוזמת, עצמאית ולוחמת, כפי שכתב בן-גוריון: "שומה עלינו לקחת את גורלנו בידינו! זה דבר המהפכה היהודית" (בן-גוריון, 1939).

³ במסמך זה נתייחס ל"תרבות אסטרטגית" כאל ניסיון לשלב שיקולים תרבותיים, זיכרון היסטורי מצטבר והשפעותיהם בנייתו מדיניות הביטחון והיחסים הבינלאומיים של מדינות.

ההנחה כי הקהילה הבין-לאומית לא תסייע ליהודים לחלחלה לתרבות האסטרטגית של המדינה שבדרך, ולאחר מכן של מדינת ישראל. אחד הביטויים לכך היה קידום התעשיות הביטחוניות: מתוך צורך מיידי ביכולות צבאיות בתקופת המנדט הבריטי, הוקמו בתי מלאכה מחתרתיים לייצור תחמושת, ומכאן צמחה תעשייה ביטחונית ענפה שסיפקה נשק במלחמת העצמאות ולאחריה – ועד היום. חרמות הנשק שהוטלו על ישראל בעקבות לחצים ערביים, בצד לקחי השואה, חיזקו את האמונה כי לא ניתן לסמוך על אומות העולם ושימשו קטליזטור להרחבת היכולות הביטחוניות (רובין, 2018).

כבר בשנות החמישים הפכה ההסתמכות העצמית לעקרון יסוד בתפיסת הביטחון הישראלית. כפי שכתב שמעון פרס, התעשיות הביטחוניות – בהן התעשייה האווירית, התעשייה הצבאית ורפא"ל – שימשו לא רק אמצעי להבטחת הביטחון, אלא גם סמל לריבונות ולעצמאות מדינית. ישראל פיתחה מערכות נשק מתקדמות, ובהן מערכות הגנה מפני טילים ומטוסי קרב, אשר תרמו ליתרונה האיכותי באזור (פרס, 1970). במקביל ובמישור אחר, כפי שיידון בהמשך, שימשו האסימטריה הביטחונית מול מדינות ערב, טראומת השואה, השאיפה לעצמאות מערכתית, והתחושה כי העם היהודי יכול לסמוך רק על עצמו – זרזים מרכזיים לשאיפתה של ישראל לפתח יכולת גרעינית.

טראומת השואה

האירוע שעיצב יותר מכול את התרבות האסטרטגית הישראלית – בעיקר ערב הקמת המדינה ובשנותיה הראשונות – הוא שואת יהודי אירופה. הקשר בין השואה לבין תקומת העם היהודי נחרט בזיכרון הקולקטיבי בישראל, והשפעתו ניכרה בהתוויית מדיניות הביטחון והאסטרטגיה הלאומית לאורך השנים.

"לקחי השואה" הפכו לעקרון מנחה עבור מקבלי ההחלטות בישראל מכל קצות הקשת הפוליטית. הפחד שנוצר מהחיבור בין זוועות השואה לבין האיומים הביטחוניים של ישראל חיזק את התפיסה שלפיה המדינה חייבת להיערך לכל תרחיש של איום קיומי. כך, למשל, ב-1962 הזהיר דוד בן-גוריון במכתבו לנשיא ארצות הברית ג'ון קנדי: "מה שנעשה לשישה מיליונים מאחינו... עלול להתרחש לשני מיליוני היהודים בישראל אם צבא ההגנה לישראל יובס חס וחלילה" (כהן, 1996, עמ' 112).

מלחמת יום הכיפורים (1973) העמיקה את החשש מפני "שואה שנייה". בימיה הראשונים של המלחמה גברה תחושת איום קיומי חריף בקרב ההנהגה הישראלית, כאשר שר הביטחון משה דיין דיבר על "חורבן בית שלישי" והעלה אפשרות, על פי פרסומים זרים, של נקיטת צעדים קיצוניים – לרבות בתחום הגרעין (מלמן, 2010). החשש מהשמדה נוספת הפך למשמעותי ביותר בתרבות האסטרטגית הישראלית. המסר שהפך למרכזי היה: "אם לא נפעל – נחזור למחנות ההשמדה." גישה זו הדהדה

באופן נרחב בזירה הפוליטית ושימשה מניע עיקרי לפעלתנות הביטחונית הישראלית; שמעון פרס הניח ש"בהיעדר סיכוי לכך שבתקופה הנראית לעין ישתנו הערבים מעצמם - יש להשתית את בטחון ישראל על הסתמכות בעצמנו, מה־גם שהדבר אפשרי" (פרס, 1965) כך, למשל, לאורך השנים הרבה ראש הממשלה בנימין נתניהו להשוות בין איראן לבין גרמניה הנאצית - כדי להמחיש, בעיני גורמים ישראלים ובין־לאומיים כאחד, את חומרת האיום (דגוני, 2012).

תחושת האיום אינה נשענת רק על ההווה, אלא גם על תפיסה היסטורית רווחת בישראל בנוגע לעמדת העולם מול השואה. במשך עשרות שנים שלט בתרבות הפוליטית והחינוכית הישראלית נרטיב שלפיו, במהלך השואה לא רק שהעולם שתק, אלא אף פעל לעיתים למניעת ניסיונות הצלה של יהודים. כך, למשל, נטען כי בעלות הברית לא תקפו את מחנות הריכוז ולא עצרו את ההשמדה, וכי בריטניה מנעה מיהודים להימלט מאירופה ולהגיע לארץ ישראל. מסר זה שב והבליט את התחושה שברגעי מצוקה, ישראל אינה יכולה להסתמך על מדינות העולם.⁴ גם בשנים האחרונות נותרה גישה זו רלוונטית. בעקבות הסכם הגרעין עם איראן ב־2015, הצהיר שר הביטחון דאז, משה יעלון, כי "ישראל חייבת להגן על עצמה בכוחות עצמה" (יעלון, 2013).

תחושת הבדידות האסטרטגית, שעמדה גם ברקע של מאבק הגרעין מול איראן, קיבלה ביטוי עוצמתי נוסף באירועי 7 באוקטובר. הטבח שביצע חמאס ביישובי עוטף עזה עורר אצל רבים בחברה הישראלית את זיכרון השואה. לא רק בשל ממדי הזוועה אלא בעיקר בשל תחושת חוסר האונים הקיומי שחולל ונוכח תנאי החטופים בשבי בעזה. רבים בישראל חוו את חזרתם של דימויים "גלותיים" של יהודים נרדפים וחסרי מגן - הפעם בלב מדינת ישראל. ברי כי אירועים אלו צפויים להמשיך ולעצב את תפיסת הביטחון הלאומית ואת תחושת הפגיעות של ישראל בעתיד.

המתקפה ב־7 באוקטובר והמלחמה הרב־זירתית שבאה בעקבותיהם, לצד מחלוקות עם בעלות הברית בנוגע להיקף התגובה הישראלית ועוצמתה והחלטות של מדינות המערב לצמצם את אספקת האמל"ח לישראל במהלך המלחמה, חיזקו את התחושות שלפיהן גם באירוע קיצון ישראל נותרת לבדה. למרות התמיכה הבין־לאומית ההתחלתית, גלי אנטישמיות עולמיים, הפגנות אנטי־ישראליות, צווים בינלאומיים נגד בכירים ישראלים ומגבלות באספקת אמצעי לחימה חיזקו בחלקים רחבים בציבור הישראלי את התחושה כי "שוב אנו לבד בין העמים".

⁴ כך, למשל, ב־1932, עוד לפני הקמת המדינה, הזכיר בן ציון דינור, אחד האינטלקטואלים והפוליטיקאים הבולטים של ראשית המדינה, כי "כל העולם מתקומם נגדנו, כל ארצות העולם מתקוטטות עלינו..." (דינבורג, 1932)

המעצבים המרכזיים של התפיסה האסטרטגית האיראנית

התרבות האסטרטגית של הרפובליקה האסלאמית של איראן היא מורכבת ורב-שכבתית, ונשענת על מארג רחב של מעצבים - היסטוריים, דתיים, גאוגרפיים, כלכליים, אתניים ואידיאולוגיים.⁵ שלושה נדבכים מרכזיים מעצבים את תפיסת עולמה האסטרטגית: המורשת האימפריאלית הפרסית, המסורת השיעית ותחושת ההשפלה והפגיעות שחוותה מצד מעצמות קולוניאליות במאות השנים האחרונות. נוסף על כך, לתפיסותיו המהפכניות של אייתאללה רוחאללה ח'ומייני - ובעיקר לרעיונות "ולאית פקה" (שלטון איש הדת) ותפיסת "ההתנגדות" - נודעת השפעה מהותית בעיצוב מדיניותה האסטרטגית של טהראן (מנשרי, 2009).

בהכללה, ניתן לומר כי האיראנים רואים את עצמם יורשים לאימפריות הפרסיות הגדולות, ששלטו במאה השישית לפנה"ס על שטחים שהשתרעו מלוב ועד הודו של ימינו. תפיסה זו, המעוגנת באתוס היסטורי עמוק, מדגישה את תחושת העליונות התרבותית וההיסטורית של איראן ביחס לסביבתה האזורית. מכאן נובעת גם השאיפה האיראנית להגמוניה - במיוחד כלפי העולם הערבי - שהתפתחה עם השנים למדיניות אקטיבית של ביסוס השפעה אזורית.

המורשת האימפריאלית נתפסת באיראן כפסגת עוצמתה ההיסטורית - החל באימפריות הקדומות (האחמנית, הפרתית והסאסאנית), דרך שושלת הצפווים, וכלה בקאג'ארים של המאה ה-19. תקופות אלו מעוגנות בזהות התרבותית האיראנית ומשמשות עדות לעליונותה. באתוס הלאומי האיראני, האימפריה הפרסית משמשת מודל לעוצמה ולעליונות אזורית, ותשוקת השיבה למעמד זה ממשיכה להכתיב את סדר היום האסטרטגי של טהראן (McInnis, 2015). עם זאת, ההנהגה האיראנית מביעה גם ביקורת כלפי תקופות הנתפסות ככאלו שצינו כניעה למעצמות זרות - במיוחד בתקופות הקאג'ארות והפהלויות - ביקורת המחזקת את הדחף להשיב את הכבוד הלאומי האבוד.

המהפכה השיעית

המשטר האסלאמי שואב במידה רבה את זהותו גם מתפיסה שונה בתכלית - ואף הפוכה - מזו האימפריאלית: גישת ה"קורבן", המושרשת עמוק בזהות השיעית המסורתית. אחד הסמלים המרכזיים של תפיסה זו הוא חסין, בנו של עלי הח'ליף

⁵ מייקל אייזנשטדט נמנה עם החוקרים המרכזיים של התרבות האסטרטגית האיראנית, ובמאמרו פורץ הדרך (2015) הוא מציע מיפוי שיטתי של מרכיביה הרעיוניים, הארגוניים והמבצעיים (Eisenstadt, 2015). אייזנשטדט מדגיש את תפקידה של תרבות ההקרבה, הנחישות והשהייה בעיצוב אסטרטגיה בתנאי נחיתות מערכתית, ומנתח את התרבות האסטרטגית האיראנית כמכלול של רעיונות, ערכים ודפוסי חשיבה המלווים את קבלת ההחלטות הביטחוניות. לדבריו, האסטרטגיה האיראנית משלבת יסודות של דת שיעית, פרגמטיזם פוליטי ושימוש בעוצמה רכה, במסגרת עימות מתמשך, ניהול סיכונים זהיר ופעולה עקיפה (פרוקסי, התשה, סייבר). איראן שואפת למנף יתרונות יחסיים, להתגבר על מגבלות, ולפעול בגמישות אופרטיבית לנוכח מציאות משתנה. לצד עבודתו של אייזנשטדט, גם מחקר של מתי'ו מק'אינס (McInnis, 2015) נחשב מהחשובים בתחום.

הרביעי ונכדו של מוחמד, שראה ביזיד הראשון שליט מושחת וסירב להישבע לו אמונים. סירוב זה הוביל לקרב כרבלאא' בשנת 680, שבו נהרג חסין עם אנשיו. זיכרון הקרבתו של חסין הפך לליבה של הזהות השיעית ומשמש עד היום מקור השראה לתפיסות של התנגדות והקרבה אל מול דיכוי.

המשטר באיראן משתמש ברטוריקה זו להצדקת מאבקו הפוליטי והאידיאולוגיים, תוך הדגשת ערכים של הקרבה אישית והתנגדות למדכאים. רטוריקה זו משמשת גם כלי לביסוס לגיטימציה, באמצעות הצגת אויבי איראן ככוחות דיכוי ואת עצמה כמגינת המדוכאים באשר הם - ובייחוד של הקהילות השיעיות ברחבי העולם. המהפכה האסלאמית של 1979 הדגישה את הקריאה לשיעים לקום ולהיאבק במדכאים - בין אם היו אלו שליטים סונים, כוחות מערביים, או יריבים אידיאולוגיים.⁶

רעיון "ייצוא המהפכה" עוצב, בין היתר, על ידי מי שהיה אמור לשמש כיוורשו של ח'מייני, איתאללה עלי מונטזרי. הרעיון מומש בשנות השמונים על ידי משמרות המהפכה, והורחב בשנות התשעים עם הקמת כוח קודס, שנועד להגביר את נוכחותה האזורית של איראן. עם השנים שימש "ייצוא המהפכה" גם בסיס למדיניות "הגנה קדימה" - הרחבת השפעה מחוץ לגבולות איראן לשם סיכול איומים מבעוד מועד (וראה בהמשך הרחבה בנושא עומק אסטרטגי) (Ostovar, 2016, p.104).

לפי גישה זו, איראן אינה רק מדינה, אלא מעצמה מהפכנית המחויבת להפצת רעיונות ההתנגדות, ההקרבה והגאולה - גם במחיר עימות תמידי עם הסדר הקיים. תפיסה זו מעוגנת בחוקה, אשר מקדשת את ערכי "ההתנגדות" ו"ההקרבה" ואת החובה להגן על המדוכאים.⁷

אחד הביטויים המרכזיים של תפיסת "ההתנגדות" הוא יחסה של איראן כלפי מדינת ישראל. האיבה של הרפובליקה האסלאמית לישראל נובעת משילוב של יסוד אידיאולוגי עמוק ודינמיקה אסטרטגית מצטברת. במישור האידיאולוגי, ח'מייני עצמו ביטא עמדות אנטישמיות חריפות עוד לפני המהפכה, כשהציג את היהדות ככוח חתרני הפועל בשירות האימפריאליזם המערבי ואת הציונות כהתגלמות של שחיתות מוסרית ופוליטית. ישראל, בתודעת המהפכה, אינה רק מדינה אלא סמל - ייצוג מוחשי של הסדר העולמי שמולו קמה המהפכה: משטרי חסות מערביים, חילוניות, והגמוניה סונית. בה בעת, לאורך העשורים האחרונים, הלכה והתעצמה

⁶ לצד ח'מייני, חשיבות רעיונית ניכרת הייתה גם לדמותו של עלי שריעתי, שנחשב לאחד האידיאולוגים המרכזיים שהציגו את המהפכה האסלאמית כדרך להשתחרר מהמונרכיה ומהאימפריאליזם.

⁷ וליאת פקיה, ספרו של ח'מייני משנת 1975 קובע, כי זוהי חובתו של כל מוסלמי במדינתו לסייע למהפכות האסלאמיות הפוליטיות על מנת שאלו תצלחנה. לתפיסתו, לאחר שיחל שרשרת של מהפכות אסלאמיות, אלו יביאו לשינוי של הסדר הבינלאומי, במסגרתו הדיכוי של המוסלמים בידי המערב ייפסק. המבוא לחוקה מדגיש במפורש את איראן מחויבת לייצוא המהפכה האסלאמית מחוץ למדינה בקובעו כי "החוקה מספקת את הבסיס הדרוש להבטיח את המשך המהפכה בבית ומחוצה לה". לפי סעיף 154 בחוק, איראן "תומכת במאבקים הצודקים של המדוכאים נגד המדכאים בכל פינות העולם". לדברי ח'מייני, "נייצא את המהפכה לעולם כולו... עד אשר 'אין אלוהים אלא אללה ומחמד הוא שליחו' יישמע בעולם כולו".

הדינמיקה של האיבה בין המדינות אשר חיזקו את מרכזיות ישראל כאויב. האיבה הפכה כך לא רק לביטוי של זהות, אלא גם לכלי מגייס ומלכד, שהמסטר מתקשה להרפות ממנו בלי לפגוע בליבת הלגיטימיות שלו (Litvak, 2020). הרטוריקה של הגנה על המדוכאים ועל השיעים והאיבה כלפי ישראל נותרה כלי מרכזי בלגיטימציה לפעולות האזוריות של איראן, אך בפועל היא ממנפת את שלוחותיה האזוריות ככלים במשחק שחמט אסטרטגי וכאמצעי להימנע מהתנגשות ישירה עם אויבים. בכך הצליחה טהראן לרוב להרחיק את העימותים מגבולותיה, לשמר גמישות מול יריבים חזקים כישראל וארה"ב, ולהרחיב את השפעתה.

לבד, ונרדפים

הירידה במעמדה של איראן במאתיים השנים האחרונות, בשילוב עם התערבות תכופה של מעצמות זרות בפוליטיקה הפנימית שלה, הותירה בתרבות האסטרטגית האיראנית תחושות עמוקות של טינה וחשד כלפי המערב וכלפי רוסיה, וכן תחושת היעדר ביטחון לאומי מתמשכת. פרקים היסטוריים כגון ההתערבות של רוסיה, טורקיה ובריטניה בתקופה הקאג'ארית, המלכת רזא שאה על ידי בריטניה ורוסיה והחלפתו בבנו, וכן מעורבותה הישירה של ארצות הברית בתקופת מוחמד רזא שאה פהלווי - ממחישים את תודעת אובדן הריבונות האיראנית. תחושות אלו התעצמו בעקבות כיבוש חבלי ארץ במלחמות העולם והקמת רפובליקות חסות בצפון-מערב המדינה.

אחד האירועים המרכזיים שהעמיקו את תחושת העוול מצד זרים היה "הפיכת מוצדק" בשנת 1953. לאחר שמוחמד מוצדק נבחר לראשות הממשלה ב-1951 ופעל להלאים את חברת הנפט האנגלו-איראנית (AIOC), יזמו ארצות הברית ובריטניה הפיכה צבאית שהובילה להפלתו והשיבה את השאה לשלטון תוך חיזוקו בסיוע אמריקני. לזיכרון אירוע זה היה תפקיד מרכזי בעיצוב הרטוריקה של מהפכת 1979, והוא נותר עד היום אחד המניעים העמוקים לאיבה האיראנית כלפי המערב.⁸

בבסיס התרבות האסטרטגית האיראנית מצויה תחושת בידוד קיומית, הנובעת הן מניכור היסטורי כלפי המערב והן ממיקומה של איראן כמדינה פרסית-שיעית בלב סביבה ערבית-סונית. איראן רואה את עצמה כעומדת לבדה מול עולם עוין - בין אם מדובר במדינות ערב, בישראל או בארצות הברית. גם רוסיה, בת-ברית לכאורה בהווה, נתפסת כשותפה זמנית בלבד, שאין לסמוך עליה לאורך זמן.

ברוח זו, אחד המסרים המרכזיים של ח'ומייני לאחר המהפכה היה קריאה ל"עיקור שורשי הקולוניאליזם האמריקני, הסובייטי, הבריטי והציוני". הוא הדגיש

⁸ חברת Anglo-Iranian Oil Company (AIOC), שהייתה בבעלות בריטית-איראנית, הולאמה ב-1951 על ידי מצדק, ובעקבות כך הפכה ל-National Iranian Oil Company (NIOC) לאחר ההפיכה ב-1953. כיום, NIOC משמשת לא רק כזרוע המרכזית של איראן בתחום חיפושי נפט וגז והפקתם, אלא גם ממלאת תפקיד מרכזי בעקיפת הסנקציות הבינלאומיות על ידי שימוש בחברות קש, עסקאות מתווכים, ותיאום אסטרטגי עם מדינות כדוגמת סין, ונצואלה ורוסיה (Maloney, 2015).

כי עצמאות מלאה תחייב סילוק כל השפעה זרה – צבאית, כלכלית או פוליטית. מטרת המהפכה לא הייתה יצירת בידוד אלא בניית מוקד כוח ריבוני ובלתי מזוהה, שיהווה מקור השראה לעמים מדוכאים. ואולם בפועל, במידה מסוימת כנבואה שהגשימה את עצמה, דווקא המדיניות התוקפנית של המשטר – ששילבה רטוריקה עוינת כלפי המערב, ישראל ושכנות סוניות – העמיקה עוד יותר את בידודה האסטרטגי של איראן, והותירה אותה עם קומץ בעלי ברית, שחלקם תלויים בה לא פחות משהיא תלויה בהם.

טראומת המלחמה

מלחמת איראן-עיראק, המכונה באיראן "המלחמה הכפויה" והתרחשה בשנים הראשונות לאחר המהפכה, נחשבת לטראומה הלאומית המרכזית של המשטר האיראני – ובמיוחד בקרב ההנהגה הביטחונית הנוכחית, שרבים מחבריה היו אז מפקדים צעירים. עבור רבים מהם הייתה זו לא רק טראומה אישית אלא גם חוויה מעצבת שאפשרה את עלייתם לצמרת (Riedel, 2020).

המלחמה החלה בספטמבר 1980 ונמשכה שמונה שנים, עד אוגוסט 1988. הרפובליקה האסלאמית בהנהגת ח'מייני ראתה בה מלחמת קודש – חרף היותה "כפויה". במהלך הלחימה נפגעו 64 ערים איראניות, נהרגו כחצי מיליון בני אדם ונפצעו כמיליון נוספים. כ-50,000 אזרחים נפגעו מנשק כימי – המספר הגבוה ביותר מאז מלחמת העולם השנייה. מנקודת מבטה של איראן, המלחמה שימשה עדות חותכת לבדידותה בזירה הבינלאומית: במהלך שמונה שנות הלחימה ניצבה איראן מול חרם צבאי ממושך ושתיקה בינלאומית, חרף השימוש הנרחב של עיראק בנשק כימי – מה שהעמיק את תחושת חוסר האמון כלפי מדינות המערב והארגונים הבינלאומיים. תחושת בגידה זו ממשיכה לעצב את עמדות המשטר גם כיום.

מבחינת ההנהגה האיראנית, המלחמה נתפסה כתוצר של קנוניה אמריקנית, אשר העניקה "אור ירוק" לסדאם חוסיין לפלוש לאיראן במטרה להפיל את המשטר. מעבר לתמיכה המודיעינית שארצות הברית סיפקה לעיראק, גם "מלחמת המכליות" והפלת מטוס הנוסעים האיראני ביולי 1988 בידי חיל הים האמריקני העמיקו את תחושת הבגידה.⁹ מכלול זה, ובמיוחד המחיר הקשה של הלחימה, הביא את ח'ומייני להסכים להפסקת אש – צעד שכינה "שתיית כוס התרעלה" (Razoux, 2015). החלטה זו סימנה תפנית פרגמטית בגישת ההנהגה, לאחר תקופה של עמידה בלתי מתפשרת.

בהקשר זה, ובמקביל להתמודדות עם המלחמה, החל להתגבש בשנות השמונים עיקרון מרכזי בתרבות האסטרטגית האיראנית – "מצלחת איזאם" (אינטרס

⁹ "מלחמת המכליות" החלה לאחר שעיראק תקפה מסוף ומיכליות נפט באיראן ב-84'. ברקע לכך, עניין עיראקי לאתגר את האיראנים ולגרום להם לחסום את מיצרי הורמוז, ובכך לעודד התערבות אמריקנית מלאה במלחמה. אמנם איראן נמנעה מסגירת המיצרים, אך פתחה בתקיפות נגד מיכליות נפט עיראקיות.

השיטה). עיקרון זה איפשר סטייה מעקרונות הלכתיים או אידיאולוגיים כאשר שימור המשטר עמד על הפרק. ח'ומייני הבהיר בסוף שנות ה-80 כי סמכות המנהיג העליון גוברת על כל פסיקה הלכתית אם היא מתנגשת עם אינטרס השלטון.¹⁰ כפי שמדגיש מייקל אייזנשטט, התרבות האסטרטגית האיראנית מתאפיינת בשילוב ייחודי בין מסרים אידיאולוגיים עמוקים לבין פרגמטיזם מושכל, המאפשר התאמות מדיניות משמעותיות גם תחת תנאים של עימות מתמשך. לדבריו, יכולת זו מהווה מרכיב יסודי המאפשר לאיראן לנהל סיכונים בצורה זהירה ולהמשיך במימוש יעדיה למרות מגבלות מבניות משמעותיות (Eisenstadt, 2015, p.7).

דפוס זה של פרגמטיזם מהפכני בא לידי ביטוי לא רק בהחלטתו של ח'מיני לסיים את מלחמת איראן-עיראק, אלא גם בצעדים אסטרטגיים קריטיים של ח'אמנהאי בשנים מאוחרות יותר: עצירת תוכנית "אמאד" בסוף 2003, נוכח איום מוחשי בתקיפה אמריקנית לאחר הפלישה לעיראק (Albright, 2018, Pp.2-3) ותמיכתו ב-2015 בהסכם הגרעין (JCPOA) במהלך שכונה "הגמישות ההירואית" (Eisenstadt, 2015; Khamenei.ir, 2013).¹¹ בשלושת המקרים הללו בחרה המנהיגות האיראנית להקריב עקרונות אידיאולוגיים מוצהרים לטובת הישרדות המשטר, תוך עטיפת הוויתורים ברטוריקה מהפכנית המדגישה עמידה איתנה ולא כניעות. גם במועד כתיבת שורות אלו ניכרים סימנים כי גורמים בסביבתו של ח'אמנהאי פועלים להכשרת שינוי במדיניות כלפי ממשל טראמפ, במטרה לאפשר חידוש ערוצי משא ומתן דיפלומטיים בנושא הגרעין, מתוך שמירה על תדמית של איתנות ולא של חולשה.

לצד הבחירה בפרגמטיזם זהיר מול מעצמות, נקטה איראן גם גישה אופרטיבית יזומה בזירות שבהן נפתחה בפניה הזדמנות להרחבת השפעתה – ובראשן עיראק לאחר הפלישה האמריקאית ב-2003. הפלישה, אף שלא נחשבה טראומטית באותה מידה כמו מלחמת איראן-עיראק, סימנה בעיני טהראן איום חדש. קריסת שלטונו של סדאם חוסיין אפשרה לאיראן להעמיק את נוכחותה בעיראק באמצעות תמיכה במיליציות שיעיות, ובכך לחזק את מעמדה האזורי. עם זאת, הפלישה נתפסה גם כחלק ממגמה אמריקאית רחבה לשינוי משטרים במזרח התיכון – מגמה שחזקה את החשש שהיעד הבא יהיה טהראן. בתגובה, פעלה איראן נגד הנוכחות האמריקאית

¹⁰ עקרון "אינטרס השיטה" הינה התפתחות מאוחרת יחסית במחשבתו של ח'אמנהאי, כפי שהביע אותה במכתבים שכתב לנשיא איראן חתאמי בשנות ה-80'. גישה זו, המאפשר להתעלות לעתים מעל התפיסות הדתיות המקובלות, עוגנה בחוקה האיראנית והובילה להקמת "המועצה לקביעת האינטרס" – אחראית על זיהוי האינטרס הלאומי וכבוררת בין הגופים הממשלתיים השונים.

¹¹ המונח "גמישות הרואית" שואב השראה ממסורת שיעית של פרגמטיזם, שהתגבשה נוכח הצורך לשרוד פוליטית בעולם סוני עוי. מהלך הפיוס של חסן בן עלי עם מועאויה בשנת 661 לספירה, שבמסגרתו ויתר על תביעות לחליפות כדי למנוע מלחמת אזרחים, הפך בדורות מאוחרים לסמל לגישה של ריאלי-פוליטיק שיעי – הקרבה טקטית בשם ערכים מוסריים ושמירה על הקהילה. מסורת זו מתקיימת לצד מסורת מלווה ואף מתחרה, המזוהה עם חוסיין בן עלי בקרב כרבאל, שמייצגת אידיאל של התנגדות לעולל גם במחיר מוות. חכמי הדת השיעים לדורותיהם ניווטו בין שתי המסורות, וב-2013 השתמש ח'אמנהאי במושג זה כדי להצדיק את המעבר לדיפלומטיה מול המערב בהקשר הלכתי, המשלב גמישות טקטית עם עמידה עקרונית.

באמצעים עקיפים, תוך מאמץ לרכוש השפעה מבלי להיגרר לעימות ישיר. בסיכומו של דבר, הפלישה נתפסה בעיני איראן כ"ברכה מעורבת": מחד גיסא - הזדמנות אסטרטגית להתבסס בזירה שכנה; מאידך גיסא - מקור לאיום חמור ולחוסר יציבות אזורי מתמשך (Heiran-Nia, 2023).

הסתמכות עצמית

תפיסת ההסתמכות העצמית הפכה לאבן יסוד באסטרטגיה הלאומית של איראן, ובמיוחד בתחום הביטחוני. לאחר המהפכה האסלאמית - ובעקבות הבידוד הבינאי לאומי והאמברגו על ייצוא נשק - נאלצה איראן לפתח תעשיות צבאיות מקומיות. בתקופת השאה הייתה תלויה כמעט לחלוטין ביועצים ובספקים מערביים, אך לאחר הנתק הפתאומי - וביתר שאת במהלך מלחמת איראן-עיראק - פנתה לרכש ממדינות חלופיות (כגון סין, קוריאה הצפונית והגוש הסובייטי), ובהדרגה החלה לבסס יכולות ייצור עצמאיות. כיום מייצרת איראן טילים בליסטיים, מערכות נ"מ מתקדמות וכטב"מים - המשמשים להרחבת השפעתה האזורית. עם זאת, הפיתוח העצמי נבע לא רק מאידיאולוגיה, אלא בעיקר מכורח אסטרטגי - שהפך בדיעבד לרכיב מרכזי בזהות הביטחונית הלאומית.

איראן הקימה שבע תעשיות ביטחוניות מרכזיות תחת משרד ההגנה, המייצרות טילים בליסטיים וטילי שיוט, כטב"מים, נגמ"שים, טנקים ואף צוללות. בין המערכות הבולטות ניתן למנות את טילי "שאהאב-3" ו"פאתח-110", המאפשרים תקיפה לטווחים ארוכים, ואת הכטב"מים מסוג "שהד-136" - ששולבו בתקיפות נגד ישראל במהלך מבצע "חרבות ברזל", ושימשו גם קודם לכן באוקראינה על ידי רוסיה. הישגים אלו הגבירו את החשיפה ליכולות התעשייה הצבאית של איראן, ועוררו עניין מצד מדינות כגון ארמניה וסודאן. עם זאת, הישגים אלה מלווים בנחיתות טכנולוגית משמעותית - במיוחד בתחומים שבהם איראן אינה מסוגלת לפתח יכולות מקומיות, כגון מטוסי קרב (Taleblu & Syeh, 2024).

מעבר לתחום הביטחוני, עקרון "ההסתמכות העצמית" לחלל גם לתחומים אזרחיים - ובמיוחד לחקלאות - מתוך ניסיון להבטיח ביטחון תזונתי ולהפחית תלות ביבוא. גישה זו, שזוהתה עם תפיסת "כלכלת התנגדות", נועדה להעמיק את עצמאותה הכלכלית של איראן ולהפחית את פגיעותה לסנקציות, בין היתר באמצעות גיוון שווקים והעדפת מסחר עם מדינות שאינן כפופות להשפעה מערבית. עם זאת, ההצלחה בתחום זה הייתה מוגבלת - בשל ניהול לקוי, שחיתות, ושינויי אקלים שפגעו בתפוקה. לא אחת, ההישענות העצמית הייתה פחות תוצאה של בחירה אידיאולוגית ויותר אילוף שנבע מהבידוד המדיני-הכלכלי (Mostajabi, 2019).

המענה האסטרטגי של איראן ושל ישראל - בקווים מקבילים

התרבויות האסטרטגיות של ישראל ושל איראן התפתחו לאורך השנים מתוך שורה של מעצבים היסטוריים, דתיים וגאופוליטיים ייחודיים, שעיצבו את ראייתן האסטרטגית. אף שקיימים ביניהן הבדלים עמוקים, ניתן לזהות גם קווי דמיון מהותיים - ובראשם תחושת הבידוד והרדיפה ששתי המדינות נושאות עימן.

בישראל, תחושת האיום הקיומי נובעת מחוויות רדיפה היסטוריות - ובראשן השואה - ולצידן האיום המתמשך שהשתרש בעקבות מלחמות ישראל. במשך עשרות שנים התמקד הנרטיב המרכזי של התרבות האסטרטגית הישראלית בסכנה לעצם קיום המדינה. אף שמוקדם לקבוע זאת בוודאות, סביר להניח כי המתקפה של ה-7 באוקטובר 2023 תעמיק תחושה זו בחברה הישראלית ותחזק את הדחף להתמודד עם מציאות קיומית מאיימת.

באיראן, תחושת הבידוד ושבריריות המשטר נטועות בשני נרטיבים מרכזיים: תחושת ההשפלה הכרוכה במעורבות זרה בתקופת הקולוניאליזם וזיכרון רדיפת השיעים בידי הסונים לאורך ההיסטוריה. שני נרטיבים אלו התעצמו בעקבות טראומת מלחמת איראן-עיראק, שבה נאלצה איראן להתמודד כמעט לבדה מול עיראק והקהילה הבינלאומית.

ברובד אחר מסתמן דמיון במרחב שונה לגמרי. נדמה כי דווקא מתוך עומק הטראומה ההיסטורית, ביקשו שני הפרויקטים המהפכניים - הציוני והשיעי - לחולל טרנספורמציה עמוקה בדמות הקולקטיבית של עמם: לא רק לשרוד, אלא להשתנות.

בדומה לפרויקט הציוני שביקש לעצב את דמותו של "היהודי החדש" - חופשי, ריבוני ואקטיבי - כך גם המהפכה האסלאמית ביקשה לחולל טרנספורמציה בזהותו של המאמין השיעי. לא עוד שיעי פסיבי, השקוע באבל ההיסטורי ובציפייה לגאולה, אלא מאמין יוזם, מהפכני ולוחם צדק, המגלם את רוח כרבלא בזירה הפוליטית והחברתית. ואולם, בניגוד למהפכה הציונית, שלעתים ביקשה להתנתק מן העבר הדתי או להחליפו, המהפכה השיעית חיזקה והעמיקה את יסודות הדת הקיימים במסורת השיעית - ובראשם את רעיון המאבק כנגד עריצות - מבלי להמציא זהות חדשה לגמרי.

אולם ניכר הבדל תודעתי מהותי בין שתי התרבויות האסטרטגיות: בעוד שישראל רואה את קיומה כמאבק הישרדותי, והקרנת העוצמה משמשת בה כאמצעי לווה, איראן שואפת לעוצמה לשם בכורה אזורית - יעד העומד בזכות עצמו, הנתמך בתחושת "זכות היסטורית" לגדולה. תודעה זו נשענת על מורשת אימפריאלית ותחושת עליונות תרבותית, וגורמת לטהראן לראות בעצמה כוח מוביל במזרח התיכון. המשטר האיראני מגייס לסירוגין את נרטיב הרדיפה ואת המורשת האימפריאלית - בהתאם לצורכי השעה ולצרכים פנימיים או חיצוניים.

הסתמכות עצמית

כנגזרת של תחושת הבידוד, גם ישראל וגם איראן שותפות לתחושת אי-אמון עמוקה כלפי מדינות העולם - הנתפסות ככאלה שנטשו את שני העמים ברגעיהם הקשים ביותר: השואה עבור ישראל ומלחמת איראן-עיראק עבור איראן. שתיהן רואות בארגונים הבינלאומיים - דוגמת האומות המאוחדות, בתי המשפט הבין-לאומיים וסבא"א - גופים לא אובייקטיביים המוטים לרעתן. בהתאם לכך, אימצו אתוס של קביעת עובדות בשטח ופיתוח יכולות עצמאיות, שיאפשרו להן להגן על עצמן מפני איומים עתידיים.

על רקע זה, פיתחו ישראל ואיראן אתוס אסטרטגי דומה במובנים מסוימים, המושתת על ההנחה שלא ניתן להסתמך על גורמים חיצוניים לצורכי ביטחון. אף שאינן אוטרקיות ושתיהן נעזרות בסיוע חיצוני, תודעת הבידוד - ההיסטורית-קיומית בישראל, והמהפכנית-פוליטית באיראן - הפכה את עקרון ההסתמכות העצמית לאבן יסוד של תפיסותיהן.

השונות הגאופוליטית בין שתי המדינות הובילה לפיתוחים שונים בתעשיות הצבאיות, אך בשני המקרים נבנו תשתיות ביטחוניות נרחבות מתוך הבנה עמוקה כי הסתמכות מלאה על שותפים חיצוניים - ובעיקר על ספקי נשק - עלולה להיות מסוכנת.

יכולת שוברת שוויון

גם ישראל וגם איראן חיפשו, וממשיכות לחפש, דרכים להתמודד עם תפיסות האיום על קיומן. שתיהן פיתחו לאורך השנים תפיסה אסטרטגית עמוקה, שהתבססה על תחושת בידוד וחולשה יחסית מול סביבה עוינת. תפיסה זו הובילה את שתיהן - במרחק של כשלושים שנה זו מזו - לגבש רעיון אסטרטגי דומה: פיתוח "יכולות שוברות שוויון" - כלים שנועדו לאזן את חולשותיהן ולהרתיע את אויביהן באמצעות עוצמה חריגה (Peres, 1995; אהרונסון, 1999).

בישראל, על פי פרסומים זרים, הפחד הקיומי מפני השמדה - שהתעצם בעקבות השואה ואיומי מדינות ערב - עמד בבסיס החתירה של דוד בן-גוריון ליצירת אופציה גרעינית. לפי אותם הפרסומים כבר בשנות החמישים, תחת הנחייתו ובסיוע שמעון פרס, החלה ישראל לפתח את "האמצעי הטכנולוגי" - נכס אסטרטגי שנועד לשבור את האסימטריה מול מדינות ערב ולמנוע מלחמות כוללות. פרס הדגיש כי הבדידות ההיסטורית של העם היהודי מחייבת עוצמה ישראלית עצמאית, אך מקורביו הוסיפו גם את חוסר האמון ביכולת המערב להגן על ישראל (Kimche, 1963; פרס, 1970). באיראן, החשיבה על יכולת גרעינית החלה כבר בתקופת מוחמד רזא פהלווי, שנים לפני המהפכה. השאה קידם תוכנית גרעין אזרחית שאפתנית, וכבר ב-1974 רמז כי אם מדינות שכנות יחזיקו בנשק גרעיני, לא תוכל איראן להישאר מאחור - כחלק משאיפתו למעמד אסטרטגי אזורי (Milani, 2010).

עם המהפכה האסלאמית ב־1979, האידיאולוגיה החדשה שינתה את הדגש - אך לא מחקה את השיח. ח'מייני הסתייג מנשק להשמדה המונית מסיבות מוסריות והלכתיות, אך במקביל הדגיש את הצורך בעוצמה שתאפשר לאיראן לעמוד מול "כוחות דיכוי מערביים" (Rezaei & Seliktar, 2018).

מלחמת איראן-עיראק שימשה זרז להעמקת הדיון ביכולות גרעיניות. לקראת סיומה, שיגר מפקד משמרות המהפכה דאז, מחסן רצ'אאי, מכתב לח'מייני שבו קרא להשקיע בטכנולוגיות מתקדמות, ובהן גם טכנולוגיות גרעיניות, כהכרח להבטחת הישרדות הרפובליקה (Nafisi, October, 2006).

לאחר מותו של ח'מייני הנהיג ח'אמינהאי, יחד עם הנשיא אכבר האשמי רפסנג'אני, מהלך לחיזוק תוכנית הגרעין.¹² לדברי חסן רוחאני, כל הנהגת איראן הסכימה על פיתוח תוכנית העשרה וטכנולוגיות בליסטיות, במטרה ליישם את לקחי המלחמה (Rezaei, 2017). כך הונחו היסודות ל"פרויקט אמאד", שנועד לפיתוח נשק גרעיני תחת מעטה חשאיות - ואף כלל יעד מוגדר של ייצור חמש ליבות גרעיניות (Albright et al., 2018).

פרויקט אמאד נעצר בראשית שנות האלפיים מחשש לתקיפה אמריקנית - ביטוי מובהק נוסף להעדפת "אינטרס המשטר" על פני דבקות טכנולוגית. מאז אימצה איראן את דוקטרינת "הסף הגרעיני": פיתוח יכולות וטכנולוגיות המקרבות אותה להשגת נשק גרעיני מבלי לחצות את הסף בפועל. למרות הצהרות על מטרת אזרחיות, התוכנית המשיכה להתקדם תחת מעטה של עמימות (Eisenstadt, 2015). במהלך מלחמת "חרבות ברזל", ובצל חשש מפני תקיפה ישראלית של מתקני הגרעין באיראן, הזהירו בכירים איראנים - ובהם הקצין הבכיר במשמרות המהפכה אחמד חק טלב (אפריל 2024) - כי איראן תשקול לשנות את דוקטרינת הסף. גם כמאל חרזי, שר החוץ לשעבר ויועצו של ח'אמנהאי, טען (מאי 2024) כי מול איום קיומי, איראן עלולה לשנות את מדיניותה הגרעינית (ממרי, 2024).

עומק אסטרטגי

על אף ההבדלים הגאוגרפיים התהומיים בין ישראל לאיראן, בשיח הביטחוני של שתייהן בולט החשש מפני "היעדר עומק אסטרטגי". שתי המדינות חוששות מחדירה של כוחות זרים לשטחן ומהצבת איום ישיר על מרכזי אוכלוסייה - אך הפתרונות שפיתחו מול איום זה שונים בתכלית. בשתייהן, זיכרון המלחמות, כיבוש חבלי ארץ בידי אויבים והפחד מפגיעה באזרחים עיצבו את השאיפה להרחיק את הלחימה מגבולות המדינה. בישראל, תפיסת היעדר העומק הגאוגרפי והחשש מפני השמדה הניעו כבר בשנות ה־50 וה־60 את גיבוש עיקרון פעולה מרכזי: העברת המלחמה

¹² האשמי רפסנג'אני, ששימש כנשיא איראן בין 1989 ועד 1997, היה מרכזי בהחלטה האסטרטגית להתניע את התכנית. שני האישים האיראנים שתחתיו הובילו את קבלת ההחלטות האסטרטגיות לשם קידום התכנית היו שר ההגנה דאז, האדמירל עלי שמח'אני, ומזכיר המועצה העליונה לבטחון לאומי דאז - ונשיא איראן כיום - חסן רוחאני (Rezaei & Seliktar, 2018).

לשטח האויב באמצעות תמרון מהיר לעומקו. כך כתב האלוף אהרן יריב ב־1979: "משיקולי רווח והפסד חיוני לנו שהמלחמה לא תתנהל כלל בשטחה של מדינת ישראל, אלא יש להעבירה מהר ככל האפשר לשטח האויב. זוהי תורה אותה הורה עוד שר הביטחון הראשון דוד בן גוריון ז"ל, ואשר חיוניותה לא פגה כהוא זה" (יריב, 1979, עמ' 15).

איראן, ששטחה עולה על מיליון וחצי קמ"ר, נתפסת כבעלת עומק אסטרטגי טבעי – לפחות בעיניים ישראליות. ואולם חוויות מודרניות כמו תקופות של כיבוש קולוניאלי ומלחמת איראן-עיראק ערערו את הדימוי העצמי של חסינות טריטוריאלית. מאז מלחמה זו, שואפת איראן בעקביות להרחיק את הלחימה מגבולותיה.

האסטרטגיה האיראנית של "העברת המלחמה לשטח האויב" נשענת לא על תמרון של כוחות סדירים, אלא על תפיסת "הגנה קדימה": רשת של שלוחים הלוחמים מטעמה בחתימה נמוכה, רחוק ככל הניתן משטחה, בשילוב שימוש גובר בטילים בליסטיים (Azizi, 2021; Eisenstadt, 2015). שילוב זה נועד להרחיק את הלחימה, להעסיק את האויב ולהרתיעו – תוך שמירה על מידה של הכחשה סבירה (McInnis, 2015).

תפיסה זו זכתה ללגיטימציה פומבית מצד ההנהגה העליונה באיראן. כך קבע ח'אמנהאי באוגוסט 2019: "אין אנו יכולים להגביל את עצמנו לגבולותינו שלנו. חובתנו היא לזהות איומים שמעבר לחוותינו ולהתייצב מולם" (Toğa, 2025). גם אבראהים ראיסי ציין אז כי "גבולה של הרפובליקה האסלאמית הוא מה שהיא מגדירה כ'עומק אסטרטגי' – תימן ואפריקה הן גבולותינו" (Tabnak, 2019). באותה שנה הדגיש סגן מפקד כוח קודס דאז, עבאס נילפורושאן (שנהרג ב־2024 בתקיפת צה"ל על הבונקר של מזכ"ל חזבאללה חסן נצראללה), כי העומק האסטרטגי של איראן "הועתק מערבה – לים התיכון ולצפון ישראל – והעומק האסטרטגי הזה הוא בעל ערך רב [נגד ישראל]" (Tasnim, 2019).

ואולם בדיעבד, דבריהם של ח'אמנהאי, ראיסי ונילפורושאן ממחישים את גודל הפער שנוצר בשנה החולפת בתפיסת הביטחון האיראנית: הגישה שלפיה פעילות בעלות הברית נגד ישראל מרחיקה את הסבירות לתקיפה ישראלית על אדמת איראן קרסה ואף התהפכה במהלך מלחמת "חרבות ברזל". בחודשים האחרונים הארכיטקטורה האזורית שאיראן בנתה בעמל רב ספגה מכה קשה – ואף ייתכן שהתערערה אנושות. חזבאללה, הנכס האסטרטגי המרכזי של איראן בלבנט, נפגע בצורה חסרת תקדים – ועתידו כזרוע הרתעה מוטל בספק.¹³ גם חמאס ספג אבדות כבדות, כשל בהיערכות לתמרון צה"ל ואיבד רבים ממפקדיו הבכירים. המיליציות העיראקיות לא נרתמו למערכה – וייתכן שמעולם לא התכוונו לכך באופן מלא. במקביל, ישראל הוכיחה יכולות פעולה בעומק איראן – לרבות תקיפות שחתרו ללב מערך המשטר.

¹³ במועד כתיבת שורות אלה שב עולה בלבנון השיח אודות פירוק הארגון מנשקו. ראו למשל: ("Exclusive: Facing Calls to Disarm, Hezbollah Ready to Discuss Weapons If Israel Withdraws, Senior Official Says", 2025)

סביר כי מלחמת "חרבות ברזל" תהפוך לנקודת מפנה בשיח האסטרטגי - הן בישראל והן באיראן. היא ערערה את תחושת החסינות בשתי המדינות, וחשפה את מגבלות "העומק האסטרטגי" כמענה מספק לחשש הקיומי.

מגיני השיעים והיהודים בעולם

המחויבות של ישראל כלפי העם היהודי, ושל איראן כלפי הקהילות השיעיות, אינה רק רגשית או רעיונית - אלא ממלאת תפקיד מובהק בתפיסת הביטחון של שתיקה: במובן מסוים, גם התפוצות - הקהילות היהודיות והשיעיות ברחבי העולם - משמשות נדבך משלים בעומק האסטרטגי של שתי המדינות. העיקרון דומה, אך אופני המימוש שונים בתכלית.

בשיח הביטחוני הישראלי נתפסת מדינת ישראל כאחראית לביטחונם של יהודי התפוצות - אחריות הנובעת מן הרעיון הציוני להקים מקלט לאומי לכל העם היהודי.¹⁴ תחושת האחריות ההדדית מבוססת על מסורת יהודית עמוקה ("כל ישראל ערבים זה בזה") וממשיכה למלא תפקיד חשוב בחיי הקהילה היהודית ובמדיניות החוץ של ישראל. מאז הקמת המדינה, הממסד המדיני והביטחוני רואה עצמו אחראי לביטחון יהודי העולם - באמצעות גופים כמו הסוכנות היהודית והמוסד, הפועלים בתחומי הצלה, הדרכה ואבטחה של קהילות יהודיות ברחבי העולם (לפיד, 2017).

באיראן, המשטר האסלאמי רואה עצמו אחראי לביטחונן של קהילות שיעיות, ומגן על מקדשיהן בעיראק, סוריה, לבנון, אפגניסטן, פקיסטן ומדינות המפרץ. הוא מסייע להן להתמודד עם איומים, ולעיתים גם חותר תחת המשטרים הסוניים שבתוכם הן פועלות. עם זאת, בניגוד לישראל, טהראן נוקטת בגישה אינסטרומנטלית יותר: היא רואה בקהילות השיעיות נכס אסטרטגי, ומפעילה אותן ככוח לוחם מטעמה. מיליציות שיעיות בלבנון, עיראק וסוריה שימשו לאורך השנים כזרועות ביצועיות של איראן, המאפשרות לה להקרין השפעה אזורית תוך הפחתת סיכון ישיר לשטחה. כך, בישראל ובאיראן, הקהילות שמעבר לגבולות נתפסות לא רק כשותפות אלא גם כמשאב ביטחוני - אולם בעוד ישראל שואבת מכך אחריות מגוננת, איראן רואה בכך מנוף להקרנת עוצמה ולקידום יעדיה האזוריים.

¹⁴ כך למשל, במסמך קווים מנחים לתפיסת ביטחון לישראל כותבים גדי איזנקוט וגבי סיבוני, כי "...יש להעצים את הקשר עם יהדות התפוצות. הייעוד של ישראל הוא להיות הבית הלאומי של העם היהודי. ישראל פתוחה בפני כל יהודי ובה בעת היא מסתייעת ביהדות התפוצות במלחמה המתמדת על קיומה. הקשר ההדדי הזה בין ישראל ליהדות התפוצות היה ונותר עוגן חשוב בביטחון הלאומי של המדינה" (קווים מנחים לתפיסת ביטחון לישראל - המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2019); כך למשל, לפי סקר שהתפרסם ב-2025, כ-63% מן הנשאלים בסקר "מדד הקשר לתפוצות" סבורים כי למדינת ישראל מוטלת גם אחריות ישירה לביטחונם הפיזי של יהודי התפוצות, ולא רק למחויבות מוסרית או תרבותית כלפיהם (פרבר, 2025).

סיכום והמלצות

הניתוח התרבותי-היסטורי זה נועד להציע יותר מהבנה של תפיסת עולמה של איראן: הוא שואף להניח תשתית להחלטות מדיניות הנשענות גם על הבנות עומק ולא רק על מנופים צבאיים. המצב האסטרטגי של איראן בעת כתיבת שורות אלה - תולדה ישירה של מלחמת חרבות-ברזל - משקף שינוי עומק במבנה הכוח האזורי. הפגיעה הקשה בשלוחות המרכזיות של איראן, ובראשן חמאס וחזבאללה, בצד קריסתו של משטר אסד, ששימש עורק ראשי להזרמת אמל"ח לחזבאללה, אמנם לא חיסלו את היכולות האיראניות לפעול בעוצמה נגד ישראל, אך ערערו את התשתית שעליה נשענה תפיסת הביטחון ההתקפית של טהראן. התקיפות המדויקות של צה"ל בלב שטחה¹⁵ המחישו את שבריריות מודל "ההגנה קדימה" והציבו את המשטר בעמדה חשופה מתמיד.

בעת הזו, כשהמשטר האיראני מתמודד עם חולשה אזורית, מחאה פנימית, משבר כלכלי ואי-ודאות פוליטית - גוברת הסבירות שתחושת איום מצטברת תוביל אותו להאיץ את מאמציו להשגת נשק גרעיני כערובה לשרידותו וככלי הרתעה מפני קריסה פנימית או תקיפה חיצונית.

עם זאת, מציאות זו מזמנת גם הזדמנות לישראל. התרבות האסטרטגית של איראן, כפי שהודגם במאמר, מתאפיינת במתח קבוע בין אידיאולוגיה לפרגמטיזם, מתח שמתחדד במיוחד תחת איום קיומי. בעיתות סכנה ממשית, ובמיוחד תחת איום של תקיפה אמריקנית, ידע המשטר לבחור בגמישות על פני קיצוניות, בתנאי שהוצע לו - כהמלצת ההוגה המלחמה הסיני סון טסו - נתיב מכובד לנסיגה.

מכאן נגזרת המלצה מרכזית למדיניות הישראלית: גם בעיצומו של עימות יש להותיר בידי איראן "פתח נסיגה" ממש. ישראל נדרשת להבהיר את קווי הגבול שלה, אך מומלץ לא לסגור את הדלת לחלוטין. בשבועות האחרונים מתקיים מו"מ בין ממשל טראמפ לבין איראן; תמיכתה העקרונית של ישראל במהלך דיפלומטי שימנע מאיראן התקדמות לנשק גרעיני, בין היתר תוך דרישה על פיקוח קפדני, עשויה לאפשר לאיראן לסגת ממסלול הגרעין בלי לפגוע במראית עין של ריבונות וכבוד לאומי. לשם כך, חיוני שישראל תפעל מול ארצות הברית להבטיח מנופי לחץ אפקטיביים - ולמנוע פשרות חפוזות שיחלישו את ביטחונה ארוך הטווח.

ואם למרות כל זאת תיסגר הדלת הדיפלומטית - דווקא אז נדרשת אופציה צבאית יציבה, לא כתחליף למדיניות אלא כהשלמה מחושבת לה. אם המסלול הדיפלומטי ייכשל, ואם הממשל האמריקאי יבחר בהפעלת כוח, על ישראל להיות ערוכה לממש אופציה צבאית כחלק ממערך אזורי-בינלאומי רחב, בתיאום אמריקאי הדוק. יעד המהלך - ניטרול היכולת הגרעינית בפועל - מחייב תכנון מוקפד והיערכות להסלמה רב-חזיתית, תוך שמירה על לגיטימציה בינלאומית ועמידות אסטרטגית.

עם זאת, מתוך הבנה עמוקה של התרבות האסטרטגית האיראנית, חשוב להדגיש:

¹⁵ הכוונה לתקיפות חה"א באיראן באפריל ובאוקטובר 2024.

תקיפה שתיתפס כהשפלה מוחלטת ותפגע באופן נרחב באוכלוסייה עלולה לעורר תהליך של התלכדות לא רק סביב המשטר אלא סביב רעיון ההגנה על האומה הפרסית עצמה - תוצאה שעלולה לפגוע בהישג מדיני לאורך זמן ועלולה להנציח את האיבה בין ישראל לבין העם האיראני.

כך או כך, אין בכוחו של מהלך צבאי לבדו לפתור בעיה אסטרטגית מורכבת כל כך. גם בתרחיש של תקיפה, חיוני כי ישראל תפעל כבר כעת לתיאום עם ארצות הברית ומדינות המערב לשם תרגום של הישג צבאי פוטנציאלי לשינוי במציאות המדינית-אסטרטגית. זהו תנאי לעיצוב הסכם עתידי שיחסום לאורך זמן את הדרך האיראנית לנשק גרעיני - אך גם יותיר בידי טהראן את מראית העין של כבוד לאומי. המאמר הצביע על קווי דמיון מפתיעים בין התרבויות האסטרטגיות של ישראל ושל איראן - דמיון הנובע דווקא מתוך טראומות לאומיות, תחושת בידוד עמוקה, והצורך לפעול לבד מול עולם עוין. שתי המדינות גיבשו תפיסות ביטחוניות המבוססות על הסתמכות עצמית, בניית עומק אסטרטגי חלופי ופיתוח יכולות הרתעה שוברות שוויון.

העימות בין ישראל לאיראן הוא הרבה מעבר למאבק גרעיני: זוהי התנגשות בין שתי תפיסות ביטחון שנוגדות מתוך בדידות, טראומה ותחושת פגיעות עמוקה. שתיהן חוו רדיפה ודחייה, אך בעוד ישראל ביקשה לבנות חומות מגן בדרכה לשילוב מחדש במשפחת העמים, באיראן - שבמרכז משטרה הנוכחי עומדת תפיסת "התנגדות" - מבקשת להשיב לעצמה את תפארת העבר גם במחיר של עימות תמידי. מאבק זה אינו רק על עוצמה - אלא גם על פרשנות, על ערכים, על זהות ועל היכולת להבין לעומק את עולמו של היריב.

המאבק עם איראן לא ייעלם, אך נכון להתמודד עמו בתבונה - לא מתוך חולשה, אלא מתוך עליונות אסטרטגית: הכרה במתח הפנימי שמאפיין את תרבות הביטחון האיראנית והצבת גבולות ברורים, אך גם הותרת נתיב לנסיגה. בעידן כאוטי ורווי חוסר יציבות, הבנה מערכתית מעמיקה של אויבינו אינה מותרות אלא יתרון אסטרטגי ראשון במעלה.

רשימת המקורות

- אהרונסון, שלמה (1999). **בן-גוריון - מנהיג הרנסנס ששקע**. ירושלים: מאגנס.
- אייזנקוט, גדי וסיבוני, גבי. (ספטמבר 2019). "קווים מנחים לתפיסת ביטחון לישראל" (4 באוקטובר 2019). **המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS)**.
- בן-גוריון, דוד (1953). "צבא ומדינה". **מערכות**, גיליונות 279-280.
- בן-גוריון, דוד (2023). "ציווי המהפכה היהודית". בתוך אבי בראלי (עורך), **המחשבה הפוליטית של דוד בן-גוריון** (עמ' 465). המכון למורשת בן-גוריון.
- דגוני, רן (6 במרץ 2012). "נתניהו: 'גם המשרפות באושוויץ לא הופצצו מחשש לנקמה'". **גלובס**.
- דינבורג, בן-ציון (17 באוגוסט 1932). "לחשבון היובל". **דבר**.
- בינדמן, רחלי (23 ביוני, 2015). "היסטוריה: הסכם גרעין בין איראן למעצמות" (14 ביולי 2015). **כלכליסט**.
- ז'בוטינסקי, זאב (1923). "על קיר הברזל (אנחנו והערבים)". מכון ז'בוטינסקי.
- יריב, אהרן (אוקטובר 1979). "עומק אסטרטגי - השקפה ישראלית". **מערכות**, גיליונות 270-271, עמ' 11-15.
- יעלון, משה (2013). נאום לרגל יום העצמאות בבית חיל האוויר.
- כהן, אבנר (1996). "קנדי, בן-גוריון והקרר על דימונה: אפריל-יוני 1963". **עיונים בתקומת ישראל**, 6, עמ' 110-146.
- לפיד, אהוד (2017). **לוחמי הסתר: המודיעין הישראלי - מבט מבפנים**. משכל.
- מלמן, יוסי (7 באוקטובר 2010). "האם 'המהלך המטורף של גולדה' במלחמת יום כיפור כלל נשק גרעיני?". **הארץ**.
- סביון, אילת וקטיראג'י, נ. (25 באפריל 2024). "בכירים במשטר האיראני מאיימים בפריצה לגרעין צבאי". *The Middle East Media Research Institute (MEMRI)*.
- מנשרי, דוד (2009). "שלטון חכם ההלכה באיראן במבחן הביקורת הפוסט-מהפכנית". בתוך דינה שחר ומרב הנדלמן-בעבור (עורכות), **איראן** (עמ' 17-46). הקיבוץ המאוחד.
- פרס, שמעון (1965). **השלב הבא**. תל אביב: הוצאת עם הספר.
- פרס, שמעון (1970). **קלע דוד**. תל אביב: הוצאת עם הספר.
- פרבר, יענקי. (26 במרץ 2025). "71% מהציבור בישראל רואים ביהודי התפוצות 'אחים'". **כל רגע**.
- רובין, עוזי (17 ביוני 2018). "התעשיות הביטחוניות של ישראל: מבתי מלאכה חשאיים למפעלי ענק עולמיים". *JISS - המכון הירושלמי לאסטרטגיה ולביטחון*.
- Albright, David (20 November 2018). *Iran's Nuclear Archive: Impressions and Implications*. Institute for Science and International Security.
- Albright, David, Heinonen, Olli & Stricker, Andrea (20 November 2018). "The Plan: Iran's Nuclear Archive Shows it Planned to Build Five Nuclear Weapons by mid-2003". *Institute for Science and International Security*.
- Al-Rodhan, Nayef (22 July 2015). "Strategic Culture and Pragmatic National Interest". *Global Policy*.
- Azizi, Hamidreza (February 2021). "The Concept of 'Forward Defence': How Has the Syrian Crisis Shaped the Evolution of Iran's Military Strategy". *Geneva Centre for Security Policy*.

- Bassam, Laila, Perry, Tom & Gebeily, Maya (8 April 2025). "Facing calls to disarm, Hezbollah ready to discuss weapons if Israel withdraws, senior official says". *Reuters*.
- Booth, K., & Wheeler, N. J. (2008). *The Security Dilemma: Fear, Cooperation and Trust in World Politics*. Palgrave Macmillan.
- Eisenstadt, Michael (November 2015). "The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran: Religion, Expediency, and Soft Power in an Era of Disruptive Change". *The Washington Institute for Near East Policy*.
- Heiran-Nia, Javad (20 March 2023). "Retrospective: US Invasion of Iraq was a Mixed Blessing for Iran". *Stimson Center*.
- International Atomic Energy Agency (2 December 2015). *Final Assessment on Past and Present Outstanding Issues regarding Iran's Nuclear Programme*. IAEA.
- Khamenei.ir (7 June 2013). "Heroic Flexibility". *Khamenei.ir*.
- Kimche, J. (Ed.). (February 2, 1963) "An Independent Deterrent for Israel". In *Jewish Observer and Middle East Review*.
- Litvak, Meir (2020). "Modern Antisemitism in Iran: Old Themes and New Trends". In Armin Lange, Kerstin Mayerhofer, Dina Porat & Lawrence H. Schiffman (Eds.), *Confronting Antisemitism from the Perspectives of Christianity, Islam, and Judaism* (pp. 301–320). De Gruyter.
- Maloney, S. (2015). *Iran's Political Economy Since the Revolution*. Cambridge University Press.
- McInnis, J. Matthew (May 2015). *Iran's Strategic Thinking: Origins and Evolution*. American Enterprise Institute. <https://www.aei.org/research-products/report/irans-strategic-thinking-origins-and-evolution/>
- Milani, Abbas (29 December 2010). "The Shah's Atomic Dreams". *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2010/12/29/the-shahs-atomic-dreams/>
- Mostajabi, Mahmoud (9 July 2019). "Iran's Troubled Quest for Food Self-Sufficiency". *Atlantic Council*.
- Nafisi, Rasool (October 2006). "The Khomeini Letter, Rafsanjani, and the Nuclear Issue". *Iranian.com*.
- Ostovar, Afshon. (2016). *Vanguard of the Imam: Religion, Politics, and Iran's Revolutionary Guards*. Oxford University Press.
- Peres, Shimon (1995). *Battling for Peace: A Memoir*. Edited by Steven Gandolfi. Orion.
- Razoux, Pierre (2015). *The Iran–Iraq War*. Translated by Nicholas Elliott. Belknap Press of Harvard University Press.
- Rezaei, Farhad (2017). "Nuclear Proliferation and Rollback: The Complex Case of Iran". *Korean Journal of Defense Analysis*, 29(1), 75–93.
- Rezaei, Farhad & Seliktar, Ofira (2018). *Iran, Israel, and the United States: The Politics of Counter-Proliferation*. Palgrave Macmillan.
- Riedel, Bruce (9 January 2020). "How the Iran-Iraq War Shaped the Trajectories of Figures Like Qassem Soleimani". *Brookings*.

- Tabnak (30 June 2019). "محسن هاشمی به زندان اوین رفت/کنایه منتجب‌نیا به حجاریان/سردار". *Tabnak*. "انقادی: انقلاب به ساحل مدیترانه رسیده است/خرید و فروش رأی معتادها با ۲۰۰ هزار تومان". <https://www.tabnak.ir/fa/news/906281>
- Taleblu, Behnam Ben & Sayeh, Janatan (13 August 2024). "Iran is Creeping into the International Arms Market". *The National Interest*.
- Tasnim (28 September 2019). "گفتگو: خبرگزاری تسنیم". *Tasnim News Agency*. <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/07/06/2100000>
- Toğa, Oral (March 7, 2025). *Iran's Forward Defense Doctrine and the Evolution of Its "Long Arm" Strategy*. IRAM Center. Retrieved 6 May 2025.
- Defense Intelligence Agency. (2019). *Iran military power: Ensuring regime survival and securing regional dominance* (Unclassified). Washington, DC: U.S. Department of Defense.
- Williams, Michael C. (2003). "Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics". *International Studies Quarterly*, 47(4), 511–531.

מלחמה כוללת המוגבלת בהיקפה¹ מה ניתן ללמוד ממלחמת יום הכיפורים לטובת המאבק הישראלי בפרויקט הגרעין האיראני?

תא"ל ד"ר איל פכט וסא"ל ד"ר איתי חימיניס²

מה ניתן ללמוד ממלחמת יום הכיפורים לטובת ההתמודדות מול פרויקט הגרעין האיראני? מאמר זה מציע כי התשובה לכך טמונה בלמידה מהאסטרטגיה המצרית במלחמה שעיקרה "מלחמה כוללת מוגבלת בהיקפה"³ לצורך השבת סיני. כיום מעוניינת ישראל למנוע מאיראן נשק גרעיני, אולם יכולתה הצבאית מוגבלת, ומאמציה המדיניים הגיעו למיצוי. האם הצלחת סאדאת להשיג את יעדיו המדיניים חרף הנחיתות הצבאית המצרית ביחס לישראל עשויה להצביע על כך, שיייתכן שישראל תוכל למנוע מאיראן נשק גרעיני באמצעות מהלך צבאי, שתוצאותיו תהיינה מוגבלות אך גם מספיקות, כדי להניע מהלך בין-לאומי שישלים את המלאכה?

מבוא

ספרים ומאמרים רבים נכתבו וממשיכים להיכתב על מלחמת יום הכיפורים. בתחום המחקר ההיסטורי טוען ההיסטוריון יואב גלבר, שגם חמישים שנה לאחר המלחמה "המחקר ההיסטורי של המלחמה נמצא עדיין בראשיתו. רוב מה שנכתב עד לאחרונה עליה ועל הרקע שקדם לה [...] אינו היסטוריה אלא נשען בעיקר על זיכרונות ועדויות גם אם הוא מחקר היסטורי לכאורה" (גלבר, 2023, עמ' 24). פער מחקרי דומה ואולי אף גדול יותר מתגלה בתחום ההיסטוריה היישומית קרי: "[ב]ניסיון לבאר אתגרים עדכניים ודרכי פעולה אפשריות באמצעות ניתוח תקדימים ואנלוגיות היסטוריות" (מאתר הפרויקט להיסטוריה יישומית במרכז בלפר באוניברסיטת הרווארד). הגיליון הנוכחי של כתב העת בין הקטבים ומאמר זה בתוכו הם צעד קטן בדרך למלא פער מתמשך זה. כדי לנסות וללמוד ממלחמת יום הכיפורים איך ישראל יכולה לפעול לבלית

¹ הגרסה הדיגיטלית של המאמר פורסמה באתר מרכז דדו ב-4.10.23 (בין הקטבים, גיליון 40).

² תא"ל ד"ר איל פכט הוא מפקד מרכז דדו;

סא"ל ד"ר איתי חימיניס הוא ראש ענף פיתוח ידע מערכתי במרכז דדו

³ ההמשגה הזאת לתיאור האסטרטגיה המצרית במלחמת יום הכיפורים לקוחה מספרו של דני אשר בנושא: אשר, דני (2003). **לשבור את הקונספציה**. מערכות.

פרויקט הגרעין האיראני, מאמר זה משתמש במתודולוגיה של למידה באמצעות אנלוגיה היסטורית. כלומר ב"השוואה בין מצבים, אירועים, תהליכים, החלטות וכו' בעלי מאפיינים דומים" (מילון קיימברידג'). הלמידה ממלחמת יום הכיפורים תיחקר תוך הכרה בקיומן של לפחות שתי טעויות נפוצות בחקר מקרי מבחן היסטוריים עבור התמודדות עם אתגרים עכשוויים. הראשונה היא הנטייה לאתר במקרה המבחן כללים אוניברסליים ונצחיים שמאפיינים את המלחמה, והשנייה היא הקביעה, שהעולם בשנת 2023 שונה מאוד מהעולם בשנת 1973, ולכן אין מה ללמוד מהמלחמה ההיא.

ללמידה ממלחמת יום הכיפורים לימינו יש חשיבות מיוחדת בעת הנוכחית. שנת 2023 היא לא רק יובל למלחמת יום הכיפורים, אלא גם שנה שבה מגובשת אסטרטגיית צה"ל חדשה, שאיראן במוקדה. אסטרטגיית צה"ל הנוכחית מגלמת מספר שינויים ביטחוניים משמעותיים ובראשם האיבה ההדדית הישירה עם איראן והסבירות הגדולה מהעבר, לכך שצה"ל עלול להילחם עם איראן במסגרת מלחמה רב־זירתית (בוחבוט, 2023). המלחמה הישירה מול איראן בתרחיש רב־זירתי מגלמת אתגר ייחודי עבור צה"ל. איראן היא מעצמה אזורית, המרוחקת מאוד מגבולות מדינת ישראל, ואילו צה"ל בנוי ומאורגן בראש ובראשונה להתמודד עם איומים לאורך גבולות המדינה. איראן עומדת בראש קואליציה אזורית המורכבת ממדינות, מצבאות טרור וממליציות, שאומנם יש להם אינטרסים שונים ועצמאיים, אך בתרחיש של מלחמה הם עלולים גורמים אלה לפעול בתיאום או במידה מסוימת של סנכרון נגד ישראל. המלחמה הרב־זירתית בין ישראל לאיראן תתקיים בנסיבות עולמיות של מאבק בין מעצמות, שיגדיל את חוסר הוודאות לגבי אופי המעורבות הצפויה של המעצמות במלחמה ובמאמצים הצפויים לסיומה. המושגים מעצמה אזורית, מלחמה רב־זירתית, קואליציה ומאבק בין־גושי, עשויים לעזור לנו לחשוב מחדש גם על מלחמת יום הכיפורים, אך חשוב מכך, הם עשויים גם לבחון את המלחמה ההיא באופן שישפוך אור גם על האתגר הנוכחי של צה"ל נגד איראן ובעלות בריתה.

מבנה המאמר ומסריו המרכזיים

הפרק הראשון של מאמר זה יבחן בקצרה את ההיסטוריה של התמודדות ישראל עם פרויקט הגרעין האיראני. פרק זה יראה, שעל אף שישראל פועלת על מנת למנוע מאיראן השגת נשק גרעיני מאז שנות התשעים של המאה הקודמת, ולמרות שמאמציה תרמו לעיכובים בפרויקט, היא לא הצליחה לבלום אותו. המסר המרכזי של פרק זה הוא, שאין במאמצים הקיימים של ישראל כדי למנוע מאיראן נשק גרעיני, אם איראן תרצה בכך.

הפרק השני יפנה את המבט אחורה לשנים שקדמו למלחמת יום הכיפורים. לצורך כך יבחן הפרק את הגישות האסטרטגיות שנקט המשטר המצרי לפני המלחמה,

ושנכשלו: אסטרטגיה של תהליך מדיני, אסטרטגיה צבאית מוגבלת - התשה ואסטרטגיה צבאית של מלחמה כוללת. הפרק יראה שבסופו של דבר בחר סאדאת באסטרטגיה, שהתאימה להתמודדות הייחודית שלו עם הבעיה שניצבה בפניו: איך להחזיר את סיני לידינו על אף הקיפאון הצבאי והמדיני. מבחינת המאמצים המצריים להשבת סיני לפני 1973 נוכל להבחין בקווי הדמיון (והשוני) בין המאפיינים של המצוקה האסטרטגית של מצרים אז לבין אלו של ישראל היום. אחד הלקחים שיתבהרו כבר בשלב זה הוא מהידיעה שאחת הסיבות שסאדאת נחלץ מהמצוקה האסטרטגית בנושא סיני הייתה, שהוא הבין שאין במאמציו הקודמים כדי להשיג את יעדיו. המסקנה מכך היא, שהצעד הראשון שעל צה"ל לנקוט כדי להתמודד בדרך טובה יותר עם פרויקט הגרעין האיראני הוא להכיר במגבלות מאמציו העכשוויים. על צה"ל יהיה לאמץ אסטרטגיה חדשה, אשר מחד גיסא מכירה במגבלות ובאילוצים שמנעו מגישות קודמות להצליח, ומאידך גיסא תאפשר לישראל להיחלץ מהקיפאון המדיני והצבאי שהיא מצויה בו מול פרויקט הגרעין האיראני.

הפרק השלישי יעסוק באסטרטגיה החדשה שבחר סאדאת, ובלקחים אפשריים ממנה לטובת ההתמודדות הישראלית עם הפרויקט האיראני. עיקר הרעיון החדש שהגה סאדאת, היה מהלך צבאי מוגבל, שיוביל לתהליך מדיני, ושבסופו תוחזר סיני למצרים. המלחמה הסתיימה במאזן צבאי מעורב. הכוחות הישראליים התאוששו מההפתעה והשיגו הצלחות הן בחזית הצפונית והן בחזית הדרומית, עד כדי הכרעת צבא מצרים באמצעות הכיתור של הארמייה השלישית. עם זאת, למרות שידה של ישראל הייתה על העליונה מבחינה צבאית, הצליחה מצרים למנוף את הישגיה הצבאיים להנעת תהליך מדיני. הגם שתוצאות התהליך המדיני, שהחל בעקבות המלחמה, לא היו יכולות להיות ידועות מראש, עצם התהליך שבר את הקיפאון הצבאי והמדיני, והוביל בסופו של דבר לתמורה האסטרטגית שסאדאת ייחל לה. מבחינה זאת המלחמה אכן הייתה: "מכשיר מדיניות חוץ" (גולן, 1995). בחלק השני של פרק זה נראה, כי על אף ההבדלים הרבים בין אז לעכשיו, אפשר למצוא קווי דמיון מסוימים היכולים לסייע לנו לחשוב מחדש על האסטרטגיה הנדרשת נגד פרויקט הגרעין האיראני. בדומה למצרים ערב המלחמה, ייתכן שאפשר יהיה למנוע את התקדמות פרויקט הגרעין האיראני באמצעות מהלך צבאי, שאומנם יגרום נזק מוגבל לפרויקט, אך נזק משמעותי דיו כדי לרתום את הקהילה הבין-לאומית למהלך צבאי או מדיני, וזו תשלים את מלאכת בלימת הפרויקט האיראני.

הפרק הרביעי והמסכם יפתח בדיון ראשוני בעניין סימני השאלה המרכזיים העולים מן האנלוגיה לאסטרטגיה המצרית במלחמת יום הכיפורים. שאלות כגון מה הם סימני האזהרה שצריך ללמוד מהם (למשל, חוסר הוודאות לגבי המדיניות האמריקאית או המחיר של ישראל הגלום במלחמה), ומהן מגבלות השימוש באנלוגיה שיש לשים לב אליהן (למשל, היעדר שחקן מקביל לחזבאללה במקרה המבחן ב-1973). לבסוף יציע פרק זה את השימוש באנלוגיה היסטורית נוספת,

המלחמה הקרה בין ארצות הברית לבין ברית המועצות, כמקרה מבחן היסטורי נוסף, שנכון יהיה לפתח אותו בעתיד כדי ללמוד על המאבק הישראלי-איראני. הנחת יסוד במאמר זה היא, שהמשקל של סיני בתפיסת הביטחון של ישראל באותה עת דומה למשקל של פרויקט הגרעין בתפיסת הביטחון האיראנית כיום. כלומר, הנכונות לחשוב מחדש על מרכיבי תפיסת הביטחון שלהן אם יתרחש שינוי משמעותי בסביבתן הביטחונית-מדינית, משותפת לישראל באותן שנים ולאיראן כיום. ישראל הייתה נכונה להסכים להשיב למצרים את סיני משום שהעריכה, שהסכם שלום עם מצרים מצדיק זאת. ייתכן שתקיפה ישראלית את מתקני הגרעין באיראן, שתלווה במהלך בין-לאומי משלים צבאי או מדיני, תוביל את איראן להעריך שהפרויקט מסכן את ביטחונה הלאומי, ושוויתור עליו משרת בצורה טובה יותר את ביטחונה.⁴

פרק 1: היסטוריה קצרה של חוסר ההצלחה של ישראל למנוע מאיראן להפוך ל"מדינת סף"

פרויקט הגרעין האיראני מצוי כיום במצב המתקדם ביותר אי-פעם (לברס, 2023). לאיראן יש ידע מדעי, תשתית טכנולוגית ומידה של חומר מועשר בכמות שתאפשר לה להשלים את הפרויקט תוך פרק זמן קצר יחסית, אם תבחר בכך (Miller, 2023). ישראל ניסתה ללא הצלחה למנוע מאיראן להגיע ליכולות כאלו מאז שנות התשעים של המאה הקודמת. מאז ועד היום אפשר לזהות ארבעה מישורי עשייה ישראליים, שנועדו לעצור את פרויקט הגרעין האיראני: היערכות לתקיפה צבאית ישראלית עצמאית; מערכה חשאית; לחץ דיפלומטי ועיצומים כלכליים; הרתעה (אבן, 2014). למעט מאמצי ההרתעה הישראליים, כל המאמצים האלו הם חלק מגישה אסטרטגית של מניעה, המוגדרת כהפעלת כוח שלא תאפשר לאויב לבצע את פעילותו ההתקפית נגדנו או שתשלול את יכולותיו (אסטרטגית צה"ל, 2018). למרות שמניעה אינה מוזכרת בדרך כלל כחלק מרכיבי תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל,⁵ בפועל, היא אולי הגישה הדומיננטית במערכת הביטחון הישראלית להתמודדות עם פרויקט הגרעין האיראני. הגישה הזו לפרויקט הגרעין האיראני מופיעה כבר ב-1996 בדברי ראש הממשלה בנימין נתניהו בפני הקונגרס האמריקאי. נתניהו עמד אז על הצורך לחזק את מאמצי ההרתעה, שנועדו למנוע מאיראן לקדם את פרויקט הגרעין שלה באמצעות "מאמצי מניעה מידיים ואפקטיביים" (נתניהו, 1996). מדברי נתניהו אפשר ללמוד, כמו מניתוח המאמצים המדיניים למטרה זו באותה תקופה, שעל אף

⁴ זאת בוודאי הנחת יסוד שנויה במחלוקת, והיא ראויה להעמקה ולבחינה נוספת. מפאת קוצר המקום בחרתי שלא להעמיק בנושא חשוב זה יותר מפסקה קצרה. תודה להערת הקורא האנונימי בנושא.

⁵ מתניה ובכרך מגדירים את המושג מניעה אסטרטגית כך: "פעולה שמטרתה להעלים איום אסטרטגי מסוים לפני התהוותו או במהלכה, כך שלכל דבר ועניין נדרש לבנות מחדש כמעט לחלוטין את היכולת שעומדת ביסוד האיום, ובניית יכולת חדשה כזו, אם תבצע, תתפרס על פני מספר שנים ניכר, בהתאם לסוג האיום שהועלם ולקבועי הזמן הכרוכים בהקמתו מחד". בה בעת הם מציינים: "מניעה אינה בהכרח טוטלית וייתכן שהיא תצליח לצמצם את האיום, אך לא להעלימו לחלוטין" (מתניה ובכרך, 2023).

הדגש המובן שקיבל הכוח הצבאי בהגדרת המושג מניעה, התקיימו לאורך שנים חלק ניכר מהמאמצים למניעה דווקא במישור הדיפלומטי. בשורות הבאות נסקור בקצרה את מישורי העשייה כדי להבין את מאפייניהם הייחודיים. במיוחד נבקש להסביר, מדוע לא היה בהם די בשביל להשיג את המטרה שלשלמה הופעלו: לעצור את פרויקט הגרעין האיראני. המסר המרכזי של פרק זה הוא, שאין במאמצים הקיימים של ישראל כדי למנוע מאיראן נשק גרעיני אם תרצה בכך. על כן השינוי הנדרש באסטרטגיה הישראלית הוא בראש ובראשונה שינוי תפיסתי.

תקיפה ישראלית עצמאית

ל"דוקטרינת בגין", שנולדה עם תקיפת חיל-האוויר את הכור העיראקי ב־1981, יש תפקיד מכונן בחשיבה הצבאית הישראלית בכל הנוגע לדרך ההתמודדות הרצויה עם פרויקט גרעיני של מדינת אויב. התקיפה המוצלחת של הכור הסורי ב־2007 איששה לכאורה את התפיסה, שלפיה המענה המיטבי לפרויקט גרעין של מדינת אויב הוא באמצעות פגיעה קשה במרכיביו (ידלין, 2018). לאורך השנים התפרסמו בכלי התקשורת בארץ ובמקומות נוספים דיווחים רבים על אודות שורת המאמצים המתמשכת, שישאל מבצעת על מנת להיערך לתקיפת מתקני הגרעין של איראן, אם וכאשר יוחלט על תקיפה. מוקד אחד של הדיווחים עוסק בהכנות הצבאיות שנעשו בצה"ל, שכללו עדכונים על תהליכי התעצמות. אלה כללו רכש של מטוסים, צוללות וחימוש וגם אימונים ותרגילים עם צבאות זרים או בשטחי מדינות זרות, במטרה לדמות את תרחיש התקיפה שעימו יתמודדו טייסי חיל-האוויר. לדוגמה, ב־2021 התייחס מפקד חיל האוויר לשעבר, אלוף עמיקם נורקין, לתוכניות המבצעיות של חיל האוויר לתקיפת מתקני הגרעין באיראן. הוא טען, שהחיל צריך יכולת פעולה עצמאית כולל בתחום ה[מטוסים] המתדלקים, אם יידרש להאיץ חלק מתוכניות הרכש שלו לצורך כך, וככל הנראה הוא יידרש (אלבו, 2021).

אלוף תומר בר, מפקד חיל האוויר הנוכחי, הסביר ב־2021, כי כבר עם יציאת ארצות הברית מהסכם הגרעין עם איראן ב־2018, נעשו מאמצי פיתוח, הצטיידות ותיאומים עם שותפים בין-לאומיים בשביל להיות מוכנים לתקיפה באיראן (יהושע ווייס, 2021). עם זאת, עד היום לא תקפה ישראל את מתקני הגרעין של איראן. התשובה או התשובות לשאלה מדוע לא תקפה ישראל חשבות לדיון שבמוקד מאמר זה. למרות שלנוכח סיווג המאמר לא נוכל לפרסם את פרטי הדיונים הרגישים שהתקיימו בנושא בשנים האחרונות, פרסומים פומביים שונים מלמדים על שורת השיקולים שהשפיעו, ושככל הנראה עדיין משפיעים, על תהליך קבלת ההחלטות. מבין השיקולים המוזכרים בפומבי נראה שהבולטים הם: מצב פרויקט הגרעין, מצב יכולת התקיפה הצבאית הישראלית, מדיניות ארה"ב והתגובה הצפויה של המערכת

האזורית לתקיפה, במיוחד של בעלות בריתה של איראן.⁶ אפשר להסיק, כי בשקלול שיקולים אלה ואחרים, הצביע מאזן עלות מול תועלת מערכת נגד ביצוע התקיפה.

מטוס "אדיר" של חיל האוויר (צילום: אתר חיל האוויר)

בה בעת, ליכולת הפעולה הצבאית העצמאית של ישראל נגד מרכיבי הפרויקט האיראני יש גם היבט חשוב של הרתעה. אומנם ישראל לא הצליחה להרתיע את איראן מקידום פרויקט הגרעין שלה, אך עצם הרעיון מבוסס על ניסיון העבר. אפשר לזהות לפחות שני מקרי מבחן מהעבר, שבהם מקבלי ההחלטות באיראן זיהו איום אמין של תקיפה צבאית, והם השהו את התקדמות הפרויקט. מקרה המבחן הראשון הוא משנת 2003, לאחר שארגון המוג'אהדין חאלק חשף את מרכיבי הפרויקט בנתאנו ובאראק. מקרה המבחן השני הוא ההסכמה האיראנית להיכנס לתהליך דיפלומטי בנושא הפרויקט עם ממשל אובמה בשנים שקדמו להסכם הביניים ב-2013. אומנם במקרה המבחן הראשון היה האיום הצבאי אמריקאי ולא ישראלי, אולם

⁶ למשל, ראש הממשלה נתניהו עוסק בשיקול של מצב פרויקט הגרעין האיראני, כשהוא מציג בספרו האוטוביוגרפי את הדיונים על האפשרות לתקוף את מתקני הגרעין של איראן ב-2012: "סיכמתי, גישה פסיבית שלנו רק נותנת לאיראן זמן למגן ולבצר עוד יותר את מתקני הגרעין שלה, מה שיערים קשיים נוספים על כל מתקפה עתידית [...] ככל שנמתין יותר, כך יקשה עלינו לתקוף (נתניהו, 2022, עמ' 429-431). באשר ליכולת הפעולה הישראלית, למרות שבכירים מכהנים ובדימוס שבים ומציינים כי קיימת יכולת מבצעית ישראלית לתקוף, הסביר תא"ל אורן סתר, רח"ט אסטרטגית לשעבר, כי לא יהיה די בתקיפה כדי להשמיד את היכולת האיראנית (הראל, 2023). דבריו מהדהדים את דבריו של מי שכהן כיו"ר המועצה לביטחון לאומי, גיורא איילנד, שאמר ב-2008 כי לישראל אין יכולת להשמיד את מתקני הגרעין של איראן (כהן, 2008). מפקד חיל האוויר, אלוף בר, מתייחס בדבריו בריאיון שהוזכר קודם לכן, בין היתר לשיקול של תגובת חזאללה וחמאס לתקיפה של מתקני הגרעין האיראנים ומציין כי חלק מהיערכות צה"ל לתקיפה כרוך גם בהתמודדות עם התגובה הצפויה מצידם (יהושע ווייס, 2021).

שני המקרים מצביעים על ההשפעה המרתיעה של איום צבאי מהימן. ככל הנראה, בשני המקרים תרם קיומו של איום צבאי מהימן ככל הנראה לפחות תרם לנכונות האיראנית להסכים להידברות קונסטרוקטיבית עם ארה"ב ועם מדינות אירופה.⁷

מערכה השאית

הרמטכ"ל לשעבר וח"כ רא"ל גדי איזנקוט הצהיר ב-2022: "ישראל מבצעת פעילות מגוונת למנוע יכולת גרעינית מאיראן, ורובה הגדול חשאי. ללא פעילות זו, אני מניח שאיראן הייתה גרעינית כבר לפני 7 עד 10 שנים" (מורג, 2022). אומנם רא"ל איזנקוט לא פירט בדבריו את סל הכלים החשאי המלא שבידי צה"ל ובידי יתר ארגון הביטחון ובראשם המוסד, אולם דיווחי תקשורת שונים מצביעים על מרכיבים מרכזיים, שקיימים, ככל הנראה, בארגון זה: חשיפות של מודיעין רגיש על אודות פרויקט הגרעין האיראני, תקיפות קיברנטיות של רכיבים בפרויקט הגרעין ופגיעה באישי מפתח בפרויקט. לצורך הדיון בתחום המערכה החשאית נניח, כי מאמצים אלה אכן תרמו, לפחות במידה מסוימת, לעיכוב קצב ההתקדמות של הפרויקט. התרומה הייתה באמצעות שלילה של יכולות טכנולוגיות בפרויקט ופגיעה בהן, ובאמצעות גזילת ידע החיוני להתקדמותו. ידע שהיה בחזקת מספר מצומם יחסית של מוקדי ידע שנפגעו.

מהי התיאוריה העומדת מאחורי הפעלת מאמצים אלו נגד פרויקט הגרעין? הלוא תקיפה אווירית בהשראת "דוקטרינת בגין", שנועדה להשמיד חלקים של הפרויקט עד השבתתו הזמנית, אינה לדומה למאמצים חשאיים כגון תקיפות קיברנטיות של מרכיבים בפרויקט או חבלה בהם. גם לא מוכר תקדים היסטורי, שמאמצים מסוג זה מנעו ממדינה שרצתה בכך, להשלים פרויקט גרעין למרות רצונה. התכלית הרחבה יותר של מאמצים מסוג זה היא להאט את קצב ההתקדמות של הפרויקט, ובכך לאפשר "קניית זמן" להבשלת צירי פעולה, שבכוחם לעצור את הפרויקט כמו יוזמות דיפלומטיות או יכולות צבאיות ישראליות או אמריקאיות. עם זאת, גם אם מאמצים אלה אכן הצליחו משום שישראל "קנתה" בהם שבע או עשר שנים נוספת לצורך הבשלת צירי פעולה דיפלומטיים או צבאיים, בפועל הפוטנציאל הזה לא מומשה בפועל. למאמצים חשאיים יש השלכות נוספות שראוי להזכירן בקצרה. הראשונה היא, הגברת המתוחות בין ישראל לאיראן, ולו משום שאיראן מבקשת להגיב למהלכים נגדה. נוסף על כך, איראן עלולה להאיץ את הפרויקט בשל מהלכים אלה, ולהציג את החלטתה בנושא כתגובה להם.⁸ מנגד, ייחוס של פעולות אלה לישראל עשוי לשפר את דימויה בעיני מדינות נוספות, המעוניינות לעצור את פרויקט הגרעין האיראני ולתרום ליחסיהן עם ישראל.

⁷ לתהליך קבלת ההחלטות לפני הסכם הגרעין ב-2015 תרמו ככל הנראה גם שיקולים נוספים, כולל הלחץ הכלכלי, השינויים בממשל האמריקאי והחשש מהתלקחות פנימית.

⁸ תודה לקורא האנונימי על הערתו בנושא.

לחץ דיפלומטי וסנקציות כלכליות

ישראל מייחסת חשיבות רבה לעמדת מדינות העולם ביחס לפרויקט הגרעין האיראני, וכך גם להחלטות גופים כמו הסוכנות הבין-לאומית לאנרגיה אטומית ומועצת הביטחון של האו"ם. עוד בתחילת שנות ה-90 של המאה הקודמת פעלו מקבלי ההחלטות בישראל מול מקבליהם בעולם במטרה לגבש קואליציה של מדינות, שתפעלנה לחץ על איראן לותר על תוכניותיה, או לכל הפחות תימנענה משיתוף פעולה עימה. דפוס פעולה דומה נמשך עד היום, ומלווה בין השאר, בשיח בדרגי עבודה בין גופי הביטחון של ישראל ועמיתיהם לצורך שיתוף מודיעין, תיאום עמדות וגיבוש דרכי פעולה. גם אם המאמץ הדיפלומטי עצמו אינו מניב שינוי במדיניות האיראנית, יש לו חשיבות במישור הלגיטימציה. הוא משמר את הדה-לגיטימציה של פעולותיה של איראן בתחום הגרעיני, ובה בעת הוא מרחיב את הלגיטימציה של הצעדים נגד פרויקט הגרעין עד כדי תקיפה צבאית, אם תידרש. מבין הכלים המרכזיים שיש בידי הקהילה הבין-לאומית כדי לשכנע את איראן לשנות את מדיניותה בתחום הגרעיני, הכלי החשוב ביותר הוא סנקציות כלכליות.

אומנם לישראל אין מנופים כלכליים משמעותיים להפעיל נגד איראן, אך היא תומכת בהם ורואה בהם אמצעי לחץ חשוב, גם אם לא היחיד. ישראל מתנגדת להקלת הסנקציות מעל איראן כל עוד לא חל שינוי במדיניות האיראנית, ותומכת בהחרפת הלחץ הכלכלי, כל עוד איראן ממשיכה לקדם את פרויקט הגרעין. קיימות גישות שונות בארצות הברית ובאירופה ביחס למועילות הסנקציות הכלכליות נגד איראן. תומכיהם טוענים, כי הסנקציות הן מהכלים היחידים שעומדים לרשות המעוניינים לעצור את פרויקט הגרעין, וכי הסכם הגרעין מ-2015 הוא הוכחה להצלחתן לשנות את מדיניות איראן בנושא (Nephew, 2017).

מנגד יש הטוענים שסנקציות לא שינו את מדיניות איראן, וב-2015 איראן ביצעה לכל היותר התאמות באסטרטגיה ארוכת הטווח שלה לטובת הקלה בלחץ הכלכלי שהופעל עליה, ולא זנחה את תוכניותיה בתחום הגרעיני (Farzanegan and Batmanghelidj, 2023). זאת ועוד, היציאה החד-צדדית של ממשל טראמפ מהסכם הגרעין ב-2018 והחרפת הלחץ הכלכלי הובילו אף להקצנה במדיניות הגרעין האיראנית ולהאצת ההתקדמות של מרכיבים בפרויקט. כך או כך מצבו הנוכחי של פרויקט הגרעין האיראני הוא העדות הטובה ביותר למגבלות כלים דיפלומטיים וכלכליים.

פרק 2: המאמצים המצריים הכושלים להחזרת סיני מישראל לפני מלחמת יום הכיפורים

הניצחון הישראלי במלחמת ששת הימים הוא קו פרשת מים בעולם הערבי, ובמידה רבה, הוא מלווה את העולם הערבי עד לימינו. בספרו **מלכוד ערביות וערבים מאז 1967** מסביר פואד עג'מי:

לאחר תבוסת יוני ביקש הסדר המדיני הקיים לגבש מענה משל עצמו לתבוסה, כדי שיוכל להמשיך להתקיים [...] מבחינה תרבותית, פסיכולוגית ופוליטית, הייתה התבוסה דבר בלתי מתקבל על הדעת והיה צורך לטפל בה [...] העומדים בראש המשטר השליט [...] ידעו כי התבוסה הייתה בלתי נסבלת; הם חשו בייאוש הגובר וניסו לעצור אותו (עג'מי, 2001, עמ' 35-36).

דני אשר מסביר:

תדמית הערבים בעיני עצמם - תדמית של חברה מתחדשת ושל כוח עולה בעולם - פינתה מקומה לתדמית חדשה: אומה נחשלת מבחינה כלכלית, מפגרת מבחינה טכנולוגית, מדעית ותרבותית, מרבה להג, רגשנית, נסחפת אחרי הזיותיה וחסרת כוח ביצוע, שטחית חקיינית ובלתי מסוגלת לרדת לעומקן של בעיות (אשר, 2003, עמ' 29).

אולם המשבר בעולם הערבי בעקבות המלחמה לא הוגבל לעולם הרעיונות והרגשות. הוא ערער את הפוליטיקה של הסדר הערבי האזורי בעליית כוחם של גורמים קיצוניים פלסטיניים ואחרים, בהיחלשות כוחן היחסי של המדינות הרדיקליות לעומת כוחו של המחנה השמרני יותר בעולם הערבי ובקריאת תיגר של הערבים, במיוחד הצעירים, על השליטים שלהם. לא לחינם הגדיר מייקל אורן בספרו על המלחמה את מלחמת ששת הימים כמלחמה, שעיצבה את המזרח התיכון המודרני. לטענתו, שורת האירועים ההיסטוריים שפקדו את המזרח התיכון בעשורים שלאחר המלחמה - מלחמת ההתשה, מלחמת יום הכיפורים, הטבח במינכן, ספטמבר השחור, מלחמת לבנון, הסכמי השלום של ישראל עם מצרים, הסדרי הביניים עם הפלסטינים והאינתיפאדה הראשונה - הם כולם תוצאה של המלחמה (אורן, 2004). מכל מדינות ערב הייתה זו מצרים שהרגישה את גלי ההדף של המלחמה בעוצמה החזקה ביותר. מלחמת ששת הימים הייתה זו שהחלה את תהליך הניפוץ של דימויה בעיני עצמה ובעיני רבים בעולם הערבי. פרויקט הנאצריזם - השאיפה לאיחוד העולם הערבי תחת הנהגתו של נאצר, קרס סופית עם התבוסה המצרית במלחמה. החילוניות במצרים פינתה את מקומה, לפחות חלקית, לקיצוניות דתית ולאסלאם פוליטי מבית "האחים המוסלמים". במצרים, אף יותר מאשר במדינות ערב אחרות, הצטיירה התבוסה ככישלון לאומי באחריות ישירה של המשטר, והאובדן הנרחב של שטחי סיני לידי ישראל נתפס על ידי המצרים כפגיעה אנושה בכבוד מדינתם וכמצב שאינו בר־קיימה מבחינה ביטחונית, פוליטית ומדינית. על רקע זה יש לבחון את הנחישות והדבקות של נאצר ושל סאדאת אחריו לפעול בכל דרך אפשרית כדי להחזיר את סיני לידיה של מצרים. כך עמדו על הפרק במצרים לפחות שלוש חלופות אסטרטגיות לטובת החזרת סיני מאז סיום המלחמה ועד למלחמת יום הכיפורים: אסטרטגיה דיפלומטית, אסטרטגיה צבאית מוגבלת - התשה ואסטרטגיה צבאית של מלחמה כוללת (אשר, 2003). כידוע, וכפי שנראה בשורות הבאות, אף אחת מהחלופות הללו לא הצליחה לגרום לתהליך, שיחזיר את סיני למצרים לפני מלחמת יום הכיפורים.

חלופת הגישה המוגבלת

נאצר לא המתין זמן רב כדי לחדש את מאמציו להחזרת סיני לידי מצרים, כפי שהמתין לשיקום הצבא ולשיקום המעמד והדימוי הפנימיים של המשטר. הגם שקיימות מחלוקות אשר למועד המדויק והשלבים השונים של העימות הצבאי בשנים 1967-1970, שנודע רק שנים לאחר מכן כ"מלחמת ההתשה", כבר ב-1967 החלו חילופי אש בין הצדדים. הם פסקו רק ב-1970 לאחר מספר גלים של מהלומות הדדיות והפוגות (גולן, 2019). משטרו של נאצר ראה בעימות הצבאי עם ישראל באותן שנים תולדה של הנסיבות, שבהן מצאה את עצמה מצרים עם סיומה של מלחמת ששת הימים. הצבא המצרי נזקק לשיקום, והיה חלש מכדי לצאת למלחמה לכיבוש מלא של סיני. בזירה הפנימית נשמעו קולות שקראו למשטר המצרי לפעול, וצה"ל נתפס כמאיים על עומק השטח המצרי יותר מאי-פעם. המישור המדיני לא נתפס כזה שיגלם פוטנציאל משמעותי לשבירת הסטטוס קוו החדש, ובכל מקרה חשיבותו הייתה בעצם קיומו, משום שהוא היה נחוץ ל"קניית זמן" עבור מאמצי השיקום הצבאיים ובשביל לפייס את ברית המועצות שדרשה פתרון מדיני.

דרך הפעולה שנבחרה, או יותר נכון התהוותה, לאורך התקופה שבין 1967 ל-1970, שיקפה במידה רבה לא רק את הצורך של המשטר המצרי לפעול כדי להיחלץ ממצוקתו, אלא גם את נכונותו החדשה להתאים את פעילותו ליעדים מדיניים מצומצמים יותר מבעבר. דרך פעולה זו התמקדה בהחזרת סיני גם על חשבון הסוגייה הפלסטינית, ובמילים אחרות, בהעדפת האינטרס הלאומי על פני הסמל הבין-ערבי. הפעולות הצבאיות של מצרים נועדו להביא לשינוי הסטטוס קוו או לכל הפחות למנוע את היווצרותה של מציאות לא רצויה בתעלה, או במילותיו של גמאסי: "להביא לכך שהמצב הצבאי בחזית המגע לא יקפא על שמריו" (אשר, 2003, עמ' 41).

חוסר היכולת לכפות על ישראל לסגת מהשטחים שכבשה או לכל הפחות להימנע מהמשך התבססותה במרחב, המחיש לנאצר את מגבלות כוחו. האבדות הכבדות שספגו הצדדים, העובדה שחילופי המהלומות לא הובילו לשינוי משמעותי כלשהו בסטטוס קוו והלחץ האמריקאי על ישראל להסכים להפסקת האש, הובילו להפסקת האש שהוכרזה ב-1970 ושנמשכה עד מלחמת יום הכיפורים. אפשר לבחון את תוצאות מלחמת ההתשה ולטעון שישראל השיגה את יעדיה, מכיוון שהיא לא נסוגה מהשטחים שכבשה. יחד עם זאת, לאורך התקופה הצליחה מצרים לצבור ניסיון מבצעי רב ערך, ללמוד על דפוסי הפעולה והפריסה של ישראל ולבסס נוכחות צבאית, שהתבררה כחיונית במלחמת יום הכיפורים.

החלופה הדיפלומטית

במישור הדיפלומטי בולטת ועידת חרטום ב-1967.⁹ הוועידה סוכמה לכאורה בכך, שחרטה על דגלה את ההתנגדות לכל הידברות עם ישראל כמנגנון להחזרת השטחים שכבשה ממדינות ערב. אולם יש הרואים בוועידה זו בדיעבד, דווקא את הוועידה שסללה דרך "לבוררות של צד שלישי ולפירוז השטחים במחלוקת" (אורן, 2004, עמ' 382).

סימני השאלה על אודות משמעותה המדינית של ועידת חרטום מביאים אותנו ללב הדיון בחלק זה. מבין הדיונים הממושכים בספרות המחקרית בנושא מלחמת יום הכיפורים, הדרך אליה והשלכותיה, הדיון הסוער ביותר הוא אולי זה העוסק בשאלה, האם אפשר היה למנוע את המלחמה באמצעים דיפלומטיים. קיימות מספר גישות מתחרות המציעות תשובות שונות ואף מנוגדות לשאלה זו (צורף, 2017). גישה אחת קובעת שהיה נתיב דיפלומטי משמעותי, שעשוי היה למנוע את המלחמה. הגישה הזו מטילה את מרבית האחריות על כישלון נתיב זה על ארצות הברית, ובמיוחד על היועץ לביטחון לאומי הנרי קיסינג'ר. המצדדים בגישה זו מציגים את ישראל ואת מצרים כמי שהיו נכונות להידברות, אך נמנעו מווייתורים כואבים ומנטילת הסיכונים ההכרחיים בשל התפקיד הכפול שמילאה ארה"ב בשנים שקדמו למלחמה. אומנם רשמית, ארה"ב מילאה את תפקיד המתווכת בין הצדדים, אך בפועל התפקיד שמילאה היה שלילי. אם משום שפעלה בהלימה ליעדיה במסגרת המלחמה הקרה ולא בהכרח לטובת סיום הסכסוך, אם משום שבארה"ב עצמה היו מחלוקות קשות ומשתקות אשר לאסטרטגיה הנחוצה ואם בשל תפיסת עולמו המדינית של קיסינג'ר, שלכאורה ניסה לכפות את מודל קונגרס וינה על המציאות המזרח תיכונית (אינדיק, 2023; שלום וונטיק, 2012).

גישה נוספת רואה גם היא בנתיב הדיפלומטי כזה שעשוי היה למנוע את המלחמה, אך היא מטילה את האחריות לכישלון על ההנהגה המדינית הישראלית, ובמיוחד על ראש הממשלה גולדה מאיר. על פי גישה זו, מצרים של סאדאת הייתה נכונה להתחיל בתהליך דיפלומטי עם ישראל בין השאר על בסיס הסכמה לפשרות חריגות מבחינתה. מנגד, ממשלת ישראל דחתה את "הושטת היד" המצרית, ובכך גם שינתה לרעה בהמשך את יחסה של ארה"ב לאפשרות של פתרון דיפלומטי. על פי גישה זו למשל, ישראל סירבה לפשרות מדיניות, משום שהעריכה שאין צורך בהן בניסיונות שבהן ידה על העליונה מבחינה צבאית וכאשר ארה"ב לצידה (קיפניס, 2012).

הגישה השלישית והאחרונה מטילה ספק בכך שהיה נתיב דיפלומטי למניעת המלחמה, ומטילה על סאדאת את האשם במצב. סאדאת מתואר כמי שדגל בגישה ניצית ובלתי מתפשרת, שמנעה כל אפשרות של ממש להגיע להסכמות עם ישראל.

⁹ כמובן שהוועידה לא הייתה נקודת הציון הדיפלומטית היחידה באותה תקופה, וניתן להוסיף למשל, את יוזמת שליח האו"ם והדיפלומטי השוודי יארינג ב-1971. תודה לקורא אנונימי על תוספת חשובה זו.

לחלופין, הוא מוצג בחלק מהתיאורים כמי שראה בנתיב הדיפלומטי לא יותר ממכשיר לקניית זמן להכנת צבא מצרים למלחמה ולקבלת הדרוש לו מהמעצמות, בלי שהייתה לו כוונה אמיתית לשיחות שלום עם ישראל. על פי גישה זו, סאדאת העריך שהוא לא יוכל להחזיר את סיני לידי מצרים באמצעות דיפלומטיה בלבד. הערכה זו נבעה גם מניתוח של המצב הבין-מעצמתי ושל עמדות ישראל וגם בשל יחסו הבסיסי המסויג לעצם האפשרות של זניחת הנתיב הצבאי - נתיב שנתפס כחיוני על מנת להשיב למצרים את כבודה האבוד ממלחמת ששת הימים. לניתוח זה מוסיפים המצדדים בגישה זו, כי דווקא ישראל הייתה נכונה לוותרים לאורך כל התקופה, והיא זו ששיתפה פעולה עם יוזמות זרות ואף הציעה מגוון הצעות משל עצמה לטובת הנתיב הדיפלומטי. כל אלה לא הבשילו לבסוף, בין השאר, בשל הגישה המצרית (צורף, 2017).¹⁰

אסטרטגיה צבאית של מלחמה כוללת

תוכנית המלחמה המקורית, שעליה עמלו מקבלי ההחלטות במצרים להחזרת שטחי סיני, הייתה תוכנית למלחמה כוללת לכיבוש מחדש של כל שטחי סיני. גיבוש התוכנית והכנת הצבא המצרי בהתאם לה החלו עוד בתקופת נאצר. לאורך פרק זמן ארוך יחסית לאחר מלחמת ששת הימים היא הייתה חלופה אסטרטגית רלוונטית לדעתם של מקבלי ההחלטות המצריים, ויש המעריכים כי היא גם נותרה כזאת עוד בראשית מלחמת יום הכיפורים. דני אשר טוען, כי פאוזי, שר המלחמה של נאצר, אף נערך לקבל את אישורו הסופי של נאצר בספטמבר 1970 ולקיים תרגיל לבחינת התוכנית בסוף אותה השנה (אשר, 1998). על פי אחת מתוכניות המלחמה, שזנחו בסופו של דבר, היה הצבא המצרי אמור להשלים את משימותיו תוך 12 יום בלבד, לרבות צליחת התעלה, כיבוש המעברים, נטרול כוח השריון הישראלי, כיתור כוחות צה"ל בדרום סיני והגעה אל קו הגבול הבין-לאומי והתבססות בו. בהמשך פותחה התוכנית וכללה אף כניסה לשטח רצועת עזה.

עם זאת, סאדאת והסגל הצבאי הבכיר שלו (שר המלחמה, הרמטכ"ל וראש אמ"ץ) החזיקו בגישה שונה לגבי היתכנות המימוש של תוכנית המלחמה. במקד הגישה עמדה ההכרה, שלצבא המצרי לא הייתה היכולת לכבוש את שטח סיני באותה העת, הן בגלל היקף הכוחות המצרי הדרוש והן בגלל אופי האתגר שהציב צה"ל. מבין הבעיות שעלו בקרב מקבלי ההחלטות המצריים, היו מחסור מתמשך באמצעי לחימה, לרבות בתחום האוויר וההגנה האווירית, מחסור בהיקף כוח אדם ובכשירות מתאימה; תוכניות מבצעיות שלא הלמו את מצב הכוחות בפועל; האתגר של התמודדות עם קו בר-לב ועם חציית התעלה ועוד. גם אם היה ניתן להתגבר על בעיות אלה ואחרות, לא רצו מקבלי ההחלטות המצריים, במיוחד

¹⁰ תימוכין אפשריים לגישה זו ניתן למצוא בהפרות המצריות את ההסכמים שהושגו ב-1967 וב-1970. תודה לקורא האנונימי על תוספת חשובה זו.

סאדאת, להמשיך ולהמתין בפרק הזמן שהיה דרוש לשם כך. הסטטוס קוו, שעל פיו המשיכה ישראל להחזיק בשטחי סיני, היה בלתי נסבל עבורם, במיוחד מפני שלמצדדים לא הייתה יכולה ממשית לשינוי המצב באמצעים הצבאיים שעמדו לרשותה.

פרק 3: האסטרטגיה המצרית במלחמת יום הכיפורים והלקחים האפשריים לאסטרטגיה הצבאית של ישראל נגד איראן

כשבוחנים את המאמצים המצריים להשבת סיני לפני 1973 אפשר לראות קווי דמיון (ושוני), בין המצוקה האסטרטגית של מצרים אז לבין זו של ישראל כיום. אחד הלקחים הבולטים כבר בשלב זה של המאמר מופק מההבנה, שאחת הסיבות להיחלצו של סאדאת מהמצוקה האסטרטגית בנושא סיני הייתה בסופו של דבר שהוא הבין טוב מאוד שאין במאמציו הקודמים כדי להשיג את יעדיו. מכאן בהשאלה לימינו, שהצעד הראשון שעל מדינת ישראל בכלל ועל צה"ל בפרט לנקוט כדי להתמודד טוב יותר עם פרויקט הגרעין האיראני הוא להכיר במגבלות המאמצים הקיימים. במילים אחרות, על מנת להצליח לבלום את פרויקט הגרעין האיראני יצטרך צה"ל לאמץ אסטרטגיה חדשה, אשר מחד גיסא מכירה במגבלות ובאילוצים האובייקטיביים שמנעו מגישות קודמות להצליח, ומאידך גיסא תגלם יוכלה להיחלץ מהקיפאון המדיני והצבאי, שהמאמצים הנוכחיים לבלימת פרויקט הגרעין האיראני מצויים בו.

חלק א - האסטרטגיה המצרית במלחמת יום הכיפורים¹¹

היעד האסטרטגי שאני מעמיד בזה לכוחות המזוינים של מצרים [...] לערער על תורת הביטחון הישראלית על ידי ביצוע פעולה צבאית בהתאם לאפשרויות של הכוחות המזוינים, במטרה להסב לאויב את האבדות הכבדות ביותר ולשכנע אותו שהמשך כיבושה של אדמתנו תובע מחיר שהוא גבוה מדי בשבילו, וכי על כן תורת הביטחון שלו [...] איננה מגן פלדה שאין להבקיעו ואשר יוכל לגונן עליו היום או לעתיד לבוא (אל-סאדאת, 1978, עמ' 250-252).

הרעיון האסטרטגי החדש שהגה סאדאת היה מהלך צבאי מוגבל, שיוביל לתהליך מדיני, שיוכל לממש בסופו תכלית אסטרטגית רחבה - השבת סיני למצרים. בשונה מתוכניות המלחמה הקודמות של מצרים הייתה תוכנית המלחמה החדשה של סאדאת צנועה יותר בהיקפיה וביעדיה הצבאיים. היא הסתפקה ביכולותיה הקיימות של מצרים (ולא הסתמכה על סיוע סובייטי עתידי), ולא התבססה על הסכמה בין-ערבית רחבה. בבסיסה עמדה התיאוריה, שלפיה מלחמה תשיב את התערבות המעצמות, הנחוצה להנעת תהליך מדיני שסופו השבת סיני למצרים.

¹¹ הכותבים מבקשים להודות לגל פרל על הסיוע הרב בגיבוש פרק זה.

המלחמה הסתיימה במאזן מעורב מבחינה צבאית. לאחר שהכוחות הישראליים התאוששו מההפתעה, וחרף האבדות הרבות שספגו, הם השיגו הישגים הן בחזית הצפונית והן בחזית הדרומית, עד כדי הכרעת צבא מצרים באמצעות הכיתור של הארמייה השלישית. עם זאת, למרות שיד ישראל הייתה על העליונה מבחינה צבאית, טקטית ומערכתית וחרף הסיוע האמריקאי, הצליחה מצרים למנף את הישגיה לתהליך מדיני. הגם שתוצאות התהליך המדיני לא היו יכולות להיות ידועות מראש, עצם התהליך שבר את הקיפאון המדיני, והוביל בסופו של דבר למהלך מדיני ששיאו כאמור בהחזרת סיני לשליטתה של מצרים. על מהלך הלחימה המצרי החל משישה באוקטובר ניתן ללמוד ממאמרו של דביר פלג בגיליון זה:

בחסות מטריית הטק"א ובחיפוי הכתישה הארטילרית צלחו חמש דיוויזיות חי"ר-נ"ט את תעלת סואץ בחזית רחבה. דיוויזיות אלה תוגברו בכ-600 משגרי נ"ט מונחה (נישא חי"ר) ובכ-450 משמידי טנקים, בתותחי נ"ט ובטילי כתף נגד מטוסים מנמיכי טוס מדגם SA-7 "סטרלה" (אורן, 2013, עמ' 82). למעשה כלל נשק הנ"ט של צבא מצרים רוכז והוקצה לחמש דיוויזיות הגל הראשון של הצליחה. הכוחות שחצו את התעלה התחפרו במרחק של כ-5-8 קילומטרים מזרחית לתעלה. ראשי גשר מצומצמים אלה הגדילו את צפיפות כלי הנשק נגד הטנקים המונחים לרוחב קילומטר חזית והגבירו את היכולת לעמוד בפני התקפות הנגד של כוחות השריון הישראליים (אלשאזלי, 1987, עמוד 24). דיוויזיות החי"ר שצלחו את תעלת סואץ, עקפו את מעוזי קו בר-לב וכיתרו אותם. מטרתם הראשונית הייתה להיערך מהר ככל הניתן לקראת התקפות הנגד של מחלקות ופולגות הטנקים הישראליים. רק לאחר ייצוב ראש הגשר הותקפו המעוזים ונכבשו. בשלב שני, לאחר כ-8 שעות, נבנו גשרים על תעלת סואץ ועל גביהם עבר הנשק המסייע לעיבוי המערך המצרי לקראת התקפת הנגד הפיקודית הישראלית. עם הקמת ראשי הגשר הדיוויזיוניים הוקם מערך אנטי טנקי רצוף שנועד למנוע את הנוכחות ואת הפעולה הישראלית במרחב המבצעים באמצעות השמדת הטנקים, שבאופן אוטומטי נעו לעזרת המעוזים ולהתייצבות בעמדות ה"סנפירים" השולטים על מעברי הצליחה. מבחינת סאדאת הוא כבר ניצח עם הצליחה, עם התייצבות ארמיות החי"ר-נ"ט, עם יצירת ראש הגשר הרצוף ועם ההישג הסמלי של אחיזה באדמת חצי האי סיני (פלג, 2023).

חרף תחושת הניצחון של סאדאת חל מפנה בחזית הדרומית בעקבות ליל 14 באוקטובר שבמהלכו התקיימה ישיבת ממשלה, ובה המליץ שר הביטחון דיין לאשר את מבצע "אבירי לבי"¹² - הבקעה, צליחת תעלת סואץ לגדה המערבית ותקיפה של כוחות הצבא המצרי ממערב לתעלה. ההתקפה הייתה אמורה להתבצע באופן שימש מהלך מכריע שיטה את יחס הכוחות לטובת ישראל בהסדר עתידי על הפסקת אש (אזוב, 2011, עמ' 37-39).

ב-21 באוקטובר התקיים במוסקבה משא ומתן בין מזכיר המדינה האמריקאי, קיסינג'ור, ששימש כְּבא כוחה של ישראל במשא ומתן, לבין נשיא ברית המועצות ליאוניד ברז'נייב, שנשא ונתן כמייצג האינטרסים של מצרים. נוכח הישגי צה"ל

¹² ברקע עמד הניסיון הכושל של מצרים לצאת לשלב השני של ההתקפה ב-14 באוקטובר.

בחזית המצרית, רצו הסובייטים לפתור את המשבר במהירות, משום שהאמינו שהצלחת צה"ל בקרבות החל מ-14 בחודש ואילך ביטלה הלכה למעשה את הישגי מצרים במלחמה. מאחר שהייתה בידיהם הסכמתו של סאדאת להפסקת אש, הצליחו הצדדים להגיע להסכמה במהירות (אזוב, 2011, עמ' 115). למוחרת, ב-22 באוקטובר, התכנסה מועצת הביטחון של האו"ם וקיבלה את החלטה 338 להפסקת אש.

בשל הישגי צה"ל בלחימה, השיגה ישראל השפעה רבה על נוסח ההחלטה ועל דרישותיה, לרבות הכללת מושגים בהחלטה כגון "שלוש בין הצדדים" ו"משא ומתן". ההחלטה כללה קריאה לסיום כל פעולה צבאית לאלתר ולא יאוחר מ-12 שעות לאחר קבלתה ולעצירה מוחלטת של הכוחות בעמדות שבהן הם מחזיקים. כמו כן ההחלטה קראה לכל הצדדים הנוגעים בדבר להתחיל מייד לאחר הפסקת האש בביצוע החלטת מועצת הביטחון 242, הכוללת נסיגה מכל השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים. עוד נקבע שמייד עם תחילת הפסקת האש יתחיל משא ומתן בין הצדדים הנוגעים בדבר. הוא יתקיים בחסות מתאימה במגמה לכוון שלום צודק ובר קיימה במזרח התיכון. סאדאת קיבל את תנאי הפסקת האש. ממשלת ישראל שאפה שכוחות צה"ל ישלימו את כיתור הארמייה השלישית המצרית - מהלך שטרם הסתיים באותה העת - על מנת להבטיח את יתרונה של ישראל במשא ומתן העתידי. אולם נוכח הלחץ האמריקאי, הסכימה ישראל לקבל את תנאי הפסקת האש. ב-23 באוקטובר קיבלה מועצת הביטחון של האו"ם את החלטה 339, שכללה קריאה מחדשת להפסקת אש, שיבה לקווי 22 בחודש ופריסה מיידית של כוח משקיפים מטעם האו"ם כמנגנון שיכפה את ביצוע הפסקת האש (שטיין, 2003, עמ' 123). כוחות שריון של צה"ל כבשו את נמל עדבייה בחוף המערבי של מפרץ סואץ. כוחות חי"ר ושריון מאוגדת אדן ניסו לכבוש את העיר סואץ, אך נתקלו בהתנגדות עזה וספגו אבדות כבדות, ובשעה שבע בבוקר ב-24 באוקטובר נכנסה הפסקת האש לתוקף. למוחרת תמה הלחימה בעיר סואץ (הרצוג, 1975, עמ' 219-223).

המשא ומתן על תנאי הסיום של המלחמה בחזית הדרום התקיים במקום שמרוחק 101 קילומטרים מקהיר, ומכאן השם שניתן לו (שטיין, 2003, עמ' 140-141). צה"ל התבסס באדמת מצרים, וכוחותיו היו מרוחקים כמאה ק"מ בלבד מקהיר. הארמייה השלישית כותרה, נותרה ללא אספקה ולמעשה נוטרלה מיכולת לפעול, ואנשיה עמדו בפני האפשרות לגווע בצמא וברעב. רמטכ"ל צבא מצרים אלשאזלי כתב על כך: "המצב היה כלאחר ייאוש" (אזוב, 2011, עמ' 277). סאדאת הסכים להפסקת האש נוכח השמדתו האפשרית והכמעט ודאית של חלק ניכר מכוחה הצבאי של מצרים, ואילו מנהיג סוריה נכנע ללחצי המעצמות ולבקשת מצרים וקיבל את הפסקת האש, אף שלא הושגה הכרעה ישראלית בחזית זו (Tzabag, 2001, pp. 200-201).

האם האסטרטגיה של סאדאת השיגה את יעדיה? אומנם מצרים אכן קיבלה את סיני לידיה שנים לאחר המלחמה, אך היה זה תוך ויתור על חלק מהיעדים שהציגה בעבר, וחשוב מכך, זה היה רק במסגרת הסכם שלום עם ישראל (גולן, 1995).

חלק ב - לקחים ממקרה המבחן המצרי לאסטרטגיה הישראלית נגד פרויקט הגרעין האיראני
חלק זה יעסוק בלקחים שונים שאפשר ללמוד מהאסטרטגיה המצרית ב־1973. כמו
בכל מקרה אחר של למידה מאנלוגיה היסטורית, גם בחלק זה יש מידה רבה של
פרשנות, ואין בהכרח לקחים אובייקטיביים שאפשר להפיק ממקרה המבחן של
מלחמת יום הכיפורים לטובת האסטרטגיה נגד פרויקט הגרעין האיראני.

הלך הראשון עוסק ברמה האסטרטגית בקשר שבין המאמצים הצבאיים
למאמצים המדיניים. "דוקטרינת בגין", המקור התפיסתי לחשיבה הצבאית
הישראלית על תקיפה של מתקני גרעין, רואה במאמץ הצבאי כלי ששיג את
התכלית המצופה, ואינה מניחה את קיומו ההכרחי של מהלך מדיני בהמשך לו.
השאלה הראשונה שצריכה להישאל היא, מהו ההישג שאפשר לצפות לו מתקיפה
ישראלית של מתקני הגרעין. אומנם הציפייה להשגת נטרול ממושך של הפרויקט
באמצעות תקיפה יכולה להניא מפעולה בגלל הקושי הרב בהשגת יעד זה, אך ייתכן
שדווקא להסתפקות ביעד מצומצם יותר כמו פגיעה חלקית עד זניחה במרכיבי
הפרויקט יש היתכנות להתממש ואף לעורר סיפוק, אם תכליתה המרכזית של
הפגיעה היא רק הנעת המהלך המדיני. הנתק המלאכותי בין המישור הצבאי לבין
המישור המדיני אינו ייחודי לחשיבה הצבאית הישראלית בנושא האיראני. הכתיבה
הצבאית שפורסמה בגלוי בשנים האחרונות, מעניקה משקל רב למעשה הצבאי בלי
לברר מהו המהלך המשלים המדיני הנחוץ, אם בכלל.¹³ הלך הרלוונטי שנובע מכך
הוא, שעל ישראל להימנע מלראות בתקיפה צבאית של מתקני הגרעין חזות הכול,
ולחלופין, עליה לראותה כחלק ממהלך הכולל מספר שלבים, שבו התקיפה היא
מאיץ למעורבות המעצמות.

השאלה המתבקשת היא, האם מהלך צבאי ישראלי אכן יוביל למעורבות
המעצמות, במיוחד ארה"ב, לטובת ישראל. אי אפשר להעריך במדויק את אופן
התגובה האמריקאית לתקיפה ישראלית, וגם להקשר הייחודי בעת התקיפה תהיה
השפעה רבה על כך. יחד עם זאת, סביר להניח כי ישנם צעדים מקדימים שישראל
יכולה לבצע, ושיגדילו את הסבירות למהלך אמריקאי משלים מדיני או צבאי. בין
צעדים אלה אפשר לציין למשל, תיאום מקדים של התקיפה ושל מסלול טיסת מטוסי
התקיפה והערכת התגובה של המערכת האזורית ושל השלכות מעורבותה. לכן עלינו
לשאול ראשית, מהי עמדת ארה"ב ביחס לאפשרות שישראל תחליט לתקוף עצמאית
באיראן. על כך אפשר ללמוד מדברי ג'ייק סאליבן, היועץ לביטחון לאומי של ארה"ב,
שאמר במאי 2023 בכנס מיוחד של המכון למדיניות מזרח תיכונית בושינגטון,

¹³ ביטוי בולט לכך ניתן למצוא למשל, בדברי ראש המל"ל לשעבר אלוף (במיל') יעקב עמידרור, אשר
במאמר שפורסם בכתב העת הזה, ושעסק במלחמה אפשרית נגד חזבאללה, קרא לקוראיו לזנוח את
השאיפה למהלך בין-לאומי נגד חזבאללה עם סיום הלחימה או להסכם בין-לאומי שייצב את המרחב
לאחר המלחמה. על פי עמידרור הדבר היחידי החשוב הוא ההישג הצבאי (עמידרור, 2020).

כי ארה"ב מכירה: "בחופש הפעולה של ישראל"¹⁴ (Sullivan, 2023). אמירתו של סאליבן הייתה אמירה ראשונה של נציג אמריקאי בקשר להתמודדות עם פרויקט הגרעין האיראני. הגם שהיא לא זכתה באותה העת לתשומת הלב הראויה בכלי התקשורת בעולם, מדובר בהתבטאות חריגה העשויה להתפרש כמתן "אור ירוק" דה פקטו לישראל. חשיבות דבריו של סאליבן אינה נובעת אך ורק ממעמדו ומתפקידו בממשל האמריקאי הנוכחי, אלא מכך שהם נאמרו כחלק מנאום שעסק בהצגתה של אסטרטגיה אמריקאית חדשה כלפי המזרח התיכון. מבחינה זו, גם אם בעבר התנגדה ארה"ב לכל פעולה צבאית עצמאית של ישראל, ייתכן שנאומו של סאליבן הוא סנונית ראשונה המבשרת על שינוי במדיניות.

אך מהתפתחות האירועים בימים האחרונים של המלחמה ולאחריה אפשר ללמוד, שהשיזרה המוצלחת של ההישג הצבאי המצרי עם הישג מדיני כלל לא הייתה מובטחת. בהשאלה אלינו בימים אלה, גם אם אכן יש בדבריו של סאליבן "אור ירוק" לפעולה ישראלית עצמאית בעתיד, אין כל הבטחה לגבי אופי המהלכים האמריקאים שיבואו בעקבותיה. סימני השאלה שהיו למצרים לגבי עמדת ארה"ב (או ישראל) במשא ומתן בעקבות המלחמה, קיימים גם היום לגבי העמדה האמריקאית "ביום שאחרי" תקיפה ישראלית אפשרית באיראן. ישראל אינה יכולה לפסול את האפשרות שבנסיבות הנוכחיות בעולם, תקיפה לא תגרור מהמעצמות תגובה שתייצר דינמיקה אסטרטגית שלילית, לרבות דיון בנושא היכולות המיוחדות לישראל.

לקח נוסף נוגע לעצמאות ההחלטה והפעולה. כפי שמצרים פטרה עצמה מתלות בהסכמה רחבה או בתמיכה של שחקנים נוספים, כך גם על ישראל לשמר את חופש הפעולה ואת עצמאות ההחלטה לביצוע התקיפה, גם אם היא תבצע ללא הסכמה מפורשת או חרף התנגדות אמריקאית.¹⁵ בהתייחס לגישת ארה"ב, לקח זה עומד בניגוד להנחה הרווחת בקרב רבים, שלפיה קיימת זיקה הדוקה בין "אור ירוק" אמריקאי לתקיפה ישראלית של מתקני הגרעין לבין ההשלכות הצפויות של התקיפה על יציבות האזור וביטחונו. בחודשים האחרונים שב והתקיים במערכת הביטחון הישראלית דיון, שחלקו זכה להד פומבי, בשאלה האם ישראל צריכה לחתום על ברית הגנה עם ארה"ב. מגישתו של אלוף (במיל) עמוס גלעד לנושא אפשר ללמוד על מורכבת הסוגייה. אחד הטיעונים המרכזיים שהציג אלוף גלעד נגד ברית ההגנה היה, כי הסכם שכזה עלול להגביל את חופש הפעולה ואת עצמאות ההחלטה

¹⁴ הציטוט המלא מנאום של סאליבן:

"We are also engaging Iran diplomatically regarding its nuclear program, and we continue to believe that it was a tragic mistake to leave the deal with nothing at all to replace it. But we have made clear to Iran that it can never be permitted to obtain a nuclear weapon. As President Biden has repeatedly reaffirmed, he will take the actions that are necessary to stand by this statement, including by recognizing Israel's freedom of action"

¹⁵ כפי שנטען קודם, קיימת חשיבות רבה לעמדה האמריקאית ביחס לתקיפה הישראלית, משום שישראל תלויה במידה רבה במהלך המשך צבאי או מדיני אמריקאי, שיגיע בסמיכות לתקיפה של מתקני הגרעין. מבחינה זאת, לכאורה לישראל אין אינטרס לפעול בניגוד לעמדתה של ארה"ב, במיוחד אם בשיח מקדים בין המדינות הביעה ארה"ב בבירור את התנגדותה לתקיפה.

(גלעד, 2023). מנגד, במאמר שפרסם בנושא האסטרטגיה הרצויה נגד איראן, עמד גלעד על חשיבות השותפות האסטרטגית עם ארה"ב ועל הצורך להעמיקה, משום שהיא בפני עצמה מרכיב חיוני בחופש הפעולה הצבאי של ישראל נגד איראן (גלעד וחימיניס, 2022). אם כך ניתן ללמוד מדברי גלעד, שישראל צריכה לשאוף לתיאום ואף להסכמה אמריקאית לתקיפה, אולם יהיה עליה לפעול גם אם הדבר יעמוד בניגוד לעמדה האמריקאית. זאת במחיר הסיכון, שגם אם אכן תחליט ארה"ב לפעול בעקבות תקיפה ישראלית, לא יהיה זה בהלימה לאינטרסים של ישראל.

מקרה המבחן מלמד גם, שישראל אינה יכולה להתעלם מסוגית הלגיטימציה הבין-לאומית, לרבות המשפטית, של דרישותיה. בתוך אי-הוודאות הרבה שעימה התמודד סאדאת, מוקד אחד של ודאות היה החלטה 242 של האו"ם, שקראה לישראל להשיב את סיני. גם אם ההחלטה הייתה נטולת משמעות מחייבת, וכרכה את החזרת סיני בתהליך של הסדר רחב יותר, היה יכול סאדאת להשתמש בה כדי להצדיק את דרישותיו ביחס לסיני. לזכות ישראל קיימת שורה ארוכה של החלטות בין-לאומיות, הקוראות לאיראן להימנע מפיתוח נשק גרעיני ולשתף פעולה עם הקהילה הבין-לאומית בנושא פיתוח תוכנית גרעין אזרחית לצורכי שלום. האם החלטות אלה יוכלו להיות תשתית משפטית מספקת לכך, שהתהליך המדיני שאולי יחל בעקבות התקיפה, יוביל לדרישה בין-לאומית מאיראן לעצור את כל מאמציה על פרויקט הגרעין? החלטות אחרונות של סבא"א (הסוכנות הבין-לאומית לאנרגיה אטומית) בנושא מצב פרויקט הגרעין וההסכמות המסתמנות בין ארה"ב לאיראן מטילות על כך יותר מצל של ספק.

לקח נוסף במישור האסטרטגי הוא חשיבותם של ערוצי קשר בין יריבים. על מנת שמהלך צבאי יוביל למגעים דיפלומטיים פוריים מבחינת הצד היוזם, רצוי שיתקיימו מספר תנאים מקדימים, בעיקר יכולת של הצד היוזם להשפיע על תוכן המגעים. למצרים היה ניסיון ארוך ועשיר של מגעים עם כל הצדדים שהיו אמורים להיות מעורבים במשא ומתן שלאחר המלחמה שיזמה. לעומת זאת בין ישראל לאיראן אין כל ערוצי קשר. לישראל גם הייתה השפעה מוגבלת על המשא ומתן בין איראן למעצמות, שהוביל להסכם הגרעין ב-2015, בין השאר בשל התנגדותה הנחרצת אליו. הלקח שאפשר להסיק מכך הוא, שאם ברצון ישראל למנף תקיפה עתידית אפשרית על הכור לתהליך מדיני משלים, יהיה עליה כבר כיום לפתח ערוצי תקשורת עקיפים או ישירים עם איראן כדי ללמוד ולהבין את האינטרסים שלה בנושא. הגם שאי אפשר להבטיח זאת, שיח בין הצדדים עשוי לאפשר שיכון מתחים ובניית תשתית של אמון החיונית להצלחת משא ומתן "ביום שאחרי" תקיפה, גם אם שיח כזה יתנהל תחילה באמצעות מתווך.

היעדרם של ערוצי קשר בין הצדדים כיום מקשה גם על יכולתה של ישראל להעריך כיצד תפעל איראן עצמה בעקבות תקיפה וב"יום שאחרי" במסגרת המהלך המשלים שישראל תבקש לקדם. קיימות לפחות שלוש חלופות שיש לשקול:

הראשונה היא שאיראן אכן תשנה את גישתה כלפי תוכנית הגרעין ותהיה נכונה להפסיק את מאמציה בנושא. החלופה השנייה היא שהתקיפה תדחוף את איראן להחלטה להשיג יכולת גרעינית צבאית, וייתכן שאף לצעדים של ממש לעבר השגת יכולת זו. החלופה השלישית היא שאיראן עצמה תמנף את התקיפה ואת התהליך, שייתכן שיחל בעקבותיה, לצורך השגת יעדים שאפתניים משל עצמה, לרבות כפייה של משטר ביטחון אזורי חדש, שיכלול מרכיבים הפוגעים באינטרסים של ישראל (מהסכמי בקרת נשק דרקוניים ועד לביסוס נוכחות של המעצמות, שיפגע בחופש הפעולה של ישראל).

לקח נוסף עוסק בכך שסאדאת נדרש לפתח תפיסת מלחמה עדכנית בשביל להשיג את התכלית האסטרטגית של השבת סיני. כאמור, סאדאת נדרש להתחשב בשורה של אילוצים ובעיות ובראשם העליונות האווירית של ישראל, עדיפות כוח השריון הישראלי והכשירות הלקויה של חלק מהכוחות המצריים. מה אפשר ללמוד מכך על הצורך של צה"ל להיות מצוין עם מה שיש לו? מגבלות היכולת של צה"ל כיום בפעולה ישירה מול איראן זכו לחשיפה פומבית בדברי מפקדים שונים, שעמדו על מאמצי ההכנות הקדחתניים של צה"ל כדי להגיע לרמה מספקת של מוכנות (אל"ם ג' ואל"ם נ', 2023). נוסף על כך, כפי שסאדאת פיתח תפיסת מלחמה בת קיימה, שבמוקדה חציית התעלה והתבססות ממושכת בעברה השני, בהתבססו על הכרה מפוקחת במאזן הכוחות בין הצדדים, כך ייתכן שב-2023 על צה"ל יהיה לפתח תפיסת מלחמה חדשה וצנועה יותר. תפיסה שבשונה מתפיסות מלחמה קודמות לא תישען על עליונות צה"לית ולא תחתור לשלילת מרבית היכולות הצבאיות של האויב להשמדה של מרכזי כובד רבים, צבאיים ושלטוניים, ובוודאי שלא לכיבוש שטח והחזקתו.

צה"ל יכול לנקוט בדרכי תפקוד נוספות לאחר תקיפה של מתקני הגרעין, במיוחד בדרכי תפקוד הגנתיות, שימנעו מאיראן ומבעלות בריתה הישגים נגד כוחותינו ונגד העורף. באמצעות דרך תפקוד הגנתית צה"ל יכול אף להפריך את התפיסה הצבאית של איראן, המבקשת לשבור את יכולת הלחימה ואת רצונה של ישראל על ידי ירי טילים, רקטות ומעופפים חמושים. אילוץ נוסף שעימו מתמודד צה"ל בבואו לבלום את תוכנית הגרעין, הוא האתגר של מתיחת היכולות של חיל האוויר ומשאבי אמ"ן (אגף המודיעין), המגולם בלחימה ברזימנית הן מול איראן והן מול חלק מבעלות בריתה בצפון או בדרום. לכן הלקח ממקרה המבחן המצרי איננו לנסות להכפיל את גודל חיל האוויר הישראלי או את המשאבים המוקצים לאגף המודיעין, כפי שהסיקו אלוף תמיר ידעי, מפקד זרוע היבשה, ותא"ל ערן אורטל במאמר בנושא. הפתרון הוא בחיזוק הכוח הקרקעי הקיים של צה"ל ובהתאמתו לאתגר החדש, למשל באמצעות הפיכתו לעצמאי יותר בכל הנוגע להפעלת אש ומיקודו במאמץ הכרעתי בלבנון (ידעי ואורטל, 2023).

כור גרעיני "IR-40" שנמצא בסמוך לעיר אראכ שבאיראן¹⁶

סיכום

מאמר זה בחן את האסטרטגיה המצרית במלחמת יום הכיפורים כדי להפיק לקחים לטובת ההתמודדות הנוכחית של ישראל עם פרויקט הגרעין האיראני. המאמר רואה באסטרטגיה המצרית באותה העת אנלוגיה רלוונטית לחקר המלחמה כחלק ממחקר היסטורי יישומי ולא כחלק ממחקר היסטורי גרידא. ממצאי המאמר מלמדים שלפחות לעת עתה החלופה האסטרטגית של "מלחמה כוללת מוגבלת בהיקפה" היא ככל הנראה אינה החלופה שתאפשר לישראל להשיג את יעדיה. לצד הלקחים שעליהם הצביע המאמר, ושאפשר יהיה לאמץ כחלק מפיתוח אסטרטגיה חדשה להתמודדות נגד הגרעין האיראני, התגלו גם סימני אזהרה שראוי יהיה לחזור ולהדגישם. סימן האזהרה הראשון נוגע למדיניות האמריקאית. כאז כן היום, קיימת אי־ודאות רבה מאוד לגבי הצלחת אסטרטגיה דו־שלבית שראשיתה במהלך צבאי מוגבל והמשכה במעורבות אמריקאית. כפי שהמגעים המדיניים בהובלה אמריקאית לאחר המלחמה ב־1973 היו יכולים להסתיים בסבב אלימות נוסף או בהמשך הקיפאון, כך גם אין כל ודאות, שלאחר תקיפה ישראלית את מתקני הגרעין תהיה מעורבות אמריקאית, ושמעורבות כזו תטיב עם ישראל.

By Nanking2012 - Own work, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=21905875>.¹⁶

סימן אזהרה נוסף שכדאי לשוב ולהדגיש, נוגע למחיר האנושי הכבד ששילמה מצרים בזמן המלחמה. גם אם המלחמה הוגדרה כמלחמה שנועדה להשיג יעדים מוגבלים בלבד במישור הצבאי, היקף האבדות המצרי במהלכה היה גדול מאוד וכך גם היקף הנזק לאמל"ח (אמצעי לחימה) ולתשתיות שעמדו לרשותו. היה זה מחיר גדול עבור הישג, שכאמור, כלל לא היה ברור שאפשר להשיגו באמצעות האסטרטגיה הצבאית שנקטו המצרים. מלחמה רב־זירתית עם איראן שתפרוץ בעקבות תקיפה של מתקני הגרעין, צפויה גם היא לפגוע בחיי אדם רבים ובנזק מתמשך לצה"ל ולעורף האזרחי. על כך כתב חוקר מרכז דדו, תא"ל (במיל) ד"ר מאיר פינקל, במאמרו בנושא, שעל צה"ל להניח שיהיו מאות חיילים הרוגים ומאות אזרחים הרוגים, כיבוש זמני של שטח בצפון הארץ ושבוויי לחימה ישראלים (פינקל, 2023). האם נכון יהיה לשלם מחיר כה גבוה עבור מהלך צבאי נגד איראן, כשחוסר הודאות לגבי תוצאותיו כה גדולה?

לצד זאת, בדומה לכל שימוש באנלוגיה, גם האנלוגיה שנבחרה במאמר זה מוגבלת ביכולתה להסיק לאתגרי ההווה. אחת המגבלות המרכזיות נוגעת באתגר שיהיה לצה"ל בהתמודדות עם מלחמה רב־זירתית שאיראן במרכזה, והיא הלחימה הצפויה מול חזבאללה בצפון וייתכן שגם נגד איומים נוספים בזירות אחרות. מקרה המבחן שבו בחרנו להיעזר לצורך הלמידה הוא האסטרטגיה המצרית שהתמודדה בזמן המלחמה רק עם ישראל ועם כוחות צה"ל. חסר זה מחייב אותנו לחפש מקרי מבחן נוספים מההיסטוריה הצבאית של ישראל או מהניסיון של מדינות אחרות, כדי ללמוד ולהפיק לקחים.

מגבלה נוספת נובעת מהאופי הבלתי מסווג של מאמר זה. הדיון בהתמודדות ישראל עם פרויקט הגרעין האיראני כרוך בבקיאות רבה בפרטים מסווגים ורגישים על אודות יכולות צה"ל ותוכניותיו, ולא ניתן לחשוף אותן בבמה פומבית. כלומר היכולת להסיק מהמקרה של מצרים ב־1973 על ישראל ועל צה"ל של ימינו ולקיים על כך דיון ממצה היא בהכרח מוגבלת וחסרה. יתר על כן, ההבדלים בין אז להיום הם כה גדולים לכאורה, עד כדי שכל ניסיון ללמוד מהעבר לימינו נדון לכישלון מראש. אפשר לשאול למשל, האם תקיפת הכור באיראן והמלחמה האזורית העלולה לפרוץ בעקבותיה שקולים ל"מלחמה כוללת" המצרית? האם המערכת העולמית הרב־קוטבית המתהווה בימינו תאפשר "פריצת דרך" מדינית בסוגית הגרעין האיראני, או שהיא דווקא תשמר את ה"קיפאון" בשל יריבויות וניגודי אינטרסים בין המעצמות? האם תקיפת הכור בנסיבות של הסכמות אמריקאיות-איראניות לא תשמוט את הלגיטימציה של מהלכי ישראל באופן שעלול להוביל לכך שמצבה האסטרטגי של ישראל יחמיר דווקא?¹⁷

לבסוף אבקש להציע אנלוגיה היסטורית נוספת שאפשר יהיה לפתחה במחקרי המשך כחלק מהמאמץ האינטלקטואלי המתמשך לגבש אסטרטגיה חדשה נגד איראן.

¹⁷ תודה לקורא אנונימי על הצבת סימני השאלה האלו על התזה שמוצגת במאמר.

המלחמה הקרה בין ארה"ב לבין ברית המועצות יכולה לשמש לדעתי, תשתית עשירה למחקר היסטורי יישומי. המלחמה הקרה מייצגת מקרה תיאורטי של התמודדות מול מעצמה רוויזיוניסטית עם יכולות בליסטיות - בריה"מ אז ואיראן כיום. זאת ועוד, במהלך המלחמה הפעילה ארה"ב מספר גישות אסטרטגיות, שמקבלי החלטות בצה"ל כבר אימצו את חלקן, ובראשן גישת "התחרות האסטרטגית". בה בעת התקיימו לצד גישת "התחרות האסטרטגית" גישות נוספות של הפגת מתחים (Detente) ושל הכלה (Containment). גישות אלה תרמו בוודאי לכך, שבסופו של דבר הייתה ידה של ארצות הברית על העליונה לאחר עשרות שנים של מלחמה קרה. גישות אלה אינן זוכות להבלטה בשיח על האסטרטגיה הישראלית, וראוי יהיה לבחון אותן ואת אופן השימוש בהן באותן שנים, ולהקיש מהן לקחים עבור ישראל והתמודדותה נגד איראן.

רשימת המקורות

- אבן, שמואל (ינואר 2014). "האסטרטגיה הישראלית נגד הגרעין האיראני". **עדכן אסטרטגי**, כרך 16, גיליון 4, עמ' 7-18.
- אורן, אלחנן (2013). **תולדות מלחמת יום הכיפורים**. הוצאת משרד הביטחון.
- אורן, מייקל (2017). **שישה ימים של מלחמה**. הוצאת כנרת זמורה דביר.
- אזוב, עמירם (2011). **צליחה**. דביר.
- אינדיק, מרטין (2023). **בתחבולות תסיים מלחמה**. הוצאת ידיעות ספרים.
- אלבו, משה (2021). "עיקרי התובנות מכנס הרצליה 2021". **אתר המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS)**.
- אל"ם ג' ואל"ם נ' (מאי 2023). "תפיסת העליונות בתחרות האסטרטגית בין ישראל לבין איראן". **בין הקטבים**, גיליון 39, עמ' 11-20.
- אל-סאדאת, אנוואר (1978). **סיפור חי**. ידיעות אחרונות.
- אל-שאזלי, סעד אל-דין (1987). **הציית התעלה**. מערכות.
- אשר, דני (נובמבר 1998). "התוכנית המצרית למלחמת יום כיפור". **מערכות**, גיליון 361, עמ' 2-13.
- אשר, דני (2003). **לשבור את הקונספציה**. מערכות.
- בוחבוט, אמיר (7 במאי 2023). "מתכוון לעימות מול איראן ולמערכה רב זירתית: התוכנית של צה"ל נחשפת", **אתר וואלה**.
- גולן, שמעון (נובמבר 1995). "צבא כמכשיר במדיניות חוץ: מצרים במלחמת יום הכיפורים". **מערכות**, גיליון 338, עמ' 16-27.
- גולן, שמעון (מאי 2019). "מלחמת ההתשה בחזית המצרית - הסלמות והסלמות נגד". **יסודות**, גיליון 1, עמ' 359-399.
- גלבר, יואב (ספטמבר 2023). "ההיסטוריוגרפיה של מלחמת יום כיפור". **יסודות**, גיליון 5, עמ' 43-72.
- גלעד, עמוס וחמיניס, איתי (מאי 2022). "אסטרטגיה רבתי לישראל נגד האיום האיראני". **בין הקטבים**, גיליון 35, עמ' 13-18.
- גלעד, עמוס (10 באוגוסט 2023). "מפגש אינטרסים אדי: מדוע סעודיה מעוניינת בנורמליזציה עם ישראל?". **מעריב און-ליין**.
- הראל, עמוס (16 ביוני 2023). "תא"ל אורן סתר: זמן הפריצה של איראן לגרעין התקצר משנה לשבועיים". **הארץ**.
- הבר, איתן, שיף, זאב ואשר, דני (2013). **המלחמה**. ידיעות ספרים.
- הרצוג, חיים (1975). **מלחמת יום הדין**. ידיעות אחרונות.
- ידעי, תמיר ואורטל, ערן (מאי 2023). "תנו למטכ"ל לנצח: המפתח להתמודדות עם איראן נמצא בפיתוח הכוח הטריטוריאלי". **בין הקטבים**, גיליון 39, עמ' 11-20.
- ידלון, עמוס (21 במרץ 2018). "דוקטרינת בגין - לקחי אוסיראק ודיר א-זור". **מבט על**, גיליון 1037.
- יהושוע, יוסי ווייס, ראובן (22 בדצמבר 2021). "ריאיון עם מפקד חיל האוויר, האלוף תומר בר". **ידיעות אחרונות**, מוסף 7 ימים.
- כהן, דודי (18 בדצמבר 2008). "גיורא איילנד: ישראל לא יכולה לנצח את איראן". **YNET**.
- לבריס, טל (11 באפריל 2023). "מותחים את הגבולות: קציני מודיעין חושפים את כל מה שאפשר על איראן". **מעריב און-ליין**.

- לשכת הרמטכ"ל (2018). **אסטרטגיית צה"ל**.
 - מורג, תמיר (1 ביוני 2022). "איזנקוט: ללא פעולות ישראל - איראן הייתה גרעינית כבר לפני 7 עד 10 שנים". **ישראל היום**.
 - מתניה, אביתר ובכרד, מתניה (פברואר 2023). "מזכר מיוחד: מניעה אסטרטגית כ"רגל חמישית" בתפיסת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל - מסמך יסוד". **עדכן אסטרטגי** - פרסום מחקרי מיוחד.
 - נתניהו, בנימין (10 ביולי 1996). נאום לשיבה המשותפת של הקונגרס. זמין ב: <https://www.youtube.com/watch?v=c9AIdTWpQ6s> (עדכני ל-5 בספטמבר 2023)
 - נתניהו, בנימין (2022). **ביבי - סיפור חיי**. סלע מאיר.
 - עג'מי, פואד (2004). **מלכוד - ערבים וערביות מאז 1967**. הוצאת ידיעות אחרונות.
 - עמידרור, יעקב (2020). "תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל". **בין הקטבים**, גיליון 28-30, עמ' 19-34.
 - פלג, דביר (אוקטובר 2023). "מלחמת יום הכיפורים - הטיל שכופף את תפיסת הביטחון". **בין הקטבים**, גיליון 40, עמ' 67-80.
 - פינקל, מאיר (מאי 2023). "תיאום ציפיות: מהו ניצחון במלחמת לבנון הבאה ומה מחירו". **בין הקטבים**, גיליון 39, עמ' 119-135.
 - צורף, חגי (2017). "ממשלת גולדה מאיר לפני מלחמת יום הכיפורים - תשובה ליגאל קיפניס". **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 28, עמ' 7-43.
 - קיפניס, יגאל (2012). **1973 - הדרך למלחמה**. כנרת זמורה דביר.
 - שטיין, קנת (2003). **מדינאות אמיצה**. מערכות.
 - שלום, זכי וונטיק, בועז (2012). **מלחמת יום הכיפורים - המלחמה שהיה אפשר למנוע**. רסלינג.
-
- Farzanegan, Mohammad Reza and Batmanghelidj, Esfandyar (2023). "Understanding Economic Sanctions on Iran: A Survey". *The Economists' Voice*.
 - Miller Aaron, David (Aug 14, 2023). "There Are No Good Deals with Iran". *Foreign policy online*.
 - Nephew, Richard (2017). *The Art of Sanctions: A View from the Field*. Columbia University Press.
 - Sullivan, Jake (May 4, 2023). "Keynote Address by National Security Advisor Jake Sullivan". *The Washington institute for near eastern policy*.
 - Tzabag, Shmuel (January 2007). "The End of the Yom Kippur War between Israel and Egypt: Continuity versus Change in Israeli Position in the Cease-Fire Issue", *Israel Affairs*, Vol.13, No. 1, pp. 141-163.

אתרי אינטרנט

- הערך "אנלוגיה" באתר המילון קיימברידג'. זמין ב:
<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/analogy>
(עדכני ל-5 בספטמבר 2023).
- הפרויקט להיסטוריה יישומית במרכז בלפר באוניברסיטת הרווארד. זמין ב:
<https://www.belfercenter.org/project/applied-history-project>
(עדכני ל-5 בספטמבר 2023).

הגישה הצבאית של פגיעה במטרות ערך איראניות במלחמה רב־זירתית¹

תא"ל (מיל) ד"ר מאיר פינקל²

במסגרת מלחמה עתידית בלבנון, בה צה"ל יתמקד בהכרעת חזבאללה, ישנה אפשרות שאיראן תפעל באופן קינטי ישיר - ירי טק"ק וכטמ"מים על ישראל, כדי להסיט את צה"ל מהכרעה של בן חסותה. במצב כזה, יתכן שצה"ל יידרש לפעול ישירות נגד איראן. המאמר מציע כי הגישה המרכזית לשם כך תהיה תקיפה של מטרות ערך (מטרות שלטוניות) במטרה לכפות על איראן את הפסקת הירי על ישראל ולשמר את מרחב הפעולה הצבאי בלבנון נגד חזבאללה. גישה זו גם תמנע שחיקה שאינה חיונית של יכולות צה"ל ובה בעת תהווה ביטוי לעוצמה הצבאית של ישראל גם בעיני יתר השחקנים באזור ומחוצה לו.

מבוא

הדיון בשאלה כיצד לנצח את האויב, מעסיק את צה"ל באופן תמידי. בשנים האחרונות התחדד הוויכוח סביב מידת המרכזיות של מרכיבים שונים וגישות לחימה שונות ובהן מהלומה מערכתית באש (תשלובת מודיעין-אש), תמרון והגנה. הדיון היה בעיקר סביב השגת הניצחון במעגל ראשון, ופחות בהקשר מעגל שלישי. **מטרת המאמר** היא להאיר שתי נקודות החשובות לצרכי בניין הכוח של צה"ל והפעלתו, בדגש על מעגל שלישי, כבסיס לדיון עקרוני.

ראשית, בהיסטוריה הצבאית של ישראל ניתן לזהות שלוש גישות מרכזיות להפעלת הכוח (ולבניינו) בהקשרי מעגל ראשון: תמרון והעתקת המלחמה לשטח האויב (המוכרת כ"גישת התמרון"), תקיפת מטרות בהיקף נרחב (המוכרת כ"גישת השחיקה"). שתי גישות אלו נידונו לעייפה בשנים האחרונות, תוך טענה להעדפה נסתרת, או גלויה, להעדפת השנייה על הראשונה (ראו לדוגמה יום העיון במרכז

¹ הגרסה הדיגיטלית של המאמר פורסמה באתר מרכז דדו ב־1.4.23 (בין הקטבים, גיליון 39).

² תא"ל (מיל) ד"ר מאיר פינקל הוא ראש תחום מחקר במרכז דדו.

למחקרי ביטחון לאומי ב־2019 - התמרון היבשתי ככלי חיוני בביטחון הלאומי). גישה שלישית, הנגלית מתוך סדרת המבצעים בעזה בעשור וחצי האחרונים, היא גישה שבאה לידי ביטוי בהגנה חזקה בשילוב מרכיבים התקפיים מוגבלים, הנתפסת כמספקת כאשר מטרות העימות מוגבלות. יש סכנה כי היא "תזלוג" גם לזירות אחרות.

התפיסות הללו החליפו האחת את קודמתה בתהליכים ממושכים שלא תמיד לוו באמירות תפיסיות ברורות. תוך כדי החלפות פרדיגמטית אלו, צצה מדי פעם גם גישה רביעית של תקיפת "מטרות ערך" - תקיפת מטרות שלטון ומטרות דואליות - אזרחיות בשימוש צבאי, שנתפסה כהשלמה לגישה המרכזית של אותה עת. החלק הראשון של המאמר יאפיין את הגישות כדי לאפשר דיון בהיר וממוקד בהן, כתשתית לקבלת החלטות לבניין הכוח למעגל ראשון.

שנית, בהקשר מעגל שלישי, ניסיון ליישם את גישת תקיפת המטרות שפותחה בהקשר מעגל ראשון - תקיפה בהיקף רחב - כגישה מרכזית גם למעגל שלישי תוך כדי מלחמה רחבת היקף בצפון, טומן בחובו אתגרים משאביים ומבצעיים. החלק השני של המאמר יציע כי נכון יהיה לפתח את גישת **לחימה מבוססת מטרות הערך** (תשתיות שלטון) כמרכיב המרכזי בהקשר מעגל שלישי, יחד עם מרכיב ההגנה, כאשר מלחמה בלבנון תתרחב גם ללחימה ישירה מול איראן.

המאמר הוא מאמר המשך למאמר העוסק באפיון מלחמה שלישית בלבנון, בו התמקדתי בחזבאללה וטענתי כי גם בתרחיש של מלחמה רב־זירתית, הכוללת מלחמה בלבנון, ירי מעזה, מהומות באיו"ש וירי איראני על ישראל, נכון יהיה להתמקד באויב הקרוב ורחב ההיקף - חזבאללה. ניצחון מכריע על חזבאללה ישפיע על שאר אויבי ישראל, ובמקרה זה על איראן, יותר מאשר פגיעה שאינה מכרעת גם בחזבאללה וגם באיראן (פינקל, 2022). מאמר זה יתמקד בשאלה הבאה: בהינתן מלחמה כוללת מול החזבאללה, מה יהיה נכון לעשות ישירות מול איראן, במידה וזו תפעל ישירות מול ישראל?

יהיו כאלה שיטענו שסבירותו של תרחיש כזה נמוכה, שכן חזבאללה נבנה כחזית קרובה לישראל כדי למנוע את הצורך האיראני בלחימה ישירה מול ישראל, ולכן איראן לא תתערב ישירות גם אם חזבאללה יעמוד בפני הכרעה. קשה לשפוט את הסבירות לכך, אך הנחת העבודה שלי היא, כי גם אם האינטרס הקר יהיה להימנע ממעורבות ישירה, היבטים אחרים כמו מחויבות על רקע דתי, אישי, או הצורך בהפגנת כוח מול קהל ידידותיה של איראן, יכולים לדחוף לכך.

עוד אציין, כי המאמר אינו מתמקד בתרחיש אחר, בו מטרתה של ישראל תהיה לפגוע במתקני הגרעין האיראניים, אם כי לא ניתן לשלול שישראל תנצל מצב של התערבות איראנית ישירה במלחמה ישראלית מול חזבאללה, כדי לתקוף מתקנים אלו. גם כאן, אם יגיבו האיראנים לתקיפה ישראלית של אתרי גרעין, נכון יהיה בשלב השני לפעול בגישת מטרות הערך.

השתנות הגישות בצה"ל בהקשר מעגל ראשון

שלוש הגישות המרכזיות בפעולה במעגל ראשון הן גישת העברת המלחמה לשטחו של האויב באמצעות תמרון; גישת השמדת האויב באמצעות תשלובת מודיעין ואש מנגד; גישת ההגנה הרב ממדית. הגישה הרביעית היא גישת מטרות הערך. לכאורה, שלוש הגישות הראשונות הן מרכיבים של תפיסה אחת, כוללת, לניצחון במעגל ראשון, כפי שהגדיר אותה הרמטכ"ל כוכבי (כוכבי, 2020, עמ' 7-10). בפועל, שני המרכיבים הראשונים מייצגים גישות מתחרות שהופכו לאורך השנים משלימות האחת לשנייה. השלישית, כפי שאטען, הפכה החל מתחילת העשור השני של המאה ה-12, כאשר מערכת כיפת ברזל נכנסה לפעולה, ממרכיב משלים לגישה העומדת בפני עצמה, במבצעים מוגבלי היקף בעזה.

גישת העברת המלחמה לשטחו של האויב באמצעות התמרון היתה מהקמת המדינה ועד סוף שנות ה-90 הגישה האסטרטגית המובילה להשגת ההישגים המדיניים שאותם מדינת ישראל היתה צריכה להשיג. סכנת הפלישה הערבית חייבה בראש ובראשונה להסיר את האיום (בין אם על הקרקע ובין אם מהממד האווירי) מהמדינה הקטנה ככול דרך, כבר בתחילת לחימה, לפני שנוצרה הכרעה בשדה הקרב. המענה הצבאי המרכזי לגישה זו היה התמרון ככזה שלא רק מגן על המדינה הקטנה אלא מסיר את האיום הקרקעי מהמדינה. ברמה האסטרטגית לגישה זו היתה חשיבות נוספת – אל מול כושר העמידה העודף של האויבים והחוסר בעומק אסטרטגי למדינת ישראל, נדרש היה כוח מחץ התקפי שיהרוס את מכונת המלחמה של האויב (הכרעה בשדה הקרב) ויביא באופן מהיר להפסקת הלחימה וחזרה לשגרה. באופן זה נמנעה מדינת ישראל מכניסה למלחמות התשה, בהן היא סבלה מנחיתות. זאת ועוד, היכולת לסיים במהרה את הלחימה נבעה גם מההנחה כי רצוי "לקבוע עובדות בשטח", מוקדם ככל הניתן במלחמה, לפני שהמעצמות יעצרו את צה"ל, עקב שיקוליהן.

גישה זו החלה להיות מאתגרת בעיקר אחרי מלחמת לבנון השנייה משלוש סיבות עיקריות: התפתחות האויב הלא מדינתי ורגישותו הנמוכה (לכאורה) לכיבוש שטח; נורמות בין לאומיות שמגבילות פעולה הכוללת כיבוש שטח, בעיקר כאשר הוא מאוכלס; מחיר הגישה גם בעלויות במשאבים וגם בנפגעים בלחימה בשטחים בנויים בהם קשה היה להביא לידי ביטוי את יתרון הכוח המתמרון.

גישת השחיקה באמצעות תשלובת המודיעין והאש מנגד, עברה שני גלגולים. כתוצאה מלקחי מלחמת יום הכיפורים החלה להתפתח גישה שניסתה לצמצם את יחסי השחיקה של קרבות שריון בשריון כפי שהיה במלחמה. הרעיון היה לייצר שדה קרב עמוק במקביל לקרב בחזית. פותחה יכולת השמדה מערכתית מנגד של רק"ם (פינקל, 2020, עמ' 255-272) והיא היוותה גישה משלימה לחיזוק גישת העברת המלחמה לשטחו של האויב ולהשמדתו באמצעות תמרון.

הגלגול השני החל מ-2006, כאשר צה"ל התמקד בלחימה בשטח בנוי. ההתפתחות

בתחום הספקי התקיפה - תיעוש הפגיעה בתשתיות ובפעילי אויב, קיבלה בשנים האחרונות את שם הקוד 'מהלומות באש' (כוכבי, 2020, עמ' 8). בסדרת מבצעים מוגבלים בעזה התפתחה יכולת זו לכדי גישה עצמאית המביאה תפוקה אסטרטגית בפני עצמה, אם כי היא בתהליך החלפה על ידי גישה אחרת שתואר מיד. גישה זו, המאפשרת לפעול ללא תמרון, על הנפגעים הכרוכים בו, נתפסת כמיטבית שכן היא מאפשרת חופש פעולה לדרג המדיני. כיום, היא מהווה את המרכיב המרכזי בתוכניות המלחמה של צה"ל מול החזבאללה.

גישת ההגנה הרב ממדית ככזו העומדת בפני עצמה, התפתחה בעשור וחצי האחרונים. ניצניה בלקחי מלחמת המפרץ הראשונה, עם התבררות איום הטק"ק על העורף. שם החלה להתפתח ההגנה נגד איומים מן האוויר, שעניינה מניעת פגיעה בעורף הישראלי ובשגרת חייו. מרכיבים מרכזיים במענה במסגרת גישה זו היו פיקוד העורף והקמת מערך ההגנה האקטיבית. אז, יכולת ההגנה נגד טק"ק היוותה את המרכיב המרכזי בהתמודדות עם האיום ממעגל שני.

לטענתי, הגישה הפכה מגורם משלים לגישה העומדת בפני עצמה בסדרת המבצעים בעזה, החל ממבצע "עמוד ענן" ב-2011, עת הופעלה לראשונה מערכת כיפת ברזל. היא הלכה והתפתחה דרך "צוק איתן" ב-2014 ל"שומר החומות" ב-2021. ניתן לתמצתה במילים הבאות - מזעור הנזק על העורף ופגיעה מוגבלת באויב, אך מספקת לצורך "סגירת" העימות מוקדם ככל הניתן. המאפיינים האופרטיביים שלה הם הגנה רב-ממדית בדגש על הגנה מפני תמ"ס, והגנה מפני חדירת אויב במנהרות, תוך הפעלת אש אווירית בהיקף מוגבל.

עדות למרכזיות ההגנה בעשור האחרון היא המעמד שהיא קיבלה בתפיסת הניצחון של הרמטכ"ל כוכבי - מעמד שווה ערך לתמרון ולמהלומות באש, אמנם כמרכיב בתפיסה כוללת ולא כגישה. אך לטענתי כאן, מדובר בגישה העומדת בפני עצמה. במבצעים מוגבלים, הגישה הזו מאפשרת חופש פעולה ניכר לדרג המדיני, ומונעת ממנו את הצורך לפנות לשתי הגישות הקודמות. יש להיזהר ממצב בו גישה זו תהפוך דומיננטית במלחמה שלישית בלבנון, שכן ממגוון סיבות שתוארו במאמרי הקודם (פינקל, 2022), אסור שהיא תהיה כזו. בהסתכלות היסטורית, כל גישה חדשה החלה כגישה תוספתית/משלימה לקודמתה ובהמשך הפכה לעצמאית - הן בהפעלת הכוח והן בבנינו. הדבר הוביל למספר תופעות:

- עם השנים הפכו הגישות להיות מוכרות על ידי הדרג המדיני בצורה אינטימית באשר לתפוקות האסטרטגיות שניתן להפיק מהן.
- מערכת בניין הכוח הצבאית והלאומית התארגנה למולן בצורה שיטתית והמשיכה לייצר להם תנע ארוך טווח.
- הגישות סבלו בראשית דרכן התנגדויות אופייניות לארגונים צבאיים שהם שמרנים מטבעם. התפתחותן הצריכה דחיפה של מפקדים בכירים לאורך זמן רב. אלו הן הגישות המובחנות אך ישנה אחת נוספת, סמויה, גישת מטרות הערך.

הגישה הסמויה מן העין - תקיפת מטרות ערך

תקיפת מטרות ערך - התיאוריה בעולם

הרעיונות של פעולה אווירית הפוגעת ישירות במדינת האויב - תעשייה, תשתיות תעבורה, תקשורת, מרכזי ממשלה, ו"רצון הלחימה של העם", תוך עקיפת שדה הקרב היבשתי, הועלו לראשונה בעשור השני והשלישי של המאה ה-20 על ידי הוגה הדעות הצבאי האיטלקי ג'וליו דואה ומקביליו הבריטיים והאמריקאים. דואה הציע כי תקיפה רחבה של חמשת המרכיבים שצוינו מעלה, יכולה להכריע מלחמה, ללא הצורך בקרבות יבשה עתירי אבדות שאפיינו את מלחמת העולם הראשונה. הניסיונות ליישם את גישתו של דואה במלחמת העולם השנייה, בהיקפים שונים, נכשלו כאשר נוסו על ידי הגרמנים בבליץ על לונדון, על ידי הבריטים והאמריקאים בהפצצות על גרמניה, ועל ידי האמריקאים בהפצצות על יפן, עד להטלת פצצות האטום (וגם כאן הקשר בין הטלת הפצצות לכניעת יפן מורכב יותר מתוצאות ההפצצות בלבד).

אחרי מלחמת העולם השנייה, ועם כניסת פצצות האטום לארסנל הכלים האמריקאי והסובייטי, קיבל הדיון התיאורטי על תקיפה מהאוויר הקשר חדש. מטרות "ערך" הוא מושג המהווה מרכיב בתיאוריה הצבאית הגרעינית שפותחה בארה"ב על ידי תיאורטיקנים כמו שלינג (שלינג, 1981) ואנשי הפנטגון תחת הנהגתו של שר ההגנה רוברט מקנמרה בשנות ה-60. המושג תקיפת מטרות ערך (Countervalue) התייחס לתקיפה גרעינית של ערים ומתקנים תעשייתיים, לעומת המושג תקיפת מטרות "כוח" (Counterforce) התייחס לתקיפה גרעינית של מתקני שיגור טילים גרעיניים, בסיסי מפציצים גרעיניים וכדומה. הסוגייה המרכזית היתה מה סוג המטרות שאיום בפגיעה בהן, ירתיע יותר את הסובייטים מפתיחת מלחמה גרעינית.

האיזון בין שני המרכיבים עבר מספר תהפוכות לאורך שנות ה-60, ולא אפרט את כולן. אציין רק שכאשר הנשיא קנדי ושר ההגנה מקנמרה ביקשו לצמצם את המשאבים שיושקעו בפיתוח ורכש עוד טילים בליסטיים ומפציצים אסטרטגיים, כמות אותה חיל האוויר האמריקאי ביקש להגדיל במסגרת גישת תקיפת מטרות כוח (כיוון שהארסנל הגרעיני הסובייטי גדל כל העת), החליט מקנמרה על אימוץ גישת תקיפת מטרות הערך, שהתאפשרה על ידי כמות מצומצמת יותר של ראשי קרב גרעיניים, שהספיקו לפי החישובים להשמיד כשליש מאוכלוסיית ברית המועצות באמצעות תקיפת ערים (Correll, 2018).

יש לציין כי התיאוריה של הרתעה ושל שליטה בהסלמה התפתחו גם הן במסגרת אותו מאמץ אינטלקטואלי בהקשר לחימה גרעינית, ושני המושגים "גוירו" בצה"ל, אך בהקשרים של לחימה קונבנציונאלית. ההצעה במאמר זה היא "לגיייר" גם את מטרות הערך/כוח לצרכים הישראליים, למצב של לחימה קונבנציונאלית מול איראן, באופן שיפורט בהמשך.

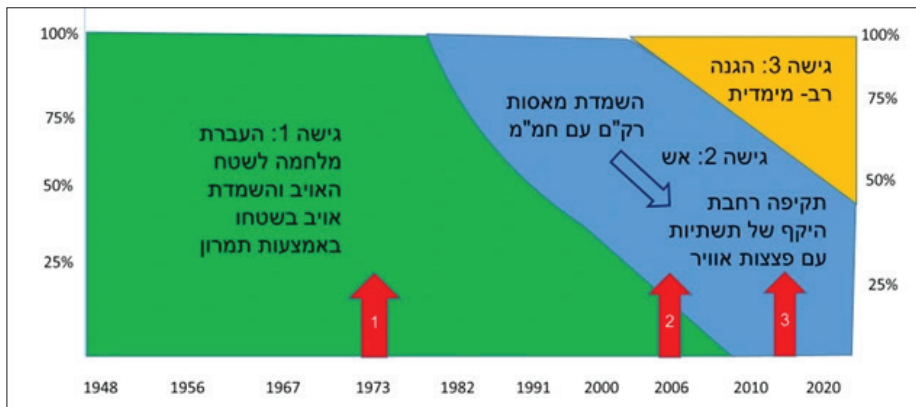
תקיפת מטרות ערך - היישום הישראלי

נטען כי גישת של תקיפה ממוקדת ערך, מהסוג הישראלי, התקיימה לצד כל שלושת הגישות: תמרון, מהלומה (תשלובת מודיעין ואש), והגנה, לאורך כל שנות קיומה של מדינת ישראל. עם זאת מעולם לא נוסתה בצורה מובחנת ומרכזית אלא אך ורק בגישה תוספתית. ניתן לזהות שני היבטים של יישום גישה זו.

הראשון הוא תקיפת מטרות שלטון במהלך מלחמות. דוגמה אחת היא תקיפת המטכ"ל הסורי בדמשק במלחמת יום הכיפורים (המטכ"ל הותקף כמטרה אסטרטגית, ולא לשם הצורך הצבאי של שיבוש הפו"ש הסורי). התקיפה בוצעה כאיתות לסורים, כי העורף הישראלי הוא "מחוץ לתחום", לאחר תקיפה סורית עם טילי פרוג ב-9 באוקטובר 1973 על בסיס רמת דוד (טיל אחד החטיא ופגע במרכז קיבוץ גבת) שדה תעופה מחניים וחפ"ק פיקוד הצפון בצפת.

במלחמת המפרץ ב-1991, במקביל לתכנונים לתקיפת הסקאדים במערב עיראק (מטרות כוח) נדונה גם תקיפת העיר בגדד (גולן, 2010). במלחמת לבנון השנייה ב-2006 תקיפת הדאח'יה היתה תקיפת מטרת ערך, וכך גם מה שקרוי מטרות "עוצם" במבצעים בעזה (רוחקס דומבה, 2019).

השני הוא פגיעה ממוקדת בבכירי ארגוני טרור, בעיקר בעזה. הצורך של ישראל במימוש גישה זו נועד לענות על הבעיות הייחודיות של ישראל מחד אך גם לעיתים מחוסר התוחלת של המאמצים בגישות האחרות. הפיתוח הישראלי של חיסול ממוקד של בכירים, כקטגוריה בפני עצמה התווסף למשפחת יעדי הערך הקלאסיים של תשתיות בעלות ערך אסטרטגי. גם תקיפת יעדי האיש וגם תקיפת מטרות דואליות והתשתיות לאומיות הם ניסיון להשיג הישגים בשדה הקרב שיש להם קשר ישיר עם הרמה האסטרטגית תוך עקיפת שדה הקרב הטקטי. רעיונות אלה קשורים לרעיון מבצעים מבוססי אפקטים (Effect Based Operations) שיובא לצה"ל מהצבא האמריקאי ועבר פיתוח תפיסתי צה"לי בתחילת העשור הראשון של המאה ה-21 (פינקל 2020, עמ' 287-316).

את השתנות הגישות ניתן לתאר בצורה גרפית בתרשים בעמוד ממול, שמתאר את החלפת הגישות לאורך השנים בהקשרי המענה למעגל ראשון. למרות שמסמכי התפיסה הצבאיים כמו מסמכי אסטרטגיית צה"ל ותפיסת הניצחון נותנים מעמד שווה, לכאורה, להגנה, תקיפה רחבה באש ותמרון, בפועל ההעדפה הנגלית בהפעלת הכוח ובבנינו היתה החל מסוף שנות ה־90 למבצעים באש, והחל מכניסת מערכת כיפת ברזל לפעולה ב־2011 ההעדפה הנגלית היא להגנה, כאשר האש היא מרכיב בירידה והתמרון נתפס כלא רלוונטי. החיצים האדומים מציינים אירועים ייחודיים שניתן לכללם תחת גישת תקיפת מטרות "ערך":

1. תקיפת המטכ"ל הסורי ב־1973.
2. רצונו של הרמטכ"ל חלוץ לתקוף מטרות דואליות בלבנון, תקיפת הדאח'יה ביירות והפשיטה בבעלבכ - כולן ב־2006.
3. תקיפת מטרות "עוצם" במבצעים בעזה.

אבחון האתגר בהקשר מעגל שלישי

לאורך השנים המיקוד הישראלי בהקשר האיראני היה למול תוכנית הגרעין תוך חתירה לפגיעה וסיכול של התוכנית - מדינית ואף מוכנות לפעולה צבאית. רמת המוכנות השתנתה מאוד לאורך השנים. בנוסף, ישראל עסקה בפעילויות שונות מול איראן מתחת לסף המלחמה. כך, ישראל עסקה ונערכה מעט יחסית למצב של מלחמה רחבה מול איראן וצבאה, במקביל למלחמה בחזיתות אחרות, אשר גם בהן הביטוי המעשי הוא התמודדות צבאית ישירה עם היכולות האיראניות הקרובות (בראשן חזבאללה).

איראן היא מדינת ענק (אף ללא השלוחים), שהוכיחה יכולת התאוששות ועמידה הן במלחמה ממושכת מול עיראק והן למול סנקציות אמריקניות נרחבות לאורך שנים. איראן אף בנתה את יכולותיה הצבאיות באופן שיאפשר שרידות ולחימה לאורך זמן. לנוכח זאת מלחמה עם איראן עלולה להביא למלחמת התשה, בטווחים רחוקים. במצב זה החלופות שיש למדינת ישראל אינן מתחום ההכרעה, ומבוססות על הגנה ועל תקיפה באש שעקב הטווח, מוגבלת בהיקפה ובאורך הזמן שניתן לבצעה, ביחס ליכולות התקיפה במעגל ראשון.

במילים אחרות, תקיפה מערכתית רחבת היקף ויישום גישה של הכרעה באמצעות אש מנגד נגד מדינת ענק שיכולת ההתאוששות ההיסטורית שלה מעידה על עומק אסטרטגי גדול משמעותית מזה של ישראל, יכולות לייצר מצב התשתי מתמשך שכדי למנוע אותו בגישות הקיימות תצטרך מדינת ישראל להקים כוח עצום (פנטסטי) בגודלו, לקיימו אך ורק ליעוד זה, וגודלו לא בהכרח יבטיח את המענה. זאת, מאחר ולאיראן יש יתרון מובנה ביצירת יתירות למערכים הצבאיים שלה בתוך עצמם וביניהם (כך למשל יתירות מערך הטק"ק ההולך ומתפתח בתוך עצמו במקביל להתפתחות מערך הכטמ"ם ארוך הטווח). במובן זה המלחמה במעגל שלישי

תהיה במאפיינים אחרים לחלוטין מבחינה אסטרטגית-אופרטיבית ממלחמה במעגל ראשון, בשל אתגר המרחק, הגודל ויכולת ההתאוששות של איראן.

בין לחימה מבוססת תקיפת מטרות ערך לתקיפת מטרות כוח

הבעיה שמאובחנת כאן, שכיום, בבואו לפתח יכולת פעולה ישירה נגד איראן במסגרת מלחמה רבזירתית (שעיקרה לטענתי, צריך להיות בלבנון), צה"ל עלול "להעתיק" לזירה זו את גישת המהלומה באש (תשלובת מודיעין ואש) למול מטרות כוח (צבאיות) שהיא מרכיב מרכזי בתפיסת הניצחון למעגל ראשון.

הבעיה – יישום גישה כזו אל מול גודל המדינה האיראנית והמרחק שלה מישראל מחייב השקעות עתק שהן אפשריות, אך יהיו להן משמעויות על פיתוח יכולות אחרות למעגל ראשון. בנוסף, עולה השאלה האם גישה זו תוביל לעצירת המלחמה והאם תספיק בכדי לייצר מאזן אסטרטגי חיובי ביום שאחרי, גם בהנחה כי ההתמודדות תהיה רב-זירתית ותביא לפגיעה רחבה בישראל.

מרכיב מערך ההגנה על דורותיו השונים הוא מרכיב חשוב ותקף. עם זאת, המרכיב ההתקפי צריך להישען על גישה אחרת, לפיה יש לאמץ לצרכי לחימה במעגל שלישי במסגרת מלחמה את גישת תקיפת מטרות הערך כגישה המרכזית, יחד עם גישת ההגנה. גם כאן תידרש השקעת משאבים ניכרת, אך סיכוייה להצלחה אסטרטגית גבוהים יותר.

כיצד מוצע כי מלחמה עתידית מעין זו תראה (בזירת המעגל השלישי, תוך כדי לחימה להכרעת החזבאללה), ומה יוגדר כהישג מוצלח?

תקיפת מטרות ערך תהיה הקרנת עוצמה ישראלית תוך כדי מלחמה עצימה בלבנון. לדוגמה – תקיפת מבני שלטון בטהראן והריסתם. השילוב של הרס מבנים כאלו ומטוסים החגים מעל שמי איראן הינה מספקת לטענתי כמענה הולם לירי טק"ק על ישראל, באופן זה תצמצם ישראל את הא-סימטריה הנובעת מגודל השטח והאוכלוסייה האיראנית.

יש לציין כי על היכולת להיות קצרה בזמן הפעולה, עצמאית ובעלת יכולת חזרתית.

- הגנה חזקה – צמצום היזק לישראל ויכולת התמודדות עם היבטים התשתיים שישראל עלולה להיגרר אליהם.
- תקיפת מטרות כוח (כאילוץ – לדוגמה – מערכי הגנ"א) המשרתות את תקיפת מטרות הערך.

כאמור מעלה, גם אם העימות יתחיל בתקיפה ישראלית של מתקני הגרעין והאיראנים יגיבו לכך בירי על ישראל, מוצע כי ישראל תפעל בגישת מטרות הערך. טענה חשובה נוספת היא, שהגם שלישראל יש כיום יכולת תקיפה רחבה יחסית באיראן, התועלת הנוספת של תקיפת מטרות, מעבר למטרות ערך שלטוניות, כמו תקיפת תשתיות לאומיות דואליות או תשתיות צבאיות (מטרות כוח), תהיה קטנה, עקב הסיבות תוארו מעלה לגבי אופי המדינה האיראנית. במילים אחרות, ניתן

לתקוף יותר מאשר המינימום ההכרחי המוצע כאן, אך למרות זאת לא כדאי לעשות זאת.

תקיפת מטרות ערך אמורה לשרת מספר תכליות בתרחיש המתואר. התכלית הראשונה והחשובה ביותר היא לכפות (מלשון אכיפה) על איראן להפסיק את הירי על ישראל. במילים אחרות, לתחס את אופי התמיכה שמעניקה איראן לחזבאללה תוך כדי מלחמה, מתוך הבנה כי לא ניתן יהיה לגדוע את כל היבטי תמיכה לארגון. התכלית השנייה היא שימור מרחב הפעולה של צה"ל בלבנון נגד חזבאללה. ברקע לכך ההבנה, כי התקפות איראניות נגד יעדים ישראלים (צבאיים ואזרחיים) בהכרח יסיטו את תשומת הלב של מקבלי ההחלטות ואת חלק ממשאבי צה"ל אשר עדיף שימשיכו בתרחיש זה להיות ממוקדים בהכרעת חזבאללה. בנוסף, הפגיעה במטרות ערך באיראן עשויה גם לשרת את דימויה האזורי של ישראל כמעצמה צבאית ובכך לחזק את נכסיותה בעיני ידידותיה ולהרתיע את יריבותיה.

בה בעת, הגישה המוצעת גם מגלמת סיכונים. הסיכון המרכזי הוא שאיראן תפרש באופן מוטעה את הפעולה הישראלית כניסיון לפגוע ביציבות המשטר או כעלבון מערבי שלא ניתן להבליג עליו.³

בנסיבות כאלה, לא רק שהתקיפה של מטרות ערך לא תכפה ריסון, אלא תוביל את איראן להרחיב את פעילותה ההתקפית נגד ישראל. דרך אפשרית למנוע את חוסר ההבנה האיראני היא באמצעות תזמון של מסרים מלווים לפעילות הישראלית המסבירים את ההיגיון העומד מאחוריהם. סיכון נוסף הכרוך בגישה הוא שהפגיעה ביעדים שאינם צבאיים באיראן תשחק את הלגיטימיות הישראלית ותצמצם לכן את חופש הפעולה הצבאי שלה.

מדוע הלחימה ממוקדת ערך במעגל שלישי חשובה גם בהקשר מעגל ראשון?

בעיותיה של ישראל אינן רק איראן, אלא גם בעיות אקוטיות וחמורות לא פחות במעגל ראשון. בעת הנוכחית ובעתיד הנראה לעין, מדינת ישראל לא תוכל לנקוט גישת מלחמה ממוקדת־ערך במעגל ראשון כגישה מובילה. עניין זה נובע מהרבה סיבות. די להבהיר שתיים מהם:

- תוחלת אסטרטגית - הצרכים של מדינת ישראל במעגל ראשון הם אכיפה משמעותית של הסדרים ביטחוניים הנובעים מיחסי כוחות הנוטים בבירור לצד הישראלי אותם ניתן להשיג רק לאחר פגיעה משמעותית ביכולתו הצבאית של האויב.

³ את הקושי להבין את ההתנהגות האיראנית ניתן לראות במהלך "מלחמת הערים" בפברואר-אפריל 1988 במסגרת מלחמת איראן-עיראק. תקיפת טהראן בטילים עיראקיים ארוכי טווח (סה"כ 189 טילים בשני שלבים) שכוונו לאזורי מגורים, הפתיעה את האיראנים וגרמה להתרוקנות העיר מתושביה (עיר של 8 מיליון תושבים). עם זאת, תקיפת טהראן לא גרמה להפסקת התקיפות האיראניות על בגדד ועל ערים נוספות. (מלובני, 2009, 392-395). ביולי 1988 החליט חומייני על הפסקת המלחמה, ככל הנראה בשל כישלונות לוחמת היבשה.

• סוגיית הלגיטימציה - תקיפת מטרות ערך במדינות כושלות נתפסת כלא לגיטימית.

אך גם בעיות מעגל שלישי אינן תקפות למעגל ראשון, ומדינת ישראל לא תוכל לקיים כוח ביטחוני משמעותי הכולל יכולת תמרון רחב היקף, מהלומה (תשלובת מודיעין ואש), והגנה נגד תמ"ס בהיקפים מספקים להשגת הישג אסטרטגי משמעותי, אם תתמקד בהגדלת יכולת התקיפה במעגל שלישי מעבר ליכולת הקיימת כיום.

זווקא הבנה זו יכולה לחזק את ההבדלים בין בניין הכוח למעגלים השונים ולמקד אותו ואף יותר. גישת הלחימה הממוקדת ערך במעגל שלישי יכולה להתכנס בכלכלת בניין הכוח של מדינת ישראל ולהשיג את התוחלת האסטרטגית הייחודית הנדרשת מתקיפה באיראן במסגרת מלחמה רב-זירתית שמוקדה בלבנון, תוך צמצום הסיכון מכניסה להתשה אסטרטגית ואפשרות לאכיפת הסכמים בינלאומיים מרסנים.

המלצות

ראשית, הנכחת ארבעת הגישות היא חשובה כשלעצמה כדי לאפשר למנהיגות הצבאית והמדינית לדון בצורה מושכלת בהשקעות המשאבים הלאומיים והצבאיים לקיום היכולות העומדות בבסיס גישות אלו, ביחס לתפוקות האסטרטגיות הנדרשות. כל ארבעת הגישות נדרשות, לתרחישי עימות השונים מולם מתמודדת מדינת ישראל, ונטישה של אחת מהגישות הללו עלולה להוביל לחוסר איזון במערכת המבצעית.

שנית, מוצע לשקול כי הגישות המרכזיות במעגל שלישי, תוך כדי מלחמה בלבנון, או אחרי תקיפה של הגרעין, יהיו גישת תקיפת מטרות הערך וגישת ההגנה. יישום גישות אלה זו יאפשר להחזיק בו זמנית יכולת הכרעה במעגל ראשון, ויכולת תקיפה בעלת משמעות במעגל שלישי. יתרה מכך, מוצע כי הגם שיש כיום יכולת לתקוף באיראן בהיקף רחב (לדוגמה - תשתיות לאומיות דואליות), התועלת בכך תהיה שולית ביחס לתקיפת מטרות ערך. החריג הוא תקיפת מתקני הגרעין, לה ערך העומד בפני עצמו. הנושא מצריך דיון פנימי בצה"ל ואחר כך דיון צבאי-מדיני. חיוני לעשותו במהרה כדי לקבל החלטות מושכלות בבניין הכוח למעגל שלישי.

סיכום

המאמר הציג שתי טענות. הראשונה - שתי הגישות ה"קלאסיות" להפעלת כוח - תמרון ושחיקה (וביטוין האופרטיבי - תמרון יבשתי ומהלומה באש), וגם הגישה של הגנה רב-ממדית שהתפתחה כעומדת בפני עצמה במבצעים מוגבלים בעזה, הן גישות נוכחות בשיח הצבאי. הכרה בקיום הגישה השלישית חשוב, שכן יש להיזהר מהעקתה מעזה ללבנון. בראיה של עימות מול איראן במסגרת מלחמה רב-זירתית בה על צה"ל הוטל להכריע את חזבאללה, מוצעת גישה רביעית - גישת מטרות הערך. גישה זו התפתחה במלחמה הקרה בארה"ב בהקשר תקיפה גרעינית, ויש לה ביטויים ספוראדיים במלחמות ישראל.

הטענה השנייה היא כי גישת מטרות הערך מציעה הישג מספק מול איראן במסגרת מלחמה רב־זירתית (תוך בידוד נושא מתקני הגרעין) שהוא - הוכחת יכולתו של צה"ל לתקוף מטרות שלטון בטהראן תוך כדי הכרעת הזרוע הקדמית של איראן באזור - חזבאללה. אם יוכרע חזבאללה, לא נדרש לעשות באיראן מעבר לכך. אם ישראל תשקיע מאמץ יתר בתקיפה בהיקפים רחבים באיראן (מעבר ליכולתה כיום שהיא כבר יכולת רחבה), יש סכנה להטיה בבניין הכוח שבעת מבחן תביא לקשיים בהכרעה בלבנון.

אסור שמלחמה שלישית בלבנון תסתיים במצב שבו גם חזבאללה לא הוכרע, שכן בהינתן יכולתה של איראן לספוג גם היקפי תקיפה גדולים, מצב כזה יהיה גרוע לישראל. מיקוד בניין הכוח בהכרעת חזבאללה ויישום גישה של תקיפת מטרות ערך באיראן, יאפשרו כאמור לכפות עליה את הפסקת הירי נגד ישראל ולשמר את חופש הפעולה הצבאי הדרוש להכרעת חזבאללה.⁴

⁴ המחבר מודה על הערותיהם החשובות לאלוף ד"ר יעקב בנג'ו, ראש אג"ת; לסא"ל ע', ראש תחום תכנון המערכה בחה"א; לאל"ם א' ולסא"ל נ' מחטיבת המחקר באמ"ן.

רשימת המקורות

- גולן, שמעון (ינואר 2010). **מלחמת המפרץ 1991 - זיונים בתוכניות המבצעיות**. אמצ-תוה"ד/ המחלקה להיסטוריה.
- כוכבי, אביב (יוני 2020). "הקדמת הרמטכ"ל". **בין הקטבים** גיליון 28-30, עמ' 7-10.
- מלובני, פסח (2009). **מלחמות בבל החדשה**. מערכות.
- פינקל, מאיר (2020). **המטכ"ל - כיצד הוא לומד, מתכנן ומתארגן**. מערכות.
- פינקל, מאיר (6 בדצמבר 2022). "תיאום ציפיות: מהו ניצחון במלחמת לבנון הבאה ומהו מחירו". **בין הקטבים**, תוכן מקוון.
- רוחקס דומבה, עמי (29 במרץ 2019). "תכירו: מטרת עוצם". **ישראל דיפנס**.
- שלינג, תומאס (1981). **חימוש והשפעה**. מערכות.
- מערכת המכון (21 בנובמבר 2019). "סיכום יום העיון 'התמרון היבשתי ככלי חיוני בביטחון הלאומי'". **המכון למחקרי ביטחון לאומי**.
- Correll, John (2018). *The Making of MAD. Air and Space Forces*.

מלנכוליה צבאית - עלייתה ודעיכתה של האסטרטגיה הצבאית של ישראל להתמודדות עם איראן¹

סא"ל ד"ר איתי חימיניס²

מאמר זה עוסק באסטרטגיה הצבאית של ישראל להתמודדות עם איראן. האסטרטגיה הנוכחית, המתמקדת במניעה ובהכלה, נולדה בראשית שנות ה-90 של המאה הקודמת. מאז ועד היום, על אף השינויים הרבים בסביבתה של ישראל, במעמדה האזורי, במדיניותה של איראן ובעוצמת האיום מצידה, ישראל דבקה באסטרטגיה שלה, על אף שאין היא משרתת את האינטרסים שלה. כדי להיחלץ מהמבוי הסתום שאנו מצויים בו ביחס לאיראן, מציע המאמר אסטרטגיה צבאית חלופית, של הסדרה והידברות. אסטרטגיה צבאית של הסדרה והידברות תשרת את ישראל באמצעות צמצום הסיכון למיסקלקולציה ולמלחמה וייתכן שתאפשר גם בניית מנגנונים לשיח בסוגיות נוספות כגון המדיניות האזורית של איראן ותוכנית הטילים שלה, במסגרת משטר ביטחון חדש בין המדינות.

מלנכוליה: "מצב שבו האני אינו מודע לאובדן, או אינו מודע לכל היבטיו...הרתיעה הבלתי מודעת מוויתור על המושא האבוד או חוסר היכולת להתאבל עליו מצמיחים אסטרטגיות מגוונות של הכחשת האובדן או הכחשת השפעתו ההרסנית של האובדן על האני" (פרויד, 2002, עמ' 11).

חלק א: היסטוריה של אלימות - על הקיפאון התפיסתי באסטרטגיה הצבאית של ישראל נגד איראן

חלק זה של המאמר יתאר שלושה שלבים בהתפתחות האסטרטגיה הצבאית של ישראל נגד איראן, אסטרטגיה שבמוקדה גישות המניעה וההכלה. **במניעה** הכוונה היא הפעלת כוח צבאי שלא תאפשר לאויב לבצע את פעילותו ההתקפית נגדנו או

¹ הגרסה הדיגיטלית של המאמר פורסמה באתר מרכז דדו ב-19.4.23 (בין הקטבים, גיליון 39).

² סא"ל ד"ר איתי חימיניס הוא ראש ענף פיתוח ידע מערכתי במרכז דדו.

תשלול את יכולותיו (אסטרטגית צה"ל, 2018). **בהכלה** הכוונה למאמץ מתמשך או תגובתי לשימור המצב הקיים באמצעות אמצעים מדיניים וצבאיים מתחת לסף המלחמה. התקופה הראשונה - "אויב אויבי הוא ידיו" (1956-2002); התקופה השנייה - "מאבק המחנות" (2003-2017); התקופה השלישית - "מאבק בין מעצמות אזוריות" (2018-). המסקנה המרכזית הנובעת מהניתוח של התפתחות האסטרטגיה הישראלית לאורך תקופות אלה היא כי היא סובלת ממתיחת יתר פרדיגמטית, קרי מצב שבו התפיסה השלטת - אסטרטגיה שבמוקדה גישות המניעה וההכלה - זוכה להתאמות לצורך שימורה, חרף ריבוי הסימנים המצביעים על כך שיש לזנוח אותה ולהחליפה באחרת.

התקופה הראשונה - "אויב אויבי הוא ידיו" (1956-2002)

"איראן היא חברתנו הטובה ביותר",

יצחק רבין, 1987 (Rezaei and Cohen, 2014, P. 43)

המהפכה באיראן ב־1979 שינתה מהיסוד את מדיניותה של איראן כלפי מי שקודם לכן היו בעלי בריתה המרכזיים נגד הלאומיות הערבית הרדיקלית. עם זאת, לא 1979 מכוננת את מערכת היחסים הקיימת בין ישראל לבין איראן, אלא דווקא הרדיקליזם הערבי של נאצר.

ב"ברית הפריפריה" ישראל ראתה באיראן, כמו בשחקנים לא ערביים נוספים כגון טורקיה ואתיופיה, מדינות שעמן עליה לחזק את קשריה במטרה ליצור משקל נגד לעוינות מצד מדינות ערב ובעיקר מצד מצרים וסוריה (אלפר, 2015). בברית בגדאד, החבירה של איראן לברית צבאית הגנתית אנטי־סובייטית הלמה את האוריינטציה המערבית של משטר השאה ואת רצונה לזכות בסיוע ובתמיכה כלכליים וצבאיים. יש לפחות שתי נקודות ציון היסטוריות שדחפו את איראן למערכת היחסים עם ישראל באותה העת. הן משבר סואץ ב־1956 והן המהפכה בעיראק ב־1958 העצימו מאוד את חששותיה של איראן מפני עלייתו של גל מהפכני רדיקלי אשר יסכן את מאזן הכוחות האזורי ואת יציבותה הפנימית. האיום המשותף מצד מדינות ערב יצר מרחב אינטרסים לאיראן של השאה ולישראל שאף הוביל את השאה להצהיר בפומבי ב־1960 על הכרתו בישראל ולשיתוף פעולה שנמשך שנים ארוכות לאחר המהפכה (צימט, 2011).

כעבור מספר שנים, החליפה עיראק את התפקיד של מצרים כאויב המשותף של ישראל ואיראן. עבור איראן מערכת היחסים "מאחורי הקלעים" בין ישראל לאיראן הייתה חיונית לאורך שנות המלחמה עם עיראק ובמיוחד כאשר עיראק זכתה לסיוע אמריקאי ומצד מדינות המפרץ. עבור ישראל, האיום הצבאי מצד עיראק ובמיוחד

³ עוד קודם לכן, ב־1982, הסביר אריאל שרון כי על ישראל "להשאיר חלון קטן ליחסים" לאפשרות של שיפור ביחסי המדינות (Parsi, 2007: P. 108).

ציר איראן בישראל, רזא סאפיניה, מגיע לבית הנשיא חיים ויצמן ברחובות ביום העצמאות, 1950 (צילום: דוד אלדן, לע"ם)

בעקבות מלחמת המפרץ, שימר את התפיסה כי האיום הצבאי הקונבנציונלי מצד מדינות ערב הוא האיום המרכזי הניצב בפני מדינת ישראל. כך, על אף שכבר בשנים הראשונות שלאחר המהפכה החלה איראן בהקמת מערך שלוחים ברחבי המזרח התיכון, לרבות בסמוך לגבולותיה של ישראל (חזבאללה קם ב־1982 בלבנון והגא"פ זכה לתמיכה איראנית החל מ־1987),⁴ ישראל המשיכה לראות באיראן בעלת ברית נגד מה שנתפס באותה עת כאיום הגדול יותר והמשיכה להחזיק בתקווה לשינוי

⁴ קיימות דעות שונות לגבי מה שהיה ההיגיון שעמד מאחורי הקמת מערך השלוחים האיראני לאחר המהפכה ב־1979. האם מדובר היה בביטוי לאידאולוגיית "ייצוא המהפכה" או ביטוי לתפיסת ביטחון הגנתית המבקשת להרחיק איומים מגבולותיה של איראן. שני הצדדים נוטים לרוב להתעלם מכך שרעיון השלוחים לא נולד עם המהפכה, אלא שנים רבות קודם לכן. ניתן ללמוד על כך למשל מדבריו של רע"ן ענף מזה"ת בשירות הביטחון של משטר השאה. תאריך לא ידוע: "עלינו להיאבק בסכנת הנאצריזם ולעוצרה על חופי הים התיכון, בכדי שלא נצטרך להקיז דם על אדמת איראן" (זיסר, 2011, עמ' 5).

לטובה ביחסים בין המדינות. ביטוי לגישה זו ניתן למצוא למשל בדבריו של שמעון פרס מ-1987 שהגן על החלטה של ישראל למכור אמל"ח לאיראן (פרשיית "איראן-קונטראס") בטענה כי לישראל "הזכות לבדוק היטב אם יש חלון של הזדמנויות ולבחון האם יש אפשרות לעתיד אחר באיראן" (Parsi, 2007, P. 125).

בה בעת, הזיקה האיראנית של חזבאללה והגא"פ שפעלו באותה עת נגד יעדים ישראלים לא נעלמה מעיני מקבלי ההחלטות הישראלים, וכן מאמצי איראן בתחום הגרעין והטילים. פרופ' עוזי ארד שכהן במהלך שנות ה-90 כיועץ המדיני של רה"מ טוען שבמהלך אותה תקופה התקיים ויכוח במערכת הביטחון ביחס למדיניות הנדרשת כלפי איראן. מצד אחד היו מי שטענו כי ישראל אינה צריכה להטריד את עצמה בעיסוק באיראן משום שהיא אינה מדינה ערבית ויש לה יריבות עם העולם הערבי. על פי גישה זו לישראל היו יחסים טובים בעבר עם איראן, וייתכן כי אפשר יהיה לחדשם. איראן אינה איום בלתי נמנע, בעלת צרכים ביטחוניים לגיטימיים והיא תגביל את יכולותיה הגרעיניות לצרכים הגנתיים והרתעתיים. המחנה הנגדי היה ספקן יותר לגבי אפשרות של שינוי לטובה ביחסי המדינות וטען שיש צורך לחכות ולראות (Arad, 2003). השניות ביחס כלפי איראן השתקפה גם בדיוני הקבינט. היו שנים שבהן עסקו בנושא האיראני בכל דיוני הקבינט, ולעומת זאת שנים בהן הנושא לא אוזכר באף דיון קבינט (BenLevi, 2021).

המענה המדיני והביטחוני שהתגבש באותן שנים התבסס בראש ובראשונה על אסטרטגיה של **הכלה**. הסכמי השלום עם ירדן (1994) ואוסלו (1995) נועדו על פי מקבלי ההחלטות באותה תקופה לנצל את מרחב האינטרסים המשותף בין ישראל לבין שכנותיה המתונות כדי להכיל את השפעות האיומים המרוחקים יותר מצד איראן ועיראק. ההערכה הייתה שפתרון הסכסוך הישראלי-ערבי יוביל לחזית אחידה נגד האיומים הללו. במישור הצבאי התקיימו לאורך העשור שורה של מבצעים צבאיים נגד חזבאללה ופעולות נגד הגא"פ למשל, על אף שהם לא מסוגרו כחלק מהתמודדות עם שלוחיה של איראן. איראן מוזכרת לראשונה בתר"ש "עידן" (1998-2002) ובאסטרטגיית צה"ל של שנת 2002 (לצד עיראק, לוב וסודאן) ואף זוכה למשאבים מודיעיניים גדלים (פינקל, 2022).⁵

מרכיב חשוב נוסף באסטרטגיה המתפתחת של ישראל נגד איראן באותה תקופה, היה מרכיב **מניעתני**. הביטוי שלו היה בעיקר במאמצים המדיניים למנוע מאיראן לפתח את יכולותיה בתחומי הגרעין והטילים⁶ באמצעות המעצמות סין, רוסיה ובעיקר ארה"ב. בנוסף, מואצת המערכה החשאית והחסויה בנושאים אלה עם קבלת האחריות לכך על ידי המוסד ב-2002.

⁵ החל מ-1998 הנושא האיראני, ובפרט סוגיית הגרעין האיראני, זוכה לפרומים ייעודיים במטכ"ל, הגם שאלה התכנסו והתפרקו אד-הוק ולא הותירו אחריהם תשתית תפיסתית וארגונית רובוסטית.

⁶ ביחס לגרעין האיראני לא שררה הסכמה בקרב מקבלי ההחלטות בישראל באשר למידת האיום ולמיידיות שלו, למרות מאמציה של איראן בתחום - למשל החתימה על הסכם עם רוסיה להקמת אחד מהכורים בבושר ב-1995 והניסוי המוצלח בשהאב 3 ב-1998.

התקופה השנייה - "מאבק המחנות" (2003-2017)

ארה"ב היא שמפרקת את המערכת האזורית המרסנת עד אותה העת את שאיפותיה האזוריות של איראן. נפילת שלטון צאדאם (2003) ומותו של חאפז אל-אסד שנים מספר קודם לכן (2000), משנים מהיסוד את מאזן הכוחות במזה"ת לטובתה של איראן, עם היחלשותן של מי שהיו שתיים מהמעצמות האזוריות המרכזיות בו קודם לכן, עיראק וסוריה.⁷

על אף, ואולי דווקא בעקבות הנוכחות הצבאית האמריקאית הרחבה בעיראק (ובאפגניסטן), איראן מיקדה את מאמציה האזוריים בשנים הקרובות במאבק על זהותה של עיראק. עד 2011, מועד נסיגת (חלק) הכוחות האמריקאיים, איראן הצליחה לבסס את השפעתה המדינית, הכלכלית והצבאית במדינה על חשבון יתר גורמי הכוח בה (IISS, 2021). בסוריה, הנשיא החדש לכל הפחות לא מנע מאיראן "דריסת רגל" גדולה מבעבר במדינה, והידק את יחסיו עימה לנוכח תחושת של איום גובר מצד ארה"ב וישראל. בעזה, ניצחון חמאס בבחירות (2006) והחרם הבינ"ל על חמאס דחקו אותה לזרועותיה של איראן שהגבירה את תמיכתה הצבאית והכלכלית בו. בלבנון, עזיבת הכוחות הסוריים ומלחמת לבנון השנייה (2005-2006) הובילו להגדלת התפקיד האיראני בלבנון ובכלל זאת לחיזוק השפעתה על חזבאללה. המבחן הראשון המשמעותי מאז לאיראן בלבנון התרחש ב-2008, כאשר משבר פנימי המקרב את המדינה למלחמת אזרחים נוספת הסתיים ב"הסכם דוחא" אשר ביצר את מעמד חזבאללה בשלטון הלבנוני ואת לבנון עצמה כחלק ממרחב ההשפעה האיראני.⁸ השינוי במעמדה האזורי של איראן משתקף גם בדבריהן של בעלות בריתה של ישראל, ירדן ומצרים. מלך ירדן הזהיר עוד ב-2004 מ"הסער השיעי" ונשיא מצרים, מבארק, קבע ב-2008 כי למצרים גבול עם איראן.

בחירתו של מחמוד אחמדינ'ג'ד לנשיא איראן ביוני 2005, הצהרותיו הפומביות בהקשר להשמדת ישראל וחידוש מאמצי ההעשרה הגבירו לכאורה את הצורך בישראל למקד תשומת לב באיראן. עם זאת, האסטרטגיה הישראלית ממשיכה לראות בעולם הערבי את המפתח להתמודדות עימה. מקבלי החלטות בישראל יצרו זיקה חד משמעית בין התהליך המדיני עם הרשות הפלסטינית וסוריה לבין היכולת להכיל את שאיפותיה האזוריות של איראן ולרתום את מדינות אירופה ואת ארה"ב לפעול נגד הגרעין האיראני (כספית, 2008; יבלונקה, 2008).

⁷ כאשר נוסף לכך את נפילת שלטון הטליבאן באפגניסטאן ב-2001 ואת קריסת האימפריה הסובייטית עשור קודם לכן, הרי שמתבהר לנו כי בתחילת המאה הנוכחית איראן מצאה את עצמה בעמדת מוצא גאופוליטית משופרת למימוש שאיפותיה.

⁸ על פי דוח ממר"י, ב-2008 "הציעו בכירים איראנים בראשם עלי לאריג'אני שחזבאללה יוותר על נשקו בתמורה לתיקון חוקתי שייצור משוואה פוליטית חדשה בלבנון שתגדיל את כוח השיעים בפרלמנט". הערת שוליים מספר 5 ב-"המאבק בין 'כוחות ה-14 במרץ' לבין האופוזיציה בראשות חזבאללה, ערב הבחירות בלבנון", אתר ממר"י, 5 ביוני, 2009.

ישראל גם חוברת ל"מחנה הערבי המתון" (מצרים, ירדן, מאע"מ, סעודיה) אשר בהובלת מי שהייתה היועצת לביטחון לאומי ומזכירת המדינה של ארה"ב, רייס, נועד להוות משקל-נגד לאיראן (Aljazeera, 2007; Fleming, 2008).

הממד הצבאי - בשנים 2004-2007 צה"ל התמקד בלחימה באיו"ש, ב-2005 בהתנתקות מרצועת עזה, ב-2006-2007 במלחמה בלבנון ובהיערכות אפשרית למלחמה עם סוריה בעקבות תקיפת הכור. לאורך כל התקופה מתקיימים סבבי לחימה עיתיים בעזה, לרבות מבצעי "עופרת יצוקה" ב-2008. לקראת סוף העשור, על רקע ההכרה בדבר ההתקדמות הניכרת שעשתה איראן בתחום הגרעין ובתוכנית הטילים הבליסטית שלה, מתקיים בניין כוח שנועד לאפשר לצה"ל לפעול (לרבות השקעה ייעודית של 12 מיליארד שקל) (אולמרט, 2018, עמ' 625). עם זאת, המאמץ נגד הגרעין האיראני המשיך להתקיים בהתאם לגישת **המניעה**, ובהקשר זה יש לבחון גם את המבצעים החשאיים שזכו לתהודה תקשורתית (ובהם, על פי פרסומים זרים, "סטקסנט" וחיסול מדענים המעורבים בפרויקט ב-2010) אשר תרמו לעיכוב התוכנית. פומבית, על אף האזהרות והאיומים שנשמעו מצד דובריה הרשמיים של ישראל, נשמעו גם הערכות כי אין בכוחו הצבאי של צה"ל להסיר את איום הגרעין האיראני (כהן, 2008; מערכת מעריב, 2021).

אם השנים 1956-1958 דוחפות את ישראל ואיראן זו לזרועות זו, אזי השנים 2011-2017 מציבות את ישראל ואיראן על מסלול התנגשות, גם אם הן לא היו מודעות לכך באותה התקופה. איראן וישראל חלקו ראייה דומה באשר לחשיבותם של אירועי 2011 לעתיד האזור - בעוד שרה"מ נתניהו מזהיר ב-2011 מפני "חורף איראני", מפקד משמרות המהפכה חוסיין סלאמי מציג תחזית אופטימית, שלפיה הסדר האזורי שנוצר על ידי המערב מתערער לטובת מציאות גאופוליטית חדשה מועדפת מבחינתה של איראן.

מלחמת האזרחים שפרצה בסוריה ב-2011 הפכה את המדינה לזירת ההתנגשות המרכזית בין המדינות, והיחלצותה של איראן לטובת שימור משטר אסד השתנתה במשך הזמן לכוונה לבסס נוכחות צבאית ארוכת-טווח במדינה. השינוי במדיניות האיראנית חייב שינוי גם בגישתה של ישראל. כך, מה שמתחיל עם מדיניות של אי-התערבות לטובת מי מהצדדים ("ישיבה על הגדר"), עובר דרך פעילות מב"ם (כביטוי לגישת המניעה) ממוקדת נגד העברות אמל"ח לחיזבאללה וסיכול איומים וב-2017 תחילתה של מערכה נגד התבססות איראן במדינה (סימן טוב ושרנברג, 2022). השינוי ניכר לא רק בתכלית המערכה, אלא גם בעצימותה (למשל, מספר התקיפות גדל בצורה משמעותית) (כדורי, 2023).

בה בעת, עבור צה"ל הסכם הגרעין שנחתם ב-2015 נתפס כהזדמנות להתמקד דווקא במעגל הראשון, כפי שהדבר ניכר במסמכי אסטרטגיית צה"ל, ובתפיסת ההפעלה שפורסמה ב-2019. הגם שכך, הסוגיה האיראנית ממשיכה לזכות למענה, אם כי מענה מוגבל במסגרת התוכניות הרב-שנתיות של צה"ל לאורך התקופה

ולו מתוך צפייה לקבל לכך תקציבים ייעודיים מהממשלה. הפעלת הכוח ממשיכה גם היא להתמקד במעגל הראשון, בדמות שורת מבצעי הרתעה ברצועה - כביטוי לדבקות בגישת ההכלה - או כאמור, מב"ם בסוריה.

התקופה השלישית - מאבק בין מעצמות אזוריות (2018-)

יציאת ארה"ב מהסכם הגרעין עם איראן (2018) ומדיניותו "הלחץ המקסימלי" של ממשל טראמפ, בשילוב עם התעצמות המאמץ ההתקפי הישראלי נגד יעדים איראניים הובילו להגברת החיכוך הישיר בין ישראל לאיראן. המדיניות האמריקאית והעיונות המתעצם בין ישראל ואיראן מובילים לחתימה על "הסכמי אברהם" ב-2020, אשר נתפסים על ידי איראן כחלק מניסיון כיתור אזורי, חשש הזוכה לאישוש בשל ביקוריהם המתוקשרים של בכירי צבא ישראלים במדינות המפרץ מאז, התרגילים המשותפים שצה"ל מקיים עם שותפיו החדשים במפרץ ובימ"ת וההצטרפות של צה"ל לסנטקום. איראן רואה את מדיניותו של טראמפ כמדיניות שנועדה להוביל לחילופי משטר ואת ישראל היא רואה כמי שמזהה שעת כושר להגברת מאמציה נגד איראן. היא מאמצת בתגובה דפוסי פעולה נועזים מבעבר נגד ארה"ב וישראל, לרבות שיגור כטמ"מים נגד יעדים אמריקאיים בעיראק ולעבר ישראל. איראן גם מתקדמת בתוכנית הגרעין תוך "שבירת כלים" בנושא מול ארה"ב ומדינות האיחוד האירופי. מאמץ המניעה הישראלי מתמקד כבעבר בפעולות חשאיות וחסויות הזכות להד תקשורתי רחב. כך למשל, על פי פרסומים זרים, חיסולי מדענים המיוחסים לישראל ופעילויות רועשות בממד הסב"ר הפוגעים ברכיבים בפרויקט.⁹ החרפת העימות בין המדינות משתקפת גם בדיווחיהם של עיתונאים הזוכים לתדרוכים ובדברי בכירים ישראלים, בהווה ובדימוס, אשר לראשונה עוסקים בפומבי באפשרות של עימות צבאי ישיר בין המדינות (בן-דוד, 2021; ענבר, 2020; הימן, 2023).

חלק ב: המזה"ת החדש - מה השתנה בסביבה המדינית והביטחונית של ישראל

חלק זה של המאמר יתאר את השינויים המרכזיים שחלו מאז התגבשה האסטרטגיה הישראלית כלפי איראן. הנחת המוצא של חלק זה היא שמרכזיות גישות ההכלה והמניעה באסטרטגיה הישראלית היא תולדה של הקשר היסטורי ייחודי וחולף. השינויים המשמעותיים שחלו במאפייני הסביבה מחייבים לכן גם את שינוי האסטרטגיה. לצורך כך, חלק זה יתמקד בנושאים הבאים: סביבתה של ישראל, מעמדה האזורי, מדיניותה של איראן ועוצמת האיום מצידה.

⁹ העימות האזורי המתגבר בין ישראל לאיראן מתקיים בזמן שישראל מבססת את מעמדה האזורי גם במרחב הימ"ת, תוך שהיא מהדקת את יחסיה עם יוון וקפריסין, גם כמענה לאיום המשותף מצד טורקיה.

השינוי בסביבתה של ישראל – האסטרטגיה הישראלית נגד איראן נולדה כאשר ארה"ב הייתה מעצמת־העל היחידה בעולם והשחקן החיצוני הדומיננטי ביותר שהיה מעורב ומשפיע במזה"ת. אין זה תמוה על כן שמקבלי ההחלטות בישראל נתלו בתקווה שלחץ דיפלומטי־כלכלי אמריקאי או תקיפה צבאית אמריקאית "יפתרו" את בעיית הגרעין האיראני ובמיוחד לנוכח מגבלות היכולת הישראליות (פינקל, 2022; Stienberg, 2015).

מאפיין נוסף של הסביבה היה מקומן ההגמוני של מדינות ערב והסכסוך הערבי־ישראלי בעיצוב המציאות הביטחונית והמדינית הישראלית, לרבות בדמות שורת המלחמות שחוותה ישראל עם צבאות ערב. האיום מצד צבאות ערב שימר את מקומו בחשיבה האסטרטגית הישראלית כל עוד צבאות עיראק וסוריה היוו איומים פוטנציאליים על שלמותה הטריטוריאלית של ישראל, ובאופן שדחק את העיסוק באתגרים ביטחוניים אחרים והאפיל עליו, לרבות האיום מצד איראן. צמד מאפייני יסוד אלה של הסביבה של ישראל לאורך רוב שנות קיומה השתנו, בעיקר מאז 2011. במקביל לקריסת "הסדר הערבי" בעקבות הטלטלה שהחלה במזרח התיכון באותה שנה (שיפטן, 2021), הייתה זו השנה שבה ארה"ב פרסמה לראשונה את מדיניות הפנייה למזרח והחלה לצמצם בהתאם גם את נוכחותה הצבאית בעיראק.

נקודת ציון היסטורית חשובה נוספת בהשתנות הסביבה היא שנת 2015. באותה שנה התרחשו צמד אירועים שמחזקים את מעמדה המעצמתי של איראן במזה"ת על חשבונה של ישראל ומדינות ערב הסוניות: הסכם הגרעין וכניסת הכוחות הרוסיים לסוריה. אובאמה, שראה בהסכם הגרעין מרכיב מפתח באסטרטגיה שלו כלפי המזה"ת, הסביר בראיון לג'פרי גולדברג ב־2016 כי "על סעודיה ואיראן לחלוק את המזה"ת" (Goldberg, 2016). הנוכחות הצבאית הרוסית בסוריה על רקע החשש לעתידו של משטר אסד היווה לכאורה גורם מרסן לחופש הפעולה הצבאי של ישראל במדינה ומקרינה משכך על דימוי העוצמה הישראלי, בעוד שאיראן משמרת את תפקידה המעורב והמשפיע בסוריה. כך, בפתח העשור הקודם, השתנתה סביבתה של ישראל למרחב "פוסט אמריקאי" שקיימים בו שלושה קטבים אזוריים לא ערביים – איראן, ישראל וטורקיה (Krasna, 2021).

השינוי במעמדה של ישראל – האסטרטגיה הישראלית נולדה בתקופה שבה המזה"ת היה רב־קוטבי ומאזן הכוחות בו שימר את ישראל כ"מדינה קטנה, מוקפת אויבים", גם אם מבחינה צבאית וכלכלית כוחה כבר עלה על זה של שכנותיה, לפחות מאז סיום המלחמה הקרה. מבחינה זו, האסטרטגיה הישראלית באותה העת שיקפה הכרה מפקחת במגבלות הכוח של ישראל ובמעמדה האזורי. עם זאת, מאז ועד היום הפכה ישראל ל"מדינה חזקה, מוקפת שותפים". מנהיגה של ישראל, צמרת קבלת ההחלטות הביטחונית־מדינית ופרשנים רבים בארץ ובעולם כולם מזהים את כי

ישראל מהווה מזה תקופה ארוכה מעצמה אזורית (ישעיהו, 2022).¹⁰ ישראל גם היא בעלת יכולת הקרנת עוצמה ההולמת את מעמדה המעצמתי, והשפעתה בסביבתה חורגת מהיבטים צבאיים או ביטחוניים גרידא. זיהויה של ישראל כמעצמה אזורית רלוונטי לעניין העימות עם איראן, במיוחד משום שהיא מזוהה ככזאת הן על ידי ידידותיה החדשות במפרץ, המצפות ממנה לפעול בהתאם נגד איראן, והן על ידי איראן, אשר מהתבטאויותיה אפשר ללמוד על כך שגם היא רואה את ישראל כמעצמה אזורית. זאת ועוד, השפעתה המעצמתית של ישראל באזור באה לידי ביטוי כאמור לא רק ביכולתה לפעול צבאית הרחק מאוד מגבולותיה, אלא בכך שהיא הפכה לכוח מייצב באזור, ששותף לתהליכים הסדריים ומוביל אותם, הסדרים ששיאם האחרון בהסכמי אברהם והסכמי הגז עם לבנון. לבסוף, גם על פי מדדים חומריים או בייקטיביים, ישראל (ואיראן) נהנית מיתרון יחסי ביחס לשכנותיה ואף ביחס למדינות נוספות ברחבי העולם, לרבות בתחומי הטכנולוגיה והיכולות הצבאיות, באופן אשר כאמור ממצב אותה כמעצמה אזורית (ישעיהו, 2022).

עוצמת האיום על ישראל מצד איראן ובעלות בריתה והמענה הישראלי -

האסטרטגיה הישראלית נגד איראן התגבשה כאשר פרויקט הגרעין האיראני היה בחיתוליו, ארסנל הטילים שלה היה מצומצם יחסית ולא מפתוח, וכאשר ידה הארוכה של איראן התבטאה בתמיכה מוגבלת בשלוחים אשר פעלו בשיטות של טרור וגרילה. כך, אם במחצית הראשונה של שנות ה-90 איראן ורוסיה חתמו על סדרת הסכמים לבניית כורים לרבות בבושהר (Dagres, 2014), הרי רק בשנה האחרונה הצהיר ר' אמ"ן כי: "תוכנית הגרעין האיראנית בפתח 2023 במצב המתקדם שהייתה אי פעם" (שובל, 2023). בכיר ביטחוני צוטט ב-2023 מעריך כי איראן במרחק של שבועות ספורים מרמת העשרה שתאפשר לה לייצר פצצה גרעינית (אמיר, 2023). באופן דומה, בסוף שנות ה-80, עם סיום מלחמת עיראק-איראן ועל רקע לקחיה מהמלחמה, התקבלה החלטה בטהארן לפתח יכולות משמעותיות בתחום, אולם היא הייתה חסרה לא רק את היכולת המבצעית, אלא גם את התשתית התעשייתית והטכנולוגית הנחוצה לה, ונשענה על צפון קוריאה, סין ורוסיה. כיום, לעומת זאת, מעריך החוקר אפרים קם כי לאיראן "מעריך הטילים הגדול ביותר במזרח התיכון" (קם, 2019. עמ' 13).

לבסוף, בשנות ה-90, המעריך האזורי של איראן כלל בין השאר את חזבאללה שהתמקד בלחימת גרילה נגד חיילי צה"ל ברצועת הביטחון בלבנון, הגא"פ שביצע פיגועי תופת נגד יעדים אזרחיים בישראל, וקבוצות בעיראק ובמדינות המפרץ שפעלו נגד יעדים אמריקאיים והמשטרים שאיראן זיהתה כאויביה. כיום לעומת

¹⁰ לגישה אחרת בנושא מעמדה האזורי של ישראל ראו:

אורטל, ערן (2022). "להתיש את החתול". **בין הקטבים** מספר 35. על פי אורטל ישראל אינה מעצמה אזורית גם אם היא נתפסת ככזאת על ידי מדינות נוספת. לטענתו ישראל נעדרת כלי הקרנת עוצמה ולגיטימציה מצד שכנותיה.

זאת, חזבאללה וחמאס למשל מוגדרים על ידי צה"ל כ"צבאות טרור" עם יכולות צבאיות מדינתיות, ובמוקדם "האיום הבליסטי באופן ששמט את הקרקע מתחת למסגרת תפיסת הביטחון הישראלית..." (כוכב, 2021: 85), כדברי מפקד מערך ההגנה"א הישראלי לשעבר תא"ל רן כוכב.

חלק ג: דיפלומטים לובשי מדים - על האפשרות להסדרה צבאית בין צה"ל ל"לובשי מדים" באיראן

Sometimes in this world, the best
ambassador you can have is a man of war

גנרל ג'יימס מאטיס, לשעבר מזכיר ההגנה
האמריקאי, 6 במרץ 2015

הטענה המרכזית שמציג החלק זה היא שיייתכן שאיראן תהיה נכונה לקחת חלק בהידברות, עקיפה או ישירה, עם ישראל שתכליתה הסדרה צבאית בין הצדדים, אם תעריך כי בידי ישראל חלופה צבאית מהימנה להידברות ויינתן מענה לאינטרסיה המרכזיים - שימור המשטר והכרה במעמדה האזורי. בעוד שכוח צבאי לבדו אומנם אינו מהווה מענה לאיום מצד איראן ובעלי בריתה, בדגש על חזבאללה, הוא חיוני כדי לאלץ את איראן להסכים לשנות את גישתה הנוכחית.

קיימים מספר תקדימים היסטוריים הממחישים כי חרף עוצמת השיקולים האידאולוגיים במדיניות האיראנית, איראן נכונה לדיאלוג ולפשרות גם עם אויביה הגדולים ביותר, מעיראק של סאדאם לצורך סיום מלחמת איראן-עיראק (מערכת מל"מ, 2012) ועד "לשטן הגדול", ארה"ב, לקראת החתימה על הסכם הגרעין, אם יש בכך כדי לשרת את אינטרסיה. המכנה המשותף לתקדימים אלה הרלוונטי למאמר זה מלמד שאיראן עשויה להסכים לשיח עם ישראל אם תעריך שנתב זה משרת את האינטרסים שלה בצורה טובה יותר מהמשך המאבק בישראל במאפייניו הנוכחיים. היעד, אם כן, הוא להשפיע על האסטרטגיה של איראן, גם אם לא יהיה בכך כדי לשנות את עמדותיה ומדיניותה הבסיסיות.

לצה"ל עשוי להיות בהקשר זה תפקיד ייחודי. השתנות צבאית אשר תאפשר לצה"ל להציב איום מהימן על איראן ובעלי בריתה עשויה לדחוק באיראן להסכים לשיח ישיר עם ישראל. ואולם, ללא יכולת מבצעית צבאית ישראלית עצמאית, אשר גם תיתפס ככזאת בעיני איראן, ספק אם איראן תהיה נכונה אפילו לשקול שיח עם ישראל, לא כל שכן להסכים להבנות כלשהן בין הצדדים.

תוכנית תנופה ותפיסת ההפעלה לניצחון שגובשה בשלהי 2019 הציבו את צה"ל בנתיב לצורך כך. במוקד התפיסה החדשה ההבנה כי צה"ל נדרש לפתח יכולת צבאית אשר תאפשר לו להכריע את "צבאות הטרור", חזבאללה וחמאס, ולא להסתפק עוד

בגישת של הכלה. בה בעת, על צה"ל גם לפתח הכרה כי עליו לפעול בצורה בשונה מבעבר "במעגלים רחוקים" אם ברצונו להציב איום מהימן נגד איראן עצמה ולו כדי לשנות את האסימטריה האסטרטגית בין הצדדים, שבה בעוד שבעלי בריתה של איראן מצויים לאורך גבולות ישראל, ישראל מתקשה לגשר על פערי המרחק בין המדינות.

תפיסה צבאית חדשה שעשויה לאפשר לצה"ל להשיג מטרה זו היא "בסיסי מצור קדמיים", קרי מרחבים בסמוך לגבולותיה היבשתיים או הימיים של איראן, שמהם יוכלו כוחות צה"ל לאיים ולפעול נגד יעדים בתוך איראן עצמה. במילים אחרות, העברת המלחמה בין הצדדים לשטחה של איראן. תפיסה צבאית כזו תוכל למשל לאפשר לצה"ל להגיב לתוקפנות של איראן או של בעלי בריתה לא רק בסוריה כפי שהיה עד כה, אלא גם באיראן עצמה או במרחב אחר בעל חשיבות רבה לאיראן שפעילות צה"לית בו תהיה בעלת השפעה גדולה יותר, כגון עיראק, תימן או אפגניסטאן או אחת ממדינות המפרץ. לצה"ל יהיה מרחב פעולה גדול יותר גם ליזום פעילות מבצעית נגד איראן או לסייע לשותפים באזור נגדה. הנוכחות הצה"לית סמוך לגבולות איראן עשויה גם היא להגביר את החשש הקיים ממילא בקרב מקבלי ההחלטות האיראנים שכוחותיה של ישראל צרים על איראן ("הברברים בשער"), ולהציב "תג מחיר" גבוה יותר לנוכחות האיראנית בגבולותיה של ישראל.

הפעילות של צה"ל תוכל להיות עצמאית, כחלק מקואליציה של כוחות זרים או תוך הובלה של אותם כוחות - כוחות צבאיים של מדינות או שחקנים תת-מדינתיים. הנוכחות במרחב הסמוך לאיראן תקל על צה"ל גם לרתום כוחות מקומיים לטובת פעולה נגד איראן ובעלי בריתה ותאפשר לו טוב מבעבר לתמוך בפעילותם באמצעות אימונים והכשרות או בחימוש. לשם כך יהיה על צה"ל לקיים נוכחות ממושכת באזורים מרוחקים מאוד מגבולותיו, באמצעות בניית יכולת פעולה ממדינות ידידותיות (כגון מדינות המפרץ) או באמצעות פעולה בחסות צד שלישי ממדינות יעד כגון עיראק ותימן למשל. הנוכחות של כוחות מערביים באזור, ארה"ב, נאט"ו ומצד חלק ממדינות האיחוד האירופאי, מהווה גם היא פוטנציאל לשימוש בבסיסיהם, הסתייעות לוגיסטית ועד לפעילות משותפת נגד יעדים מאיימים דומים.

מ"בסיסי מצור קדמיים" כוחות צה"ל יוכלו למשל לפגוע בחיילים איראנים או במתקנים צבאיים איראניים המוצבים לאורך גבולותיה. הקרבה הגאוגרפית לאיראן תשפר גם את יכולת התקיפה מנגד של מטרות באיראן עצמה (צבאיות ואזרחיות) או לחלופין לשבש את מרחב הפעולה הצבאי של איראן, בין השאר באמצעות יכולות הגנ"א ול"א. גם המודיעין שיעמוד לרשות צה"ל ישתפר, בפרט איכות והיקף המטרות, ויאפשר גמישות רבה יותר בהפעלת הכוח. הנוכחות במרחב תאפשר לצה"ל יכולת טובה יותר גם לחתור תחת המעורבות האיראנית באזור ולסכל מהלכים המאיימים על ישראל או המשנים את מאזן הכוחות האזורי לטובת איראן. צה"ל יוכל למשל לחבור לכוחות מקומיים לטובת סיכול מתקפות טילים ומל"טים על יעדים מפרציים או לחלופין לתמוך בכוחות אנטי-איראניים במקומות שבהם פועלים בעלי בריתה.

לצורך מימוש חלק מאשר תואר כאן, על צה"ל בראש ובראשונה לעבור שינוי תפיסתי וארגוני. צה"ל תופס את עצמו כצבא טריטוריאלי הבנוי ללחימה בקווים פנימיים, ולכן השינוי הראשון והחשוב ביותר הוא הסתגלות לרעיון הפעולה במרחבים רחוקים מגבולותיו. צה"ל יכול לשאוב לצורך כך השראה וביטחון עצמי מניסיון עבר מוצלח בעידן "ברית הפריפריות" (אלפר, 2015), שבו פעל עם כוחות מדינתיים ותת-מדינתיים נגד מצרים ועיראק.

התפיסה הצבאית החדשה מעלה באופן טבעי סימני שאלה רבים באשר להיתכנותה. השאלה הראשונה היא איפה יהיו הכוחות הצה"ליים; האם בבסיסים "כחול-לבן" או במתקנים צבאיים קיימים, נידם או נייחים, של כוחות שותפים. מה יהיה היקף הכוחות הנדרש לטובת מימוש התפיסה ומה יהיה הרכבם. האם מדובר במספר רב של צוותים קטנים של לוחמי קומנדו או יחידות מיוחדות או בסדרי כוחות גדולים יותר (סד"כ חטיבתי למשל) המשלבים תחומים שונים (חי"ר, הנדסה, ארטילריה, ל"א וכו'). הכוחות יהיו מאוימים משלב מאוד מוקדם ולכן לפחות בשלב ראשון יהיה עליהם להיעזר בכוחות מקומיים (מערביים או אזוריים) כדי להתגונן מפני תקיפות של כוחות איראניים או מצד בעלי בריתה.

הנוכחות הצבאית הישראלית בשטחי מדינות ערב בוודאי תגרור ביקורת מצד האוכלוסיות המקומיות וייתכן אף שהתנגדות לכך התבטא בעוינות כלפי כוחותינו. יחד עם זאת, כל עוד הדבר יתקיים בהסכמה של הממשלות המקומיות, גם אם ב"עצימת עין", מרחב האינטרסים המשותף נגד איראן יאפשר לצה"ל מרחב פעולה מספק. המרחק הרב מגבולות ישראל יצריך מציאת פתרון לשימור קווי אספקה ותקשורת לכוחות בשטח. ייתכן שהפתרון יימצא בשיירות אוויריות וימיות דרך מרחבים יבשתיים, בהסתמכות על שרשראות אספקה של מדינות מארחות או כוחות ידידותיים (לפחות בשלבים ראשונים של ההתבססות) והקמת רשתות תקשורת חדשות. לא מן הנמנע כי משאבים אלה יצריכו הסטת משאבים משמעותית ממאמצים אחרים של צה"ל, לרבות על חשבון היקף הכוחות המיועד לבט"ש וללחימה במעג"ר.

משעה שצה"ל אכן יצליח להקים את היכולת הצבאית הנחוצה שתצטייר בעיני איראן כמאיימת דיה, אפשר יהיה לפעול ליצירת ערוצי שיח בין הצדדים. כצעד ראשון ניתן לחתור לפתיחת ערוצי קשר צבאיים-ביטחוניים חשאיים, מעין "קו אדום" לשעת חירום, מול "לובשי מדים" איראנים במטרה למנוע מיסקלקולציה בין הצדדים והסלמה לא רצויה. זאת, בדומה לקו האדום שהוקם בימי המלחמה הקרה בין ארה"ב לרוסיה. ההנחה המגולמת כאן היא שגם איראן אינה מעוניינת בעימות ישיר עם ישראל וודאי לא כזה הכרוך במחירים כבדים עבורה. היתרון בערוץ זה כנקודת פתיחה בכך שהוא אינו מציג את הצד האיראני כמי שמנהל שיח דיפלומטי עם ישראל המבטא הכרה בה לכאורה, ודאי כל עוד השיח מתנהל ללא כל ביטוי פומבי. ערוץ הקשר יוכל לשמש גם לצורך בניית מנגנונים לצעדים בוני אמון

וביטחון בין הצדדים. מדובר בצעדים המהווים "אמצעים ליצירת סדירות בהתנהגות הצבאית, המביאה לידי הפחתת אי-הוודאות של הצדדים בשאלת הסתברותן של הסלמה צבאית או מתקפת פתע" (סלע, 1997: עמ' 647).

בהקשר של המאבק האזורי בין איראן לישראל, אמצעים כאלה יכולים להיות למשל הסכמה על אי תקיפה של יעדים מסוימים ישראלים ואיראניים, הפסקת אש בממד הסב"ר, או חשיפה של מיקומי כוחות באזורים מסוימים. לאורך זמן ייתכן שאפשר יהיה להתקדם לשלב נוסף של ליבון הסוגיות המרכזיות הנתונות במחלוקת בין הצדדים, לרבות תוכנית הטילים האיראנית ויכולות חזבאללה בתחום הטילים והרקטות.¹¹ ייתכן שאיראן תדרוש בתמורה לכך פשרות ישראליות בתחומים מדיניים ובכלל זאת התחייבויות ביחס למעמד השלטוני של בעלי בריתה במרחב. לצורך שלב זה יידרשו כנראה גם ערבויות של צד שלישי הזוכה לאמון שני הצדדים. ערבויות אלה יחזקו את תחושת הביטחון של הצדדים לגבי אמידות ההסכמים, ואפשר גם שיהיו תמריץ לעמוד בהם, אם יהיו כרוכים גם בהישגים דיפלומטיים וכלכליים נוספים. האם תהיה איראן נכונה להתפשר ביחס לסוגיות המהוות עבור ישראל "קווים אדומים" - תוכנית הגרעין והמעורבות הצבאית בלבנט? להערכת התשובה היא כן. מתן מענה לאינטרסי הליבה של איראן - שימור המשטר והכרה במעמדה המעצמתי באזור - יובילו את איראן לויתורים קשים ופרגמטיים, כפי שהוכיחה שהיא נכונה לעשות גם בעבר.

צה"ל היה צד בעבר לשיח, ישיר ועקיף, עם אויבים אשר איימו להשמיד את מדינת ישראל, כגון מצרים וסוריה. גם אם שיח זה הניב הישגים ביטחוניים שבריריים ומוגבלים בזמן ובתרומתם - הסכמתה של מצרים להימנע מהפרעה לשיט לאילת ונכונותה לקיים פירוז לא רשמי של סיני בשנים 1958-1967 היו חשובות בדרך להסכם השלום בין המדינות. גם אם הסכם שכזה אינו עומד על הפרק בהקשר האיראני, הרי שצעדים אלה, כשהם ננקטים לאורך זמן, "עשויים לעתים להשפיע על תפיסת היריב באשר לסיכויים להגיע להסדרים מדיניים, ובכך לתרום בעקיפין לפתרון הסכסוך" (סלע, 1997, עמ' 647). היום צה"ל מקיים שיח עקיף הן עם חמאס באמצעות שורה של מתווכים והן עם חזבאללה. שיח זה תורם להגעה להבנות בין הצדדים, אשר משרתות את האינטרס הישראלי בהשגת שקט ביטחוני בגבולות ומניעת הידרדרות של תקריות גבול לסבבי לחימה. הלקח מכך בהקשר הישראלי-איראני הוא שרצוי ואפשר לקיים שיח גם עם שחקנים שאינם מכירים בקיומה של ישראל, וחשוב מכך - שעמדת הכוח שממנה ישראל מגיעה לשולחן המו"מ מאפשרת לה "לחלץ" הישגים חשובים כגון תקופות רגיעה ממושכות, גם אם הן שבריריות.

¹¹ בעניין זה ראוי להזכיר את מה שכבר ציינתי בשלב מוקדם יותר של מאמר זה. על פי דוח ממר"י, ב-2008 "הציעו בכירים איראניים בראשם, עלי לאריג'אני, שחזבאללה יוותר על נשקו בתמורה לתיקון חוקתי שיצור משוואה פוליטית חדשה בלבנון שתגדיל את כוח השיעים בפרלמנט". הערת שוליים מספר 5 ב-"המאבק בין 'כוחות ה-14 במרץ' לבין האופוזיציה בראשות חזבאללה, ערב הבחירות בלבנון", אתר ממר"י, 5 ביוני, 2009.

סיכום

מדינת ישראל משמרת מאז שנות ה-90 של המאה הקודמת אסטרטגיה נגד איראן אשר אינה מאפשרת לה לשלול מאיראן את היכולת לאיים על ישראל או להרתיע אותה מכך. המאמצים הצבאיים הקיימים לכל היותר מאיטים את המגמות השליליות, אך לא קיים אופק לתהליך מדיני בהובלה של שחקן בין-לאומי כלשהו שיבלום אותן. ההקשר הגאופוליטי החדש במזה"ת, מזה"ת פוסט-ערבי ופוסט-אמריקאי, והתבססותן של איראן וישראל כמעצמות אזוריות, הם לכל הפחות הזדמנות לגיבוש ולמימוש אסטרטגיה חדשה נגד בנושא האיראני.

האסטרטגיה המוצעת במאמר זה מכירה באינטרסים הייחודיים של איראן ושל ישראל - איראן שואפת לביטחון מוחלט ולהכרה במעמדה האזורי כמעצמה. היא חותרת ליצירת סדר אזורי אחר בניסיון להשיג יעדים אלה. הסדר הנוכחי אינו לגיטימי בראייתה והיא אינה יכולה להשיג את יעדיה במסגרתו. עם זאת, גישה פרגמטית, ומאפשרת שיכוך זמני של חששותיה. לכן, ייתכן שאפשר גם לתת מענה לחלק מרצונותיה ולנתב את מערכת היחסים איתה ליחסים של דו-קיום יציב ושליו יחסית. ישראל מצידה מבקשת לשמור ולפתח את הקיים (שיפטן, 2021). היא חותרת להשתלבות בסדר האזורי הקיים. התנהלותה מלמדת על כך שטרם הסתגלה למעמדה החדש באזור, כמעצמה בעל כורחה שבכוחה להשפיע בעצמה על סביבתה בהתאם ליעדיה הלאומיים ארוכי-הטווח.

שיח בין הצדדים נועד אפוא להגיע להסכמה על צעדי בוני אמון - למשל הפסקה זמנית של תקיפות ישראליות בסוריה תמורת יציאת כוחות איראניים מאותם מרחבים. היעד של השיחות מבחינתה של ישראל - פירוז המרכיבים המאיימים ביותר של תוכנית הטיילים האיראנית ושל היכולות הצבאיות של חזבאללה. מה איראן עשויה לדרוש? הסרת האיום הישראלי לתקיפה באיראן או על יציבות שלטון בעלי בריתה בסוריה ובלנון. הערבויות לכך עשויות להינתן על ידי רוסיה. הדיאלוג יכול להתנהל גם דרך צד שלישי, עומאן למשל (במודל חמאס-קטאר או מצרים-ישראל).

נושא הגרעין אינו בר-הסדרה. איראן אינה צפויה לוותר על שאיפותיה הלאומיות בתחום הגרעין, שהתקיימו עוד בתקופת השאה, וסטטוס הפרויקט ומאפייניו הארגוניים והטכנולוגיים מקשים מאוד את מימוש "דוקטרינת בגין". מבחינה זו, ערוצי קשר בין המדינות אומנם לא יובילו את איראן לזנוח את התוכנית, אך דווקא בעתיד אפשרי של "איראן עם יכולות גרעיניות צבאיות" ערוצי קשר כאלה בין הצדדים יהיו חשובים יותר מאי פעם (בדומה לתרומתם החיובית ליציבות הבין-מעצמתית של ערוצי הקשר בין ארה"ב לברית המועצמות בשיא המתוחות הגרעינית במלחמה הקרה).

הדרך להתמודד עם איראן היא באמצעות יצירה משותפת של סדר אזורי חדש

אשר יזכה ללגיטימיות מצד כלל הצדדים. הוא יישמר גם בזכות יכולותיה הצבאיות של ישראל ובעלות בריתה, אך הוא אינו יכול להיות מושתת על כוח צבאי בלבד. יש מרחב הבנות אפשרי בין המעצמות האזוריות, איראן, ישראל (וטורקיה), ואליו צריך לחתור. רק כך נוכל לקוות לקיום בטוח ומשגשג לאורך זמן.¹²

¹² המחבר מבקש להודות לתא"ל (במיל') יורם חמו ולא"ם (במיל') אלון פז על הערותיהם המועילות למאמר זה ועל נכונותם לתרום מהידע שלהם לטובת המאמר.

רשימת המקורות

- אורטל, ערן (אוגוסט 2022). "להתיש את החתול". **בין הקטבים**, גיליון 35, עמ' 35-50.
- אלפר, יוסי (2015) **מדינה בודדה**. מטר.
- אמיר, נועם (26 במרץ 2023). "גורם ביטחוני: איראן במרחק של שבועיים-שלושה מהפצצה". **מקור ראשון**.
- בן-דוד, אלון (2 באפריל 2021). "התרחיש של עימות חזיתי בין ישראל לאיראן הופך לסביר יותר ויותר", **מעריב**.
- זיסר, אייל (מאי 2011). "המעורבות האיראנית בלבנון - שורשיה, מהלכה ויעדיה". **צבא ואסטרטגיה**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב, כרך 3, גיליון 1, עמ' 3-14.
- יבלונקה, אורי (11 באוגוסט 2008). "אולמרט: אנאפוליס לא יכולה להיות כישלון". *NRG*.
- ישעיהו, גדי (2022). "מדינה קטנה, מעצמה אזורית". **בין הקטבים**, גיליון 46.
- כדורי, עדן (2023). "המב"מ בסוריה - תמונת מצב ועיקרי המגמות". **פרסום מיוחד**, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- כהן, דודי (18 בדצמבר 2008). גיורא איילנד: ישראל לא יכולה לנצח את איראן". *Ynet*.
- כוכב, רן (מאי 2021). "איראן בכל מקום - מלחמה ללא חזית". **בין הקטבים**, גיליון 35, עמ' 85-100.
- מערכת מל"מ (26 ביולי 2012). "האם מנהיג איראן יאלץ שוב לשתות את כוס התרעה?". **אתר המל"מ**.
- ממר"י. (5 ביוני 2009). "המאבק בין "כוחות ה-14 במרץ" לבין האופוזיציה בראשות חזבאללה, ערב הבחירות בלבנון". **אתר ממר"י**.
- מערכת מעריב (26 בנובמבר 2021). "אולמרט מסביר: מדוע ישראל לא תקפה עד כה את מתקני הגרעין של איראן?". **מעריב**.
- כספית, בן (1 באוגוסט 2008). "סוריה הביעה הסכמתה להתנתק מאיראן". *NRG*.
- ליס, יונתן (1 בינואר 2023). "ראש אמ"ן לשעבר: פגיעה בפלסטינים עלולה להחליש את גיבויה ארה"ב מול איראן". **הארץ**.
- סימן טוב, דודי ושטרנברג, דויד (מאי 2022). "המב"מ והשתנות דרך המלחמה של צה"ל". **בין הקטבים**, גיליון 37.
- סלע, אברהם (1997). "כיצד בונים ביטחון ואמון". **עיונים בתקומת ישראל**, גיליון 7, עמ' 646-650.
- ענבר, אפרים (12 במרץ 2020). "איראן וישראל: המלחמה הבלתי נמנעת?". **מכון ירושלים לאסטרטגיה וביטחון**.
- פינקל, מאיר (2020). **המטכ"ל: כיצד הוא לומד, מתכנן ומתארגן**. מערכות.
- פינקל, מאיר. (אפריל 2022). "בין הערכה להשפעה על המציאות". **הוצאת המרכז למורשת המודיעין ומרכז דדו**.
- פרויד, זיגמונד (2002). **אבל ומלנכוליה**. רסלינג.
- צימט, רו (2011). **מדיניות איראן כלפי הנאצריזם והרדיקליות הערבית: 1954-1967**. עבודת **דוקטורט**. אוניברסיטת תל אביב.
- קם, אפרים (אפריל 2019). "מערך הטילים - כלי ההרתעה העיקרי של איראן". **עדכון אסטרטגי**, כרך 22, גיליון 1, עמ' 13-24.
- שובל, לילך (5 בדצמבר 2022). "בכיר בצה"ל: תוכנית הגרעין של איראן נמצאת בשלב המתקדם ביותר שלה". **ישראל היום**.

- שיפטן, דן (ינואר 2020). "היעדים הלאומיים של ישראל". *עדכן אסטרטגי*, כרך 23, גיליון 1, עמ' 68-73.
- שיפטן, דן (נובמבר 2021). "תחילת הסוף של הסכסוך הערבי-ישראלי?". *עדכן אסטרטגי*, כרך 24, גיליון 4, עמ' 17-3.
- Aljazeera (August 1, 2007). "Rice seeks Arab front against Iran". *Aljazeera*
- Arad, Uzi (2003). "Russia and Iran's Nuclear Program," *Jerusalem Issue Brief* 2, no. 26, Jerusalem Centre for Public Affairs.
- BenLevi, Raphael (2021). "From supporting actor to 'whipping the P5+1': Assessing material and ideational influences on Israeli Policy toward the Iranian nuclear program (1996–2015)", *Comparative Strategy*, 40:6, 563-
- Dagres, Holly (October 2023). "Timeline: Iran's nuclear program". *The Cairo review*, pp.-189-194.
- Goldberg, Jefferey (April 2016). "The Obama Doctrine: The U.S. President Talks Through His Hardest Decisions About America's Role in the World," *The Atlantic*.
- IISS (2021). "Iran's Networks of Influence in the Middle East". *An IISS Strategic Dossier*.
- Krasna, Joshua (October 7, 2021). "The "Four Plus One" – The Changing Power Politics of the Middle East". The Moshe Dayan center. Occasional papers series.
- Parsi, Trita (2007). *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the U.S.* New Haven: Yale University Press.
- Pelming, Sue (April 17, 2008). "Rice says Arabs must shield Iraq from Iran's sway". *Reuters*.
- Prime Minister Yitzhak Rabin's Reasons for Signing the Oslo Accords, 2018, *The center for Israel education*.
- Rezaei, Farhad & Cohen, Ronen (2014). "Iran's Nuclear Program and the Israeli-Iranian Rivalry in the Post Revolutionary Era", *British Journal of Middle Eastern Studies*, vol. 41, no. 4, 60-442.
- Stienberg, Gerald (March 2, 2015). "From Rabin to Netanyahu: The US, Israel and the Iranian bomb". *The Jerusalem Post*.

תנו למטכ"ל לנצה: המפתח להתמודדות עם איראן נמצא בפיתוח הכוח הטריטוריאלי¹

אלוף תמיר ידעי ותא"ל ערן אורטל²

צה"ל עומד בפתחו של אתגר בקנה מידה היסטורי. הוא נדרש לצמוח ממוקם של צבא מקומי המגן על גבולות המדינה, לצבא בעמדה של כוח אזורי המשתתף בבלימת מעצמה אזורית ואגרסיבית - איראן. אתגר בהיקף כזה אינו יכול לקבל מענה של תוספת משאבים בלבד. נדרשת לנו בחינה ביקורתית ומעמיקה של הנחות היסוד לביטחון הלאומי וארגון מחדש של צה"ל. בתמצית, כדי לאפשר למודיעין ולחיל האוויר, ביחד עם מרכיבי הגנ"א, סב"ר וצי, להעביר את מרכז הכובד שלהם למעגלים הרחוקים, נדרש לפתח כוח טריטוריאלי, יבשתי בעיקרו, פחות תלתי והרבה יותר אפקטיבי. משימתו תהיה להכריע את צבאות הטרור בגבולות, בסיוע מודיעין אוויר מוגבל יותר, כחלק מההתמודדות ארוכת-הטווח עם איראן.

מבוא

המציאות, וכן הספרות המחקרית, מצביעות על שינוי מהותי שהתחולל בסביבה האסטרטגית של ישראל עם דעיכת הסדר הערבי באזור ועליית המאמץ האיראני להגמוניה (שיפטן, 2021, עמ' 4). התפתחות זו מקעקעת את אחד מהיתרונות שצה"ל נבנה עליהם - לחימה בקווים פנימיים (טל, 1996, עמ' 73). במילים אחרות, צה"ל - שהוא צבא מקומי במהותו - נדרש לעבור ממשחק במגרש הביתי למשחק הפרוס על המזרח התיכון כולו (IISS, 2019), בדגש על משימות תובעניות במיוחד בשטחה של איראן.

בנסיבות אלה ישראל שבה להתמודד עם תופעת "האסימטריה הבסיסית", זו שעמדה בלב התפיסה של "קיר הברזל" הציוני. במאבק הישראלי-איראני הצד

¹ הגרסה הדיגיטלית של המאמר פורסמה באתר מרכז דדו ב-22.10.23 (בין הקטבים, גיליון 39).

² אלוף תמיר ידעי, סגן הרמטכ"ל. היה בעת כתיבת המאמר מפקד זרוע היבשה; תא"ל (מיל) ערן אורטל היה בעת כתיבת המאמר מפקד מרכז דדו.

האיראני הוא שנהנה מיתרון הגודל, העומק האסטרטגי, ותשתית הלחימה האזורית המבוססת על שלוחיה ובני חסותה. ישראל, למרות יתרונות כלכליים טכנולוגיים ומדיניים (כמו הסכמי אברהם), חזרה להיות אנדרדוג מובהק.

נקודת הפתיחה של מאמר זה היא תפיסת "הבלימה האגרסיבית" (אורטל, 2022, עמ' 38). תפיסה זו אמורה להישען על מתיחת־היתר המובנית בהתנהגות האיראנית, ולסייע לאיראן להתיש את עצמה עד לקריסה הסופית של המשטר הזה, באמצעות סדרת מאמצים אסטרטגיים, שבראשם - בניית יכולת הקרנת כוח ישראלית ישירה (מוגבלת אומנם) באיראן ובאזור, ויכולת אופרטיבית להסיר את איום חזבאללה וחמאס בגבולות ישראל במלחמה קצרה ומכריעה (כריתת כפות החתול). במקרה הרע של מלחמה, תמומש היכולת הזו ויוסר איום חזבאללה בלבנון באופן שיגדע את זרוע ההרתעה האיראנית העיקרית כלפי ישראל. במקרה הטוב, עצם קיומה של היכולת יקהה ויעקר את העוקץ של האיום.

לב הרעיון האסטרטגי, אם כן, הוא אימוץ אסטרטגיה ארוכת־טווח שתתיש את האיראנים יותר מכפי יכולתם, ובמקביל תצמצם את יכולתם להתיש אותנו. אבן הראשה בקיום אסטרטגיית "הבלימה האגרסיבית" היא קיומו של כוח הכרעה אמין, בעיני שני הצדדים, מול צבאות הטרור במעגל הראשון. הכרעת חזבאללה וחמאס במלחמה, אם תפרוץ, נועדה לא רק להסיר את האיום על ישראל ולשחרר אותה ממאזן ההרתעה שבנתה איראן בגבולותינו; היא נועדה גם לאלץ את האיראנים למאמץ שיקום יקר, ממושך וחסר סיכוי, שיתנהל תחת מעקב וסיכול מתמידים של ישראל, שלמדה את לקחי 2006 ולא תיתן ללבנון לחזור ולהפוך להיות בסיס טילים.

מטרת המאמר הנוכחי כפולה. ראשית - להמשיך בדיון על האסטרטגיה הישראלית הנדרשת. שנית - להצביע על האופן המעשי שבו צריך צה"ל להתארגן ולהשתנות כדי לתמוך באסטרטגיה זו. טענתנו העיקרית היא כי אבן הראשה למימוש האסטרטגיה הזו היא התאמה יסודית של צה"ל המקומי, נכנה אותו הכוח הטריטוריאלי, לאתגר, כתנאי לפיתוח יכולות הזרוע הצה"לית הארוכה. טענה זו נסמכת על שני אדנים - תאורטי ומעשי. האדן התאורטי - אי אפשר לקיים אסטרטגיה ארוכת־טווח של הרתעת איראן והתשתה כל עוד ישראל אינה מצליחה לעקר את האיום המופנה אליה בגבולה ומותשת בעצמה בסבבי לחימה תכופים. האדן המעשי - גם בהינתן תוספת משאבית משמעותית לתקציב הביטחון (ומוסכם כי נדרשת תוספת כזו), יתקשה צה"ל מאוד להרחיב את יכולות המודיעין והתקיפה שלו, המתוחות ממילא עד הקצה. לא נצליח להקים עוד אמ"ן וחה"א שיוקדשו בלעדית למעגלים הרחוקים. כדי לאפשר למטה הכללי ולתשלובת המודיעין־תקיפה שתחת פיקודו הישיר להסיט משאבים וקשב למוכנות ולהקרנת כוח בממד האזורי, יש להפחית את התלות העמוקה שפיתחנו בסוג הכוח הזה במעגל הראשון.

חלק א: דפוס "מלחמות השפע"

כמו תמיד, כדי להבין את היום ואת המחר, צריך להרחיק אל האתמול ואל המקור. מייד לאחר מבצע "עמוד ענן" ניסחנו את הטענה כי דפוס מבצעי ההרתעה שצה"ל נוקט כבר כמה עשורים הוא מבוי סתום אסטרטגי (ידעי ואורטל, 2013, עמ' 15-17). תפיסת ההפעלה לניצחון במעגל הראשון קיבלה למעשה את טענתנו מאז וקבעה כי על צה"ל לחתור לגישה הכרעתית במעגל הראשון. בפרק זה נבקש לבסס זווית אחרת של אותו הסיפור. נטען כאן כי צה"ל פיתח דפוס של "מלחמות שפע" עתירות משאבים ותלות עמוקה בסיוע מודיעיני ואווירי. בהמשך נטען כי הדפוס, גם אם אפשר היה בעבר לראותו כיתרון, הפך זה מכבר לנקודת תורפה. כדי לתמוך בטענתנו ניתלה בתיאור קצר של התפתחות תפיסת הביטחון הישראלית:

פרק ראשון - מעטים מול רבים

הרעיון - אסטרטגיה הגנתית המבוססת על גישה אופרטיבית התקפית. תפיסת הביטחון המקורית של מדינת ישראל נאלצה לענות על השאלה כיצד תשרוד מדינת ישראל הקטנה כאי בים של עוינות ערבית אלימה. התשובה התבססה על גיוס כלל משאבי האומה כדי לנצח במלחמות קצרות ומכריעות, שירתיעו את הערבים ויאפשרו שנות שקט ובניין אומה ארוכות. אל מול קואליציית צבאות ערב ינקוט צה"ל גישה של דירוג אסטרטגי - הכרעה בחזית העיקרית והעתקת הכוח לחזיתות הבאות על פי הצורך. סדרת מלחמות כאלה (הביטחון היסודי), ומבצעי תגמול לתחזוק ההרתעה ביניהן (הביטחון השוטף), יביאו בסופו של דבר את הצד השני להכיר בעובדת קיומנו כאן ("קיר הברזל").

הצורה המעשית - הביטוי המעשי לרעיון זה היה התבססות על צבא מילואים גדול ומיומן. זה היה הכוח העיקרי. את התנאים להצלחת צבא המילואים יספקו התרעה מודיעינית מוקדמת לגיוס, כוח סדיר שיבלום התקפת פתע ערבית, וחיל אוויר חזק שיבטיח עליונות אווירית לחיפוי על מהלך הבלימה והגיוס. זה ההסבר לחשיבותם ולעוצמתם המסורתית של אמ"ן וחיל האוויר.

פרק שני - "צבא קטן וחכם"

הרעיון - קיום תפיסת הביטחון המסורתית מול צבאות ערב, אך בתנאים משופרים - באמצעות מיצוי יתרונות טכנולוגיים. מיצוי הטכנולוגיה נועד הן לשפר את תוצאות הלחימה והן להפחית את נטל הביטחון על כלכלת המדינה, נטל שהפך למכריע עם גידול הצבא אחרי מלחמת יוה"כ.

הצורה המעשית - מיצוי טכנולוגיות החימוש המדויק ומודיעין מוטס כדי לאפשר לכוח מודיעיני-אווירי לבלום בעצמו חלק משמעותי ממתקפות השריון של צבאות ערב (סוריה ועיראק בתרחיש הייחוס שאחרי השלום עם מצרים), בעוד שהכוח היבשתי בולם ומכריע את חלקה האחר.

פרק שלישי - "אויב אסימטרי"

הרעיון - אל מול אויבים חלשים, ארגוני טרור וגרילה בעזה, איו"ש וברצועת הביטחון בלבנון, אין מקום להעברת המלחמה לשטח האויב ולא ברורה משמעות המושג "הכרעה" בממד האופרטיבי (יאיר, 1996, עמ' 83). עיקר הישגי האויב הוא בגרימת נפגעים לצד שלנו. ולכן הרעיון הוא להעביר את נטל הלחימה עד כמה שניתן למודיעין ולאוויר, ולצמצם ככל האפשר את הממד היבשתי.

הצורה המעשית - מתיחת היכולות המודיעיניות-אוויריות שפותחו לבלימת צבאות ערב, לצורך איתור, ציד ופגיעה במחבלים. לצד זאת - מיצוי כוח האש הצה"לי שפותח כמנוף אסטרטגי לאיים על יציבות הממשלות העוינות (לבנון, סוריה והנהגות הטרור עצמן) כדי לרסן את פעילותם העוינת. רעיון זה כונה פעמים רבות כעקרון "האחריות המדינתית". לצד פגיעה באויב בפעולות סיכול מדויקות והרתעתו באמצעות ענישה מהאוויר, סוכמה גם רגל ההגנה כרגל רביעית לתפיסת הביטחון. ואכן - תשתיות ההגנה בגבולות ובקו התפר ומערכת ההגנה מפני רקטות וטילים זכו להשקעות של עשרות רבות, אולי אף מאות, של מיליארדי שקלים בשלושת העשורים שחלפו.

אם נסכם בקווים כלליים מאוד את האופן שבו הסתגלנו במהלך 70 השנים האחרונות לסביבה האסטרטגית המשתנה, נאמר כך: ישראל התחזקה, באופן מוחלט וגם באופן יחסי לאויביה. ככל שהתחזקה ישראל, כך צומצמה הגישה האופרטיבית ההתקפית-הכרעתית, וניתנה העדפה לעליונות הישראלית החומרית (בטכנולוגיה ובמשאבים) מבוססת האוויר על פני לחימה עתירת סיכון בממד היבשתי.

ביקורת רבה נמתחה לאורך השנים על ההתפתחות הדרגתית הזו, לרבות מצד כותבי שורות אלה. למרות שחלק משמעותי מהביקורת אכן מוצדק בראייתנו, קשה להתכחש להיגיון האסטרטגי הפנימי כפי שהוצג כאן. ואכן, התפתחות זו שהוצגה כאן לתפיסת הביטחון הלאומית הלא כתובה חצתה ממשלות ומטות כלליים מכל צידי המפה הפוליטית ומכל זרועות צה"ל, והיא נמשכת כבר כמה וכמה עשורים.

סיכומו של דבר, תנאים משופרים מאוד לטובת ישראל, שמצאה את עצמה עומדת מול ארגוני טרור נחותים ממנה צבאית, ללא איום מיידי של מלחמה בחזית שנייה ושלישית, אפשרו לצה"ל לפתח דפוס של "מלחמות שפע" ולהתרגל אליו. מלחמות אלה מבוססות על הפגנה שיטתית והדרגתית של עוצמת האש הישראלית, מאופיינות במשכים הולכים ומתארכים (לבנון השנייה - כחודש, "צוק איתן" - כ-50 ימים), בדרישות משאביות ניכרות (חימוש מדויק אווירי, היקפי מיירטים גדולים) ובספיגה מתמשכת בעורף ישראל. מה שנועד להיות צבא "קטן וחכם" הפך למפעל עתיר משאבים המצוי תמידית בתוכניות חירום לשיפור מוכנותו, קרי למילוי מחדש של מחסני החימוש היקר, ובמאמץ סיזיפי ועתיר משאבים לפיתוח בנק המטרות למלחמה הבאה.

חשוב מכך, הנחת היסוד הסמויה של דפוס מלחמות השפע היא שהכרעת הכוח

הצבאי של האויב ה"אסימטרי" אינה נדרשת עוד כיעד מלחמה. ואכן מוסכם על רוב הפיקוד הבכיר כי גם בהינתן תגבור משמעותי נוסף של מטרות, חימוש ומיירטים – גם אז לא תיתכן הכרעה אופרטיבית והסרה של איום האויב בכוח, אלא הדבר מאפשר רק סיכויים טובים יותר לאכיפה פוליטית (ולכן גם זמנית) של רצוננו על האויב.

הרמטכ"ל כוכבי והמטה הכללי בהערכת מצב במהלך מבצע "שומר חומות" (צילום: דובר צה"ל)

חלק ב: זה לא הם, זה אנחנו; האתגר הרב־זירתי

בשנים האחרונות גובר במערכת הביטחונית העיסוק באתגר המכונה "האיום הרב־זירתי" או תופעת "התלכדות הזירות". נשמעות טענות שלפיהן גלישת הלחימה מזירה אחת לשנייה, כמו למשל הגלישה ל"צוק איתן" ב־2014 מתוך משבר חטיפת שלושת הנערים באיו"ש, או התלקחות מבצע "שומר חומות" מירושלים לעזה ולזירת הפנים, יוצרת ממד חדש ומסוכן יותר לתפיסת ההפעלה של צה"ל.

ואולם, כל מי שבקיא בהתפתחות תפיסת הביטחון הישראלית יודע כי הגישה הישראלית למלחמה – ריכוז כלל המאמצים בחזית העיקרית לשם הכרעתה (מקבילות אופרטיבית), והעתקת המאמץ העיקרי לחזית הבאה (דירוג אסטרטגי) – מקורה בראשית ימי צה"ל, ובתרחיש שכונה אז "מקרה הכול". הקשרים המעשיים בין אויבנו השונים אומנם התחזקו לאחרונה, אך מדוע דווקא היום, כשעוצמתנו היחסית גדולה לאין שיעור, נחשבת התופעה הזו למטרידה כל כך?

התשובה, להבנתנו, נעוצה בתיאור שהבאנו בחלק א לעיל. כל עוד דפוס מלחמות השפע הופעל נגד אויבים נחותים מאיתנו צבאית באופן עמוק ומבודדים משמעותית,

קשה היה להבחין במגמה האסטרטגית השלילית ההולכת ומתהווה;³ אך משהתפתחו האויבים לאיומים צבאיים של ממש, הפכו מלחמות השפע ליקרות ומומשכות מדי. וכך, כבר במלחמת לבנון השנייה הפכה ישראל תלויה בסיוע חירום של ארה"ב באספקת סוגי חימוש מסוימים. גם במהלך המבצעים הגדולים בעזה - "עופרת יצוקה" (2008-2009) ו"צוק איתן" (2014) נדרש צה"ל להשלמה דחופה של פריטי ציוד. כך הפכה סוגיית סיוע חירום אמריקאי במהלך "צוק איתן" לסוגיה פוליטית שנויה במחלוקת בארה"ב. ישראל, שמבקשת להקרין דימוי מעצמתי, נדחקה לפינה (שלום, 2014, עמ' 9) לא רק במהלך מבצעים גדולים זקוק צה"ל לאספקת חירום; אחרי כל מבצע מוגבל נגד האויבים החלשים יותר של ישראל - חמאס והג'יהאד האסלאמי (גא"פ) בעזה - נאלצת ישראל לפנות לממשל האמריקאי לקבלת סיוע מיוחד כדי להשלים את מלאי התחמושת שלה, ובעיקר את מיירטי כיפת ברזל היקרים (זקן, 2021).

על רקע זה אפשר להבין את המוטרדות ההולכת וגוברת בישראל מתופעת התלכדות זירות האיום נגדנו. תפיסת הביטחון המקורית של ישראל הניחה מציאות של מחסור, וחתרה לכן להכרעה מהירה של האיום העיקרי ולפירוק הקואליציה הערבית. על פי הצורך, יכול היה הכוח לעבור להכרע גם בחזית הבאה. דפוס הפעולה שהתהווה אצלנו באופן בלתי מודע בעשורים האחרונים, הוא הפוך; הוא מניח יתרון ישראלי אינהרנטי איכותי וכמותי והוא התפתח במציאות שבה האיומים מזירות נוספות היו זניחים. השפע החומרי ומשך הזמן נועדו לצמצם את המחיר בחיי אדם. כעת פוגש דפוס מלחמות השפע הזה מציאות חדשה.

חלק ג: ללכת לישון עם הסכסוך הישראלי-ערבי ולהתעורר למלחמה עם איראן

הקרדיט להתפתחות של חזבאללה, חמאס וגא"פ (כל אחד במידה ובאופן שונים מעט) מארגוני טרור קטנים לצבאות טרור מבוססי טילים, איומים אוויריים ורקטות (טמ"ר - טילים מעופפים ורקטות), לא שייך בלעדית ליכולת הלמידה שלהם עצמם או למחדל שלנו באי הכרעתם בשדה הקרב. חלק ניכר מהקרדיט נזקף לזכות השחקן האיראני. מצד אחד, האיראנים תמיד היו כאן. כבר בשנות ה-80 הייתה זו איראן, לא סוריה, שהייתה הרוח החיה האידאולוגית והמשאבית שעמדה מאחורי הכוח העולה של חזבאללה בלבנון. מצד שני, רק משנטשה ישראל את לבנון (2000) ואת רצועת עזה (2005) התאפשרו התנאים המלאים לפיתוח הארגונים המקומיים לכדי בסיסי אש צבאיים של ממש. וביתר שאת, רק עם קריסת הסדר הערבי באזור ("האביב הערבי" 2011) התאפשרה הפריצה האסטרטגית הגדולה של איראן והתמקדותה

³ כאמור, צה"ל הכיר בסופו של דבר, במסגרת תפיסת הפעלה לניצחון (2019), בעובדה שסדרת מבצעי ההרתעה המוגבלים יוצרת מגמה של התחזקות האויבים מסבב לסבב ואתגר אופרטיבי ואסטרטגי שהולך ומחמיר על ציר הזמן.

ביצירת טבעת חנק טילית על ישראל באמל"ח מתקדם בלבנון, בעזה ובאמצעות שלוחיה ובני חסותה באזור כולו.

האסטרטגיה הישראלית התמקדה בעשור האחרון במאמץ בלימה, מוצלח בסך הכול, של ההתבססות האירנית בסוריה (המערכה בין המלחמות - מב"ס). למרות מאמץ זה הצליחו האויבים בלבנון ובעזה, גם אם מעט ולאט מכפי שקיוו, להתעצם משמעותית, לא רק במונחים כמותיים - היקף הרקטות והטילים שברשותם וטווח הירי שלהם, אלא גם במונחים איכותיים - כוחות פשיטה, מרכיבי הגנה אווירית ויכולות תקיפה מדויקות. מעל הכול נהנים השותפים לציר השיעי (הגם ששותפיו הפלסטינים אינם שיעים), מתחושת עידוד של מי שנמצאים במחנה שניצח את ההתקוממות הסונית באזור והולך ומהדק את המצור הטילי על ישראל.

באווירה כזאת גדלה רמת הנכונות של מנהיגי חמאס-עזה למשל להסתכן בסבב לחימה כדי לנכס לעצמם חיכוך לאומי בירושלים (הרקע ל"שומר חומות" 2021); גדלה רמת המוכנות של ציבור ערבי-ישראלי מתוסכל להפגין את הזדהותו עם אויבי ישראל (שוב, אירועי "שומר חומות"); ובעיקר, גדלה רמת הנכונות של חזבאללה לאתגר את ישראל וללכת על הסף. ואכן, במהלך 2022 יצא חזבאללה בקמפיין הצהרות לוחמניות בתקשורת סביב המו"מ הישראלי-לבנוני על הגבול הימי, וחזר למדיניות מתריסה ופרובוקטיבית של נוכחות גלויה בגבול הצפון.

ההרגל שפיתחנו בעידן האיום ה"אסימטרי" - דפוס מלחמות השפע - נולד בעידן שבו חזבאללה היה מבודד למדי בלבנון, וחמאס היה נצור בעזה. כעת הדפוס הזה פוגש ציר שיעי הולך ומתלכד. מקבלי ההחלטות הישראלים, שמודעים היטב לאורך הנשימה הישראלי המוגבל ולנטייתם של מבצעים אוויריים להתארך, אינם יכולים להרשות לעצמם את הסיכון שבגלישת המלחמה לזירות נוספות והתארכותה. וכך - למרות עליונות צבאית "על הנייר", עמדת המיקוח האסטרטגית של ישראל נשחקת כבר מיום המלחמה הראשון.

חלק ד: "לשחרר את תל אביב"

אורך הנשימה ומלאי החימוש והמיירטים אינם אלא צוואר הבקבוק השני בחשיבותו שיצר דפוס מלחמות השפע. צוואר הבקבוק הראשון בחשיבותו הוא זה המצוי בתל-אביב. לא, תל-אביב לא נכבשה על ידי האויב. ב"לשחרר את תל-אביב" כוונתנו היא שהמשאבים הקריטיים ביותר למימוש צורת המלחמה הישראלית של העשורים האחרונים קשורים בקומפלקס איסוף המודיעין, עיבודו למטרות לתקיפה, התכנון המבצעי של תקיפת מטרות אלה, והניהול המתמיד של תהליך הזה על ידי המטה הכללי. כל זה נדרש לביצוע הן בממד ההכנות למלחמה, הן בממד ניהול המערכה שבין המלחמות, והן במהלך המבצעים עצמם בעזה ובלבנון.

מאחורי היכולת המרשימה של צה"ל לתקוף 3,000 מטרות חזבאללה ביום לחימה אחד במלחמה הבאה בלבנון (בוחבוט, 2021), עומד מפעל של אלפי אנשים, חלק

ניכר מהם משרתי קבע מיומנים באיכויות הגבוהות ביותר שיש. מיטב אנשינו עסוקים בחיבור תמונת פאזל מודיעינית מורכבת, בתיאום אין-סוף משאבי איסוף מודיעיניים יקרים, ובעיבוד כל אלה למידע מודיעיני שניתן לתקוף. אליהם מצטרפים מאות רבות של אנשי מקצוע מובחרים האמונים על תכנון כל אחת מאלפי התקיפות הצפויות במלחמה, ואת מאות התקיפות המורכבות המתבצעות מדי שנה במערכה שבין המלחמות. האויב לא שוקט על שמריו ומודע מאוד למאמץ המודיעיני שלנו. לכן בנק המטרות הצה"לי המפורסם חייב לעבור בדיקות חוזרות ונשנות של עדכניות המטרות ותוכניות התקיפה. גם לאחר שכלול התהליכים האלה בטכנולוגיות מתקדמות, נותר מפעל זה עתיר כוח עבודה אנושי.

על כל המאמצים האלה, המחייבים תיאום מורכב של אמ"ן, המוסד, שב"כ, חיל האוויר ואגף התקשוב, מנצחים אגפי המטה הכללי - אגפי המבצעים והתכנון בעיקר, הנדרשים דרך קבע לסכם תוכניות עבודה מפורטות, לקבוע סדרי עדיפויות ולשחרר פקקים בצנרת.

אמ"ן וחה"א מעולם לא שוחררו, ובצדק, מחובותיהם המקוריות: להתריע מפני מלחמה, להבטיח עליונות אווירית, לאתר את המטרות האסטרטגיות של האויב ולנטרל את מערכיו הקריטיים. לאורך השנים נוספו והצטברו על משימות אלה גם משימות סיכול טרור, משימות תובעניות בפני עצמן בקשב ובמשאבים. הנטל על גופים אלה רק הלך והתפתח, ומשאביהם גדלו משמעותית, אך עדיין באופן חלקי ולא מלא.

המטה הכללי של צה"ל מעולם לא נבנה כדי להפעיל כוח באופן ישיר. לשם כך נבנו הפיקודים המרחביים. אך את תשלובת המודיעין-אוויר נכון יותר להפעיל באופן ריכוזי מתל-אביב.

תל-אביב (המטכ"ל) לקחה לעצמה עוד ועוד אחריות ומשאבים. בשל העדפת המלחמה האווירית, ניתן לפיגור היחסי של הכוח היבשתי אחר מירוץ ההשתכללות של האויב פיצוי חלקי באמצעות שילוב טוב יותר של תל אביב בשדה הקרב - שילוביות. ובתחום זה אכן נעשתה התקדמות חשובה וטובה. עם זאת, הלוחמ"ם (לוחמה מועשרת מודיעין) והסיוע האווירי הפכו להיות הגשר הכמעט בלעדי של הכוח היבשתי. הם תורמים רבות לשיפור המודעות המצבית של הכוח הלוחם, אך עדיין לא צפוי שהם כשלעצמם יהוו מעטפת מספקת. התלות במודיעין מדויק המגיע מתל-אביב ובתקיפת מטרות מהאוויר הפכה עמוקה כל כך, עד שאפילו המענה למתקפות פתע של כוחות אויב מיוחדים הפרוסים בקו המגע נסמך במידה רבה על מודיעין מתריע ועל תקיפת מטרות מהאוויר.

גם תמרון יבשתי התקפי, נדיר ומצומצם אומנם, המאפיין את דפוס מלחמות השפע תלוי תלות עמוקה בהזרקה של מודיעין ובסיוע אווירי המוקצה מתל-אביב. מבור השיגור בחאן-יונס, דרך עמדת הנ"ט בשג'אעיייה, חוליית כוח רצ'ואן במרווחין ומחסן נשק בזבקיין שבלבנון, וכלה בעמדות שיגור טילים אסטרטגיים - כל אלה הם

יעד למודיעין ולתקיפה אווירית למכלול התל-אביבי. כמותם, גם משלוח האמל"ח הנוחת בשדה התעופה בדמשק, רכיבים טכנולוגיים המפותחים אי-שם בסוריה, ונשק חדיש המפותח באיראן - כולם בתחום האחריות הישירה של המכלול התל-אביבי. בעידן הטילים, גם מאמץ ההגנה האווירי מרוכז בתל-אביב. שכבות ההגנה השונות נפרסות במפנה צפוני או דרומי, פריסת המכ"מים, ותיאום הספקטרום האלקטרומגנטי במרחב הצפוף של ישראל - כולם מחייבים ניהול ריכוזי. את משאבי ההגנה האווירית תידרש תל-אביב לנהל במלחמה גם לאור האפשרות של הצטרפות אויבים מהמעגל השני והשלישי. דילמת ההגנה האווירית (הגנ"א), אם כן, וניהול משאבי ההגנה הקצרים-תמיד, גם הם נטל תל-אביבי.

והינה, בוקר אסטרטגי אחד, מתבהרת אצלנו ההבנה כי הבעיה היא איראן; לא רק הגרעין האיראני, אלא איראן עצמה. בסיסי הטילים המכוונים לישראל, מפעלי התעשייה הצבאיים שם, מערכת ההגנה האווירית המורכבת - כל אלה הם יעדים לפיצוח הכרחי. ולא רק זאת; איראן מפתחת את יכולותיה בעיראק, בתימן, בסוריה ובים האדום - על כל אלה נדרשת להשגיה מקרוב ולפעול כשצריך - תל-אביב. התמודדות זאת, שאינה לפי מידותיה הטבעיות של ישראל, מחייבת שותפים באזור (אורטל, 2022, עמ' 39). ועל מי מוטלת מלאכת הניצוח על היחסים החדשים ופיתוח ארכיטקטורת ההגנה וההגנ"א האזורית? על תל-אביב.

היחידה הרב-ממדית בתרגיל בצאלים (צילום: דובר צה"ל)

השמיכה מתוחה עד הקצה. גם אם נכפיל את סד"כ מטוסי הקרב של חיל האוויר לא נצליח להכפיל את המפעל האנושי העומד מאחוריו. גם אם נכפיל את סד"כ כיפת ברזל יישארו השמיים של ישראל צפופים והאיומים רבים מכדי לکنס משוואת הגנה מדרום, מצפון ומהמעגל השלישי. יתר על כן, לא מן הנמנע שבעשור הקרוב נשוב ונפגוש גם איום צבאי מחודש מצד סוריה. הצבא הסורי הבא ודאי לא ייראה כמו שנראה

לפני מלחמת האזרחים שם. קרוב לוודאי שהוא ייבנה במודל איראן-חזבאללה ולאור לקחים ממלחמת רוסיה-אוקראינה. ממילא, גם ללא התפתחות עתידית זו, בתחרות שבין התעצמות צה"ל באמצעי יירוט, תקיפה ואיסוף מטרות לבין התעצמות האויב והתפשטותו בלבנון ובאזור כולו - הכף נוטה באופן מובנה לרעתנו. הדרך היחידה שתאפשר לצה"ל לשחרר משאבים "תל-אביביים" למשימות המעגלים הרחוקים היא הפחתה דרמטית של התלות בהם במלחמות שבמעגל הראשון. לשנות את דפוס מלחמות השפע ולשחרר חלק ניכר מהמפעל התל-אביבי להתמקדות באיום העיקרי החדש.

חלק ה: הכוח הטריטוריאלי - תמרון מועצם-מידע נגד-אש

Dam – Data enhanced Anti-fires Maneuver

בהיסטוריה הבריטית נהוגה הייתה אבחנה בין הכוח הטריטוריאלי (TF - Territorial Force) שנועד להגן על האי הבריטי, לבין אותו חלק של הצבא שנועד להוות כוח משלוח למלחמות שמעבר לים⁴ (Expeditionary-Force). צה"ל כולו נועד מאז ומעולם להיות כוח טריטוריאלי בלבד. בחלק הקודם של המאמר טענו כי כדי לאפשר למדינת ישראל יכולת הקרנת כוח אזורית משמעותית, יש לשוב ולחזק את יכולתו של צה"ל הטריטוריאלי לעמוד במשימותיו תוך הפחתה דרמטית של התלות במרכיבי מודיעין, אוויר והגנה אווירית מרכזית.

מדוע אין אנו אומרים בפשטות "חיזוק צבא היבשה"? ברור לגמרי שבנסיבות שתיארנו אנו אכן מתכוונים לכך שחלק גדול יותר מנטל הלחימה יוטל על הכוח היבשתי. עם זאת, אין אנו סבורים בפשטות שכוחות היבשה יילחמו במעגל הראשון וחיל האוויר יהיה האחראי הבלעדי למעגלים הרחוקים. תפיסה כזו תהיה פשטנית ובלתי אחראית.

כוונתנו היא שנדרשת אבחנה טובה יותר בין תמהיל הכוח שיעודו הבלעדי הוא לחימה בחזיתות הקרובות, לבין תמהיל הכוח שיוקדש ברוב עיסוקו (אך לא בבלעדיות מוחלטת) למעקב אחר הנעשה באזור ולפעולה במעגלים רחוקים. הכוח הטריטוריאלי יזדקק כמובן למודיעין ולסיוע אווירי, אך במידה פחותה משמעותית מזו שבמצב הנוכחי. הוא גם יהיה חייב מרכיבים של הגנת-כוח מפני איומי אש מדויקת ואיומים אוויריים (הגנ"א), החסרים לו היום. לכן, אין טעם לתארו באמצעות שיוכו הזרועי. היבט חשוב לא פחות הוא הפיקוד והשליטה בכוח זה. בעוד שתשלובת המודיעין-אוויר פועלת תחת הפיקוד הישיר של המטה הכללי, נטל הפיקוד והשליטה בכוח הטריטוריאלי יכול וצריך לחזור לפיקודים המרחביים. הן משום שזוהי צורת הפיקוד הנכונה יותר להכרעת צבאות הטרור בלבנון ובעזה, והן כדי לאפשר למטכ"ל להתמקד ברמה האסטרטגית ובזירות הפעולה הרחוקות.

⁴ רפורמה בכוח הצבאי הבריטי מ-1908 שיצרה את ה-TF.

הדרישות מהכוח

מה יש לדרוש מהכוח הטריטוריאלי של צה"ל? שתי תכליות אסטרטגיות סימנו עד כה; הראשונה - לפנות נתח משמעותי של מערכת המודיעין-אוויר-הגנ"א להתמקד באיומים מאיראן ובעיסוק החדש של צה"ל באזור, והשנייה - במקביל להפחתת התלות ב"תל-אביב", להחליף את דפוס מלחמות השפע, שהפך בלתי מתאים לאתגר הנוכחי, לדפוס של מלחמות קצרות ומכריעות. הגישה ההכרעתית נחוצה כאמור כדי למנוע התשה של ישראל בסבבי לחימה מתארכים, גולשים מזירה לזירה וחוזרים על עצמם. הכרעת הכוח הצבאי של האויב אין פירושה קץ ההיסטוריה והעוינות כמובן, אך במיטבה, תאלץ אותו גישה זו "לחשב מסלול מחדש" ותזכה אותנו בעשור או שניים חיוניים של יתרון אסטרטגי במסגרת המאבק באיראן.

את כל זה יש לבנות במסגרת המשאבים הסבירה שמדינת ישראל יכולה להעמיד, ומבלי לכרסם יתר על המידה בהקצאת המשאבים הישירה שתידרש גם לחיזוק מרכיבי המודיעין האוויר, ההגנ"א, הסב"ר והצי שיידרשו למעגלים הרחוקים. כיצד משיגים את כל זאת? בעזרת רב-ממדיות.

תפיסת ההפעלה לניצחון במעגל הראשון ידועה גם כתפיסת "הרב-ממדיות". עיון בתפיסה מלמד כי המושג "רב-ממדיות" מקפל בתוכו שתי משמעויות משלימות, אך שונות זו מזו. האחת - שילוב הדוק יותר בין זרועות האוויר, המודיעין והיבשה. במילים אחרות - המשך הווקטור הקיים מאז שנות ה-90 תחת הכותרת "שילוביות", רק במתכונת הדוקה וטובה יותר המתאפשרת בזכות דיגיטציה. המשמעות השנייה - בניית ממד אנכי, יכולות חישה, תקשורת נתונים ועיבוד מידע מתקדמות - כל אלה בתוך המסגרות היבשתיות עצמן. זוהי רב-ממדיות אורגנית שנועדה להפחית את התלות היבשתית בסיוע הדרגים הגבוהים ולאפשר לכוחות למצות את קרבנם לאויב ואת החיכוך עימו כדי לחשוף אותו ולפגוע בו במהירות ובהיקפים גדולים. "תמרון שריד וקטלני", כינתה זאת תפיסת הניצחון.

תר"ש תנופה חולל שינוי דרמטי בצה"ל בכל הקשור לרתימת טכנולוגיות חדשות לייצור מטרות ולתקיפתן, בעיקר בדרגים הגבוהים. הוא גם קידם מאוד את היכולת של כוחות היבשה לקבל סיוע מהדרגים האלה באמצעות תוכניות כמו לוחמ"ם ושיפורים רבים בסיוע האווירי לכוחות. עם זאת, בתחום עצמאות הכוח היבשתי אנו נמצאים עדיין בשלב בוסרי יחסית של תוכניות דגל ניסיוניות, כמו יחידת הרפאים ו-SOI. כלומר בשנים האחרונות התקדמנו בעיקר בווקטור ההפוך מזה שתיארנו כנדרש. אומנם שיפרנו את היכולת המבצעית אך עשינו זאת במחיר של העמקת התלות של החזית בדרגים הגבוהים, "התל-אביביים", ולא שינינו את מהות דפוס מלחמות השפע הלא מכריעות. זה שנים ניכרת תופעה של אי-אמון מצד מקבלי ההחלטות בלוחמת יבשה, אשר נתפסת כמרובת-סיכונים ודלת הישגים. אין ספק שהתלות המבצעית שתיארנו מעמיקה עוד יותר את אי-האמון הזה.

דרישה מבצעית

כדי להסיר את האיום על העורף ולהכריע את חזבאללה במהירות, נדרש הכוח הטריטוריאלי שיוקצה לפיקוד הצפון:

1. להיות שריד ומוגן - לקיים יכולת תנועה מהירה, בהגנה ובהתקפה, ובמיעוט נפגעים. הוא יידרש לכל זאת גם לנוכח איום הנ"ט המתקדם, הכטמ"מים והרחפנים של האויב, והאש הארטילרית האינטנסיבית שאלה יכוונו לעבר כוחותינו.
 2. להיות קטלני כלפי האויב - למצות את החיכוך והקרבה לאויב כדי לעוררו, להופכו למטרות, ולתקוף במעגלי תקיפה קצרים, באש או בהתקפות קרקעיות, כדי לשמר יוזמה ולהשמידו.
 3. להסיר את איום האש מהעורף - בסופו של דבר זוהי מטרת המלחמה. אין די בהסרת איום האש מהעורף; יש להבטיח גם שחלק ניכר מהלחימה ברקטות, בטילים ובכטמ"מים התוקפים יישאר בלבנון כדי לאפשר למערך ההגנ"א העורפי להתמקד יותר באיומים המתגברים מזירות רחוקות.
 4. לשחרר את תל-אביב - לעשות כל זאת תוך פינוי חלק ניכר ממשאבי האוויר, המודיעין, ההגנה האווירית והקשב הפיקודי של המטה הכללי.
- כוח שיעמוד בארבע דרישות אלה ישנה לא רק את המצב האסטרטגי של מדינת ישראל ביחס לאויב, אלא גם יאפשר בנייה מחודשת של אמון מקבלי ההחלטות בלוחמה יבשתית רלוונטית ומתקדמת.
- אם לפני עשור שלוש דרישות אלה היו בבחינת מדע בדיוני למערכת בניין הכוח הצה"לית בכלל והיבשתית בפרט, כיום כל העוסקים בדבר מכירים את הפתרונות המעשיים שיאפשרו זאת. מערכי הכטמ"ם והרחפנות הקיימים היום בזרוע היבשה אינם רחוקים מהחזון של ממד אווירי שיספק תקשורת וחישה רציפים ואיכותיים לשדי-הקרב הקרקעיים. נותרו לנו אתגרים של תפיסה, ארגון ואינטגרציה. עלינו לשנות את הגישה היבשתית הרגילה שמתמקדת בהעמסת יכולות חדשות על כוחות קיימים ("מלמטה למעלה"), הקורסים תחת הנטל. עלינו להפסיק לחתור למג"ד ולמ"פ רב-ממדיים. יש לאפשר למג"ד להיות חד-ממדי וממוקד באויב שבעין, באמצעות קיום קרב רב-ממדי ברמות החטיבה והאוגדה. מי שישא בנטל הרב-ממדיות יהיו יחידות ייעודיות שיספקו את מעטפת האוויר-חישה-תקשורת ותיאום מעגלי התקיפה עבור החטיבות והגדודים המסתערים שנלחמים במרחבם.
- להערכתנו, בהתבסס על האמל"ח הקיים כבר היום ועל מאמצי פיתוח, אינטגרציה ורכש נוספים בהיקף סביר, אפשר יהיה תוך שנים ספורות לארגן די יחידות רב-ממדיות שיספקו מעטפת תומכת לרוב סד"כ צה"ל, סדיר ומילואים כאחד. יחידות אלה יפעילו את מערך האש היבשתית שפיתחנו בשנים האחרונות, ושנארגן כ"חיל טילים" טקטי מרחבי. מעטפת מרחבית לחשיפת האויב והשמדתו ברמת האוגדה והחטיבה יאפשרו גם לכוחות הפחות ממוגנים בצה"ל, לרבות יחידות מילואים,

תנאים טובים ללחימה. סד"כ צה"ל האפקטיבי, יגדל. יתר על כן, שיפור משמעותי ביכולת אחיזת השטח וזמינות האש היבשתית יאפשרו לנו מענה טוב יותר למתארי הסלמה והגנה בחזית, וישלמו את עצמם בטווח הארוך בזכות היכולת לצמצם את סד"כ ההגנה בגזרות בעיתות שגרה.

נותרה משימת דיכוי האש של האויב. הן האש הטקטית, שעדיין תסכן את כוחותינו למרות מעטפת חשיפת האויב, והן האש המכוונת לעורף ישראל. ב"לשלול את הרקטות" תיאר האלוף חלויה גישה של מערכת קרקעית לשלילת יכולת הרקטות והטילים של האויב באמצעות "שמיכות דיכוי תמ"ס ונ"ט" (חלויה, 2021). בשונה ממערכות ההגנה האווירית הקיימות, "שמיכות הדיכוי" (להלן: שמ"ד) מבוססות על מכ"מים, חיישנים (סנסורים) טקטיים, ומשגרי טילים (מייירים ותוקפים) המוצבים בחזית, לא בעורף. בזכות קרבנותם לאויב וטכנולוגיה מתקדמת, טילים אלה מסוגלים לפגוע במקורות ירי תוך שניות אחדות וליירט טילים וכלי-טיס של האויב בעודם ממריאים. את כל זאת ניתן לבצע במחיר נמוך משמעותית ממחיר היירוט המסורתי הקיים היום בזכות העברת המרכיב "החכם" מהטיל עצמו לרשת החיישנים המכוונים אותו (אורטל, 2021, עמ' 60-64).

הכוח הטריטוריאלי יוכל, אם כן, להילחם באויב תחת מעטפת של חישה אווירית וקרקעית מתקדמת, אש יבשתית מדויקת וזמינה למשימות סיוע, ובחסות מערך אש-נגד-אש או שמ"ד מרחבי. מערך זה ישמיד את חוליות הנ"ט, יקטע את השיגורים הרב-קניים לעורף ישראל (ישמיד את המשגרים תוך כדי פעולת השיגור שלהם), ויירט טילים ארוכי-טווח, כטמ"מים המכוונים לעורף ישראל ותשתיות אסטרטגיות. כמו כל כוח, גם הכוח הטריטוריאלי המחודש שלנו יהיה מחויב באימונים רלוונטיים כדי להיות בכשירות, ומכיוון שמכפילי הכוח המערכתיים שתוארו יאפשרו מיצוי גם של סד"כ המילואים - נידרש להבטיח גם ליחידות אלה רמת כשירות משופרת. כוח זה ימשיך אומנם להתבסס על המודיעין שנאסף לפני המלחמה כדי להצליב עם הנתונים שייאספו על ידי מערכות הסיור והחישה של הכוח עצמו בזמן אמת. תקיפת מטרות אויב ערכיות מהאוויר תמשיך להיות גם בעתיד דרך חשובה להחליש את התנגדות האויב ואת אפקטיביות מתקפת האש שלו לעורף. גם מערך ההגנ"א הארצי ימשיך ליירט את אותה אש שלא נוטרלה בחזית עצמה. ועדיין, הכוח הטריטוריאלי ייהנה מיכולת חשיפת אויב מרחבית ברוחב ובעומק משמעותיים, כך שתלותו באיסוף מטכ"לי תקטן משמעותית. הוא ייהנה מסיוע אש קרקעית זמינה, כך שגם הפחתה בתקיפות האוויר במקרה של פתיחת זירת לחימה נוספת לא תפגע במאמציו. וחשוב מכול - יכולתו לצמצם משמעותית את מתקפת האש על העורף תאפשר לאמ"ן להתמקד בייצור יותר מטרות רחוקות על חשבון מטרות משגרים בדרום לבנון לפני המלחמה, ולמטה הכללי לרכז חלק גדול של משאבי הגילוי והיירוט כלפי איומים ממעגלים רחוקים במהלך המלחמה. בכך נבטיח חוסן אופרטיבי ואסטרטגי מפני ניסיונות איראניים להתערב במלחמה.

למותר לציין שכוח כזה, שתלותו במשאבים מטכ"ליים פחותה בהרבה, ורוב מכפילי הכוח שלו מוצבים בחזית הלחימה, יוכל לפעול תחת פיקוד המפקדה הטריטוריאלית - פיקוד הצפון במקרה זה. תל-אביב גם היא תשוחרר מעיקר הנטל של הפיקוד האופרטיבי על שדה הקרב בחזית.

סיכום

להערכתנו, במהלך של בניין כוח שמשכו לא יעלה על שנים בודדות ועלותו תסתכם באחוזים בודדים מהתוספת התקציבית למעגלים רחוקים שמונחת על השולחן, ובמיקוד נכון ונחוש של המאמצים, אפשר יהיה לעמוד ביעדים ובתפיסה שהוצגו כאן.

המאמצים הנדרשים:

1. ארגון יחידות ייעודיות ביבשה לצורך יישום הקרב הרב-ממדי.
2. ארגון וחיזוק האש היבשתית המרחבית.
3. שמ"ד (שמיכת דיכוי) - מערכת אש-נגד-אש מרחבית בחזית שתבלום את האש לעורף ישראל בשטח האויב ותגן על כוחות היבשה (זהו מאמץ המפתח).
4. השלמה נדרשת של ציוד ואימון כוחות המילואים.
5. חזרה לדפוס של פיקוד-משימה שהפיקוד המרחבי במרכזו.
6. מימוש המהלך הזה יאפשר לצה"ל בראש ובראשונה לקטוע את רצף הסבבים האין-סופי ואת שחיקת ההרתעה של אויבינו. גם ללא מלחמה ממש, עצם קיומה של יכולת הכרעה מהירה ומובהקת וצמצום האיום על עורף ישראל והעומס הצפוי על מערכת ההגנה, יאפשרו למדינת ישראל להתיר מעט את רסני הפעלת הכוח הנוכחיים בלבנון ובעזה. ישראל תוכל אז להתחיל לשחוק ולהסיג לאחור את האיום הנבנה מתוכם, ביוזמה התקפית נוסח המב"ם הנוכחי בסוריה.

פוטנציאל ההכרעה של הכוח הטריטוריאלי החדש יאפשר לצה"ל להסיט חלק מההשקעות שכבר השקענו ולמקד אותן באיומים מהמעגלים הרחוקים המטרידים אותנו יותר ויותר. כיפת ברזל למשל תיהנה מהפחתת העומס עליה במלחמה במעגל הראשון, ותוכל למקד חלק גדול יותר ממשאבי הגילוי ומהמיירטים המתקדמים שבפיתוח, באיומים ממעגלים רחוקים.

על בסיס יכולת הכוח הטריטוריאלי לצמצם משמעותית את אפקטיביות השיגור הרב-קני מלבנון ומעזה וליירט את רוב האיומים משם בשלב נסיקתם בשטח האויב, יוכל מפעל המטרות הצה"לי לדלל משמעותית את רמת המעקב והעדכון הנדרשים לאלפי המטרות מסוג זה. המשמעות תהיה הסטת היכולת הזו לאיתור ולתכנון המטרות באיראן ובמעגלים רחוקים אחרים.

בהפעלת הכוח תפחת מאוד הדילמה הישראלית של הטלת הכוח העיקרי של חיל האוויר. גם בעיצומם של ימי השיא למלחמה אפשרית בלבנון יהיה הכוח הטריטוריאלי בפיקוד הצפון עצמאי ורובוסטי מספיק כדי לאפשר לחיל האוויר

לתכנן ולהפעיל את מרב כוחו הרחק מגבולות ישראל, אם יידרש. מלאי חימוש אווירי ומיירטי כיפת ברזל יהיו גם הם צוואר בקבוק הרבה פחות קריטי. גלגל ההיסטוריה ממשיך להסתובב. מדינת ישראל, חזקה עשירה וטכנולוגית ככל שתהיה, עומדת בפני כוח אוזרי עדיף. דפוס מלחמות השפע, שאותו אימצנו כלפי החלשים מאיתנו, עומד לנו עתה לרועץ. המאבק המתמיד על מוכנות צה"ל למלחמה – חידוש מלאים ומטרות, תוך עמידה בסבבי לחימה מתמידים – מתיש את ישראל ומחזק את איראן בהתאם. בהקשר החדש שנוצר לא ניתן עוד להמשיך ולחזק את הרגל הבריאה (אוויר-מודיעין) ולהמשיך לתמוה על הצליעה האסטרטגית שאנו ממשיכים לסבול ממנה בשל חולשת הרגל היבשתית (חליוה, 2016, עמ' 19). ממילא השמיכה המודיעינית-אווירית שלנו מתוחה עד הקצה, ומוגבלת ביכולתה המעשית לגדול עוד.

לכאורה צה"ל הסכים על מפת הדרכים שהעמדנו כאן. הגישה ההכרעתית עומדת בלב תפיסת הניצחון במעגל ראשון, ורב-ממדיות, ממש באופן שבו תיארו אותה, היא שיטת הביצוע העיקרית. אך בפועל, אנו מתמידים בעיקר בחיזוק מרכיב השילוביות שלנו, כלומר בהעמקת התלות של החזית בעורף, ובאופן בלתי נמנע גם בהעמקת הריכוז בהפעלת הכוח. אנו מתמקדים יותר בבנק המטרות ופחות בשאלת הניצחון עצמו. כדי לעמוד באתגר החדש עלינו להיגמל מהרגלים שאימצנו לאורך יותר משלושה עשורים. הדרך האפקטיבית והיעילה ביותר להגדיל את שטח הפנים האזורי של צה"ל היא לשחרר את "תל-אביב" מסבבי הלחימה התמידיים, ממלחמות השפע הבזבזניות המתישות אותנו ומחזקות את ציר האויב, ומהצורך לתמוך באופן אין-סופי בכוח יבשתי תלתי.

- **רשימת מקורות**
- אורטל, ערן (מאי 2021). "להדליק את האור, לכבות את האש". **בין הקטבים**, גיליון 31-32, עמ' 53-69.
- אורטל, ערן (מאי 2022). "להתיש את החתול". **בין הקטבים**, גיליון 33, עמ' 35-50.
- בוחבוט, אמיר (16 בפברואר 2021). "חיל האוויר תרגל מלחמה נגד חיזבאללה: יכולים לתקוף 3,000 מטרות ביממה". **אתר וואלה!**.
- ברעם, אמיר ופרל פינקל, גל (אוגוסט 2021). "רף פצ"ן - לחשל את החרב". **מערכות**, גיליון 491, עמ' 8-15.
- זקן, דני (21 בספטמבר 2021). "כיפת ברזל - הדמוקרטים לחצו - וארה"ב תעכב סיוע בגובה מיליארד דולר לכיפת ברזל". **גלובס**.
- חליוה, אהרון (דצמבר 2016). "עוד מאותו הדבר" - על הצורך בדילוג תפיסתי בבניין הכוח". **בין הקטבים**, גיליון 9, עמ' 9-23.
- חליוה, אהרון (מאי 2021). "לשלול את הרקטות". **בין הקטבים**, גיליון 34.
- טל, ישראל (1996). **ביטחון לאומי - מעטים מול רבים**. דביר.
- יאיר, יורם (1996). "אתגרים ביטחוניים, אנושיים וחברתיים של צה"ל" בתוך: יוסי אבנר (עורך). **דפי אלעזר**, גיליון 18, עמ' 81-90.
- ידעי, תמיר ואורטל, ערן (ינואר 2013). "פרדיגמת סבבי ההרתעה - דפוס אסטרטגי ודוקטרינה במבוי סתום". **עשתונות**, המכללה לביטחון לאומי.
- שלום, זכי (אוקטובר 2014). "יחסים מיוחדים' במבחן הזמן: מדיניות ארצות-הברית במהלך מבצע 'צוק איתן'". **עדכן אסטרטגי**, כרך 17, גיליון 3, עמ' 3-13.
- IISS (November 2019). *Iran's Networks of Influence in the Middle East*. International Institute for Strategic Studies.

תפיסת העליונות בתחרות האסטרטגית בין ישראל ובין איראן

אל"ם ט' ואל"ם ר'¹

איראן הינה מעצמה אזורית בהתהוות אשר שוללת את קיומה של מדינת ישראל, חותרת ליכולת גרעין צבאית, מקיימת תהליכי בניין כוח קונבנציונאליים חסרי תקדים וממשיכה את התפשטותה ואת התבססותה באזור. מצרף תהליכים אלו עלול להוביל לאיום משמעותי על ביטחונה הלאומי של מדינת ישראל ולפגוע באופן ישיר באינטרסים הלאומיים שלה. מול אלה, על ישראל לאמץ תפיסת תחרות אסטרטגית² במרחבים נבחרים, תוך מיקוד וסנכרון לאומי, בהסתכלות מרחיקת רואי ובתהליכים ארוכי טווח. תפיסת העליונות בתחרות האסטרטגית מול איראן הינה תוצר של עבודת עומק משותפת בשנתיים האחרונות, בהובלת מטה איראן באגף אסטרטגיה ומעגל שלישי בשיתוף המוסד.

מבוא

בעשורים האחרונים מהווה איראן איום הולך וגובר על ישראל, הן ביכולותיה והן בנכונותה להפעיל את כוחה. האיום מצידה של איראן אינו מתמצה רק ברצונה ובחתירתה ליכולות גרעין צבאיות (כפי שהוכיח ארכיון הגרעין), אלא גם בהתפשטות שלוחיה, בהפצת מערכות נשק וחימושים ברחבי המזרח התיכון (ובעולם), ומעל הכול, באי-קבלתה של ישראל כחברה במשפחת העמים, ושליטת זכות קיומה כישות ריבונית עצמאית, זאת תוך הפצת תקוות בקרב שונאינו כי קיים סיכוי ממשי להשגתנו בעתיד.

¹ אל"ם ט' ואל"ם ר' הם קצינים באג"ס.

² מונח "התחרות האסטרטגית" נלקח בהשאלה מהתמודדות בין ארצות-הברית לרוסיה במלחמה הקרה. אין אנו מתיימרים להגיד כי אנו באותו מצב של ארצות-הברית ורוסיה, אך אנו רואים קווי דמיון רבים בהתבוננות שמושג זה מאלץ את המערכת: הסתכלות ארוכת טווח, על כל הממדים ובכל הכלים, מתוך הבנה שאין הכרעה במכה אחת אלא התמודדות רצופה, שתכליתה לשמר עליונות, להעצים את יתרונות הצד שלך תוך העצמת החולשות של הצד השני, והימנעות מהסלמה של התחרות במקומות שאינם נדרשים.

בפעולותיה, חותרת איראן דה־פקטו לפגיעה בתפיסת הביטחון של ישראל, תוך אתגור יכולותיה של ישראל להגן על עצמה. בהקשר זה, ראוי לציין כי מצב שבו ישראל לא תצא כמנצחת ברורה מעימותים עתידיים, עלולה ל"תדלק" את שאיפתם ארוכת הטווח של אויבנו לראותנו קורסים כמדינה, וכפועל יוצא להביא לפקפוק עצמי בקרב אזרחי ישראל ביכולתה להתמודד עם המצב האסטרטגי המתגבר המתהווה סביבנו.

המצבים החמורים הביטחוניים שאותם עלינו למנוע:

1. קיומו של נשק גרעיני בידי המשטר האיראני.
2. יכולות פרטניות ומצרפיות של אויבנו להסב לנו נזק קונבנציונלי חמור בעת לחימה.
3. התפשטות איראן ושלוחיה במזרח התיכון והימצאותם קרוב לגבולותינו.
4. נשאלת השאלה, מה עלינו לעשות על מנת למנוע את ההתהוויות החמורות המצוינות מעלה? ראשית, אנו נדרשים לשמר יכולת עצמאית ורובוסטית לתקיפת תוכנית הגרעין האיראנית בקבועי זמן קצרים. שנית, אנו נדרשים לוודא כי מדינת ישראל משמרת עליונות צבאית ברורה, אשר תאפשר סיום כל עימות צבאי במצב אסטרטגי משופר אל מול אויבנו. על צה"ל להיות מוכן לעימות אזורי רב־זירתי כנקודת המכוון לבניין כוחו. שלישית, אנו נדרשים לוודא כי איראן אינה מעמיקה את התבססותה בגבולותינו ואינה מערערת את יציבותן של מדינות נוספות באזורנו, כבסיס להתפשטות עתידית.

כבסיס להשגת יעדים אלו, על ישראל לשמר את ה"מאפשרים" הבאים לאורך

שנים רבות:

1. עליונות מודיעינית מול איראן (ובמזרח התיכון בכלל).
 2. עליונות טכנולוגית.
 3. שימור וחיזוק היחסים המיוחדים עם ארצות־הברית.
- בבסיס התפיסה מונחת ההבנה כי קיימת סבירות שבעתיד נעמוד מול איום שכמותו לא ידענו ב־75 שנות קיומנו במדינת ישראל. בעברנו התמודדנו עם איומים משמעותיים רבים, וישראל היתה חלשה משמעותית יותר מהיום, אך איומים אלו היו שונים במאפייניהם. במאמר זה נרצה לעמוד על חומרת האיום המתפתח מולנו, תוך ניתוח הסביבה האסטרטגית המתהווה, ולבסוף להמליץ על התפיסה הנדרשת לטובת התמודדות מתאימה עם האתגר.

לאן הולכת איראן?

איראן הינה מעצמה עתיקה בעלת היסטוריה עשירה. שטחה גדול פי 75 משטח ישראל, אוכלוסייתה מונה כ־86,000,000 תושבים (פי 9 ממדינת ישראל), היא עשירה במשאבי טבע (שנייה בעולם במרבצי גז ורביעית בעולם במרבצי נפט) ומורכבת ממיעוטים רבים שמהם המיעוט הפרסי הוא הרוב השולט.

לאיראן עוצמות רבות. היא מעצמה צבאית וטכנולוגית, והדבר מבדיל אותה מיריבותיה הוותיקות של ישראל. באיראן אוכלוסייה משכילה (מתמטיקאים ופיסיקאים) ותעשיית ביטחון מתקדמת ומתפתחת בקצבים מהירים מאוד. איראן אינה מסתמכת על נשק ממדינות אחרות, אלא מפתחת אמל"ח לשימוש עצמי ואף מספקת נשק מתקדם לאויבותיה של מדינת ישראל. בעזרת יכולות אלו מרחיבה איראן את השפעתה האזורית ומובילה לאתגר בין-לאומי נרחב, שאותו פוגשת ישראל כ"ראשונה בחזית".

ראוי להוסיף כי בשנים האחרונות אנו חוזים, ונמשיך לחזות, בהבשלה של תהליכי בניין כוח בתחום הטק"ק, הכטמ"מ, השליטה הספקטראלית ומערכות ההגנ"א, תהליכים אלו עלולים להגביר את תאבונה של איראן ללקיחת סיכונים ולאתגור המסגרות סביבה, מעצם התעצמותה. נוסף על כך, בעתיד הקרוב יש צפי לעלייה בפוטנציאל של חדירת מערכות הגנ"א לאזור, אשר עלולות לאתגר את חופש הפעולה הישראלי במרחב.

כמו־כן, לאיראן משאבי טבע רבים היכולים לאפשר לה עמידות ארוכת טווח במצב כלכלי קשה. יש לה גם נחישות אסטרטגית כחלק מהווייתה (כולל אימוץ דפוסי חשיבה ארוכי טווח), והיא בעלת יכולת ספיגה ועמידות מעצם גודלה ומשאביה. עם זאת, איראן מתמודדת עם אתגרים רבים, בהם מצב כלכלי חמור הנובע מהשקעת חסר לאורך שנים, משחיתות עמוקה ונרחבת, לצד חלוקת משאבים א־סימטרית, ומיעוטים רבים המאתגרים את השלטון המרכזי. איראן המהפכנית כבולה בשלושה מתחים מרכזיים אשר אין היא יכולה ליישב מבלי לסתור את ערכי המהפכה, וכאן חולשותיה המרכזיות:

ד. **המתח הפנימי** – בין הדאגה לאזרחיה לבין קיום חוקי המהפכה השמים מגבלות רבות עליהם. המתח הזה התפרץ לפני כמה חודשים ואינו ניתן ליישוב ללא שינוי מהותי בהתנהלות המשטר. מתח זה ימשיך "לנגוס" במשאבים (כלכליים וקשב) מן ההנהגה.

ה. **המתח האזורי השיעי/סוני** – איראן, אשר רואה בעצמה מנהיגת העולם השיעי ("המדוכאים"), נמצאת בחיכוך קבוע עם העולם הערבי הסוני ברובו. גם אם איראן תצליח להסוות את שאיפותיה להגמוניה אסלאמית, בסופו של דבר לא תצליח ליישב את הבעיות האזוריות שהיא מייצרת, ללא שינוי מהותי בהתנהלותה.

ו. **המתח העולמי** – כמהפכנית, איראן אינה מקבלת את הסדר העולמי הקיים וחותרת לשינוי ההגמוניה המערבית. מתח זה מוביל לעימותים רבים עם העולם המערבי, גורר מחירים כבדים שאותם איראן משלמת ביחסיה הבין-לאומיים ובכלכלתה. מתח זה אינו ניתן ליישוב כל עוד המשטר האיראני לא ישנה התנהגותו באופן מהותי ומן היסוד.

איראן, תחת המשטר הנוכחי, דבקה בשנאת ישראל ומהווה השראה רוחנית

ומשענת כלכלית לכל שונאינו. לולא איראן ואופן פעולתה, מצבה של ישראל היה משופר בעשרות מונים וללא איומים אסטרטגיים נראים לעין. בחינת הווקטורים בהסתכלות ארוכת טווח מציבה בפנינו תמונת מצב מאתגרת. יש אף שיאמרו כי לאור זליגת טכנולוגיות אזרחיות זולות למרחב הביטחוני, השנים הקרובות טומנות בחובן פוטנציאל שלילי משמעותי לקיזוז יתרונה הטכנולוגי-ביטחוני היחסי של ישראל, על איראן בפרט ועל אויבותיה באזור בכלל. ראוי לציין כי המשך הווקטורים הנוכחיים – קרי דבקות איראן בשנאת ישראל, תוך שלילת קיומה והמשך בניין כוח נרחב והשקעת סכומי עתק בתמיכה באויביה של ישראל – יחיבו את ישראל להשקעת משאבים רבים לטובת היערכות לעימות אפשרי מול איראן והציר המתגבש, זאת לטובת הצבת מענה ראוי ומתאים אל מול האיום המתפתח (איראן גופא ושלוחיה).

הסביבה האסטרטגית

בפרק הקודם נותחו תהליכים פנימיים באיראן. לצד תהליכים אלו מתקיימים גם תהליכי עומק בסביבה האסטרטגית הרחבה. להלן ניתוח הסביבה האסטרטגית בראי האתגרים הצפויים למדינת ישראל בשנים הקרובות:

הצד "אדום" - איראן כאויב המרכזי בסביבה הגאואסטרטגית של ישראל.
חתימה לגרעין צבאי – יכולת גרעין צבאית בידי איראן תחמיר באופן דרמטי את מצבה האסטרטגי של ישראל (ושל כלל מדינות העולם החופשי). לא מפני שלמחרת היכולת תשגר איראן טיל בליסטי בלתי קונבנציונלי לעבר ישראל, אלא מפני שהמשטר האיראני ירגיש עצמו חסין להפיכה מבית, יפחית את הסבירות להתערבות חיצונית בענייניו, יגביר את ביטחונו העצמי ואולי את תאבוננו ללקיחת סיכון, ועלול להוות "מטריה" לכלל ה"פרוקסי" האזוריים שלו. נוסף על כך, התגרענות איראנית תאיץ בסבירות גבוהה מרוץ חימוש גרעיני באזור (ומעבר). אנו איננו שותפים לאמירות הנשמעות בעת הנוכחית כי "אזור גרעיני" מהווה פוטנציאל להגברת היציבות (לא תמיד ניתן להסתמך על ההיסטוריה בבואנו לחזות את העתיד).

איראן שוללת את קיומה של ישראל, ומחזירה את תקוות אויבנו שיוכלו לנצחנו בטווח הארוך, בין אם על-ידי התשתנו בסבבי לחימה בלתי נגמרים או בדרך של חרוחור ריב ומדון בתוכנו. בבחינה היסטורית ניתן לומר כי ישראל מְמשה את חזון "קיר הברזל" של ז'בוטינסקי (בן-גוריון). קרי היינו חזקים מספיק והכרענו את אויבנו הערבים כל פעם מחדש, עד שנטשו את הרצון להכריענו (וקיבלו אותנו באזור מחוסר ברירה ומתוך הכרה במציאות). איראן מחזירה את תקוות הערבים שאולי אין זה סופו של פסוק.

איראן מפתחת יכולות אש נרחבות ומתקדמות לשימוש עצמי, ובמקביל מהווה ספקית הנשק המרכזית של האזור. אנו בעיצומו של תהליך התחמשות אויבנו בנשק

מדויק בכמויות הולכות וגדלות. אין סיבה לא להניח שגם החימושים הפשוטים יותר יעברו תהליכים של דיוק. הגעת אויבינו להיקף נרחב של אמל"ח מדויק סביבנו, תחייב את ישראל למענה רובוסטי שלם - הגנתי והתקפי. יתרה מכך, סביר כי פרויקטי בניין כוח נוספים יזלגו לאזור, כגון מערכות הגנ"א מתקדמות, אשר עלולות לאתגר את עליונותה של ישראל במרחב.

התפשטות אזורית איראנית - רבות נכתב על הפרוקסי האיראני, על השאלה כמה איראן שולטת בו, והאם הוא נכס או נטל. בדיון בשאלה זו אנו רוצים להצביע על שני נושאים היכולים להוות התפתחות חמורה מבחינתה של ישראל. האחד, התבססות פרוקסי איראני בסמוך לגבולותיה של ישראל, הזמין לאתגור ישראלי שוטף, ואתגור נרחב יותר בעת עימות. השני, התפתחות תהליכים היכולים לערער מדינות נוספות באזור אשר מהוות חוצץ גאוגרפי בינינו לבין איראן. תהליכים אלו יכולים להתהוות במשך עשרות שנים, ובהם המשך התעצמות המיליציות השיעיות בעיראק או בתימן עד כדי הפיכתן למיליציות השולטות בשטח ומתחמשות באמל"ח נרחב. קריסת מדינות בתווך עלולה להביא את האיום האיראני אל גבולותינו. יחסי הגומלין שבין איראן לפרוקסי העיקרי שלה - חזבאללה - משתדרגים ומובילים למורכבות נוספת.

חזבאללה נבנה כאקדח לרקתה של ישראל לטובת הרתעתה מתקיפת תוכנית הגרעין האיראני. בשנים האחרונות חזבאללה צבר אמצעי לחימה רבים מאיראן גופא, וכעת "ברית ההגנה" בינה לבין חזבאללה יכולה להיות הדדית. לא רק שחזבאללה יתערב אם איראן תותקף, אלא שאיראן יכולה להתערב אל מול איום ממשי ופגיעה בחזבאללה. ההיסק מחיפוי הדדי אפשרי זה, הוא שישראל צריכה להיערך להתמודד עם שתי הזירות בו־זמנית ולצאת מהן כשידה על העליונה ("במצב אסטרטגי משופר" לכל הפחות).

צד "לבן" (הסביבה הגלובאלית) - מעבר מעולם חד־קוטבי לעולם רב־קוטבי.

ארצות־הברית - העידן שבו הייתה ארצות־הברית ההגמונית העולמי - בדעיכה. עליית סין, ואתגורה של ארצות־הברית כמעצמה היחידה בעולם - מתעצם מדי יום. התהליכים בזירה העולמית בשנה האחרונה רק ממחישים את כניסתנו לעידן של חוסר יציבות, הנובע משינוי יחסי הכוחות המעצמתיים בעולם, ומכאן שישראל נדרשת להיות חזקה מאוד בעידן שבו מדינות עלולות להרשות לעצמן לאתגר מדינות אחרות בקלות יחסית. תהליכים פנימיים בארצות־הברית והתחזקות הכוחות האולטרה פרוגרסיביים בשמאל, עלולים לאתגר את התמיכה הבלתי מתפשרת הדו־מפלגתית בישראל.

מנגד, חשוב לציין כי ישראל עודנה בת בריתה המרכזית של ארצות־הברית במזרח־התיכון. ברית זאת נשענת על ערכים משותפים כמו גם על אינטרסים תואמים בתחומים רבים. ככל שנשכיל להיות נכסיים יותר לארצות־הברית, כך יעלה

ערכנו, וככל שנהיה תלויים יותר באמריקאים, כך ייחלש כוחנו. לשמחתנו, נכסינו הביטחוניים הם יקרים מפז, גם אל מול המעצמה האמריקאית, ועלינו להעצים ככל יכולתנו את נכסיותנו בהקשרים אלו.

אירופה - המלחמה באירופה, והמעבר לעולם רב־קוטבי ומעורער יותר, מובילים להזדמנויות בעבור ישראל בתחום שיתופי הפעולה הביטחוניים. על ישראל למנף שיתופי פעולה אלו להישגים ולתמיכה בהתמודדות הרחבה מול איראן.

מדינות האזור - "הסכמי אברהם" ותהליכי העומק המתקיימים מול מדינות האזור הינם בעלי פוטנציאל רב ונרחב.

ראשית הם שוללים את עצם התפיסה האיראנית השוללת את קיום ישראל. שנית, הם מאפשרים שת"פ ביטחוני לטובת בלימת איומים משותפים (כדוגמת איראן). שלישית, הם מאפשרים מו"פ משותף והתקדמות טכנולוגית. רביעית, מדובר בפוטנציאל להגדלת ההשקעה הכלכלית המשותפת בביטחון האזורי, מתוך ראייה של פיתוח ושימור היציבות הביטחונית כתורמת לכלכלה האזורית. פרט לשיפור הביטחוני, הנ"ל טומן בחובו פוטנציאל גדול לתרומה לכלכלת מדינת ישראל.

תורכיה - בהסתכלות ארוכת טווח, לתורכיה יש פוטנציאל לחזור לדומיננטיות אזורית עם אפשרות ממשית לאתגור ההתפשטות האיראנית (אחרי שתפתור בעיות פנימיות קשות). נכון לישראל להשקיע מאמצים בשימור ובהעמקת הקשרים עם תורכיה, ככל הניתן, בהתאם למצב הפוליטי הפנימי בתורכיה.

רוסיה וסין - כמעצמות המהוות משענות לצד האיראני. על ישראל לנסות ולפתח מנופים להשפעה על מדינות אלו, כפוטנציאל לערעור וריסון משענותיה של איראן.

צד "כחול" (ישראל)

ברמה המדינית - קיים פוטנציאל להידוק היחסים והאינטרסים עם ארצות־הברית, בכל הנוגע לאיום המתהווה מאיראן, עקב התנהגות איראן במישור הבין־לאומי (תמיכתה ברוסיה במלחמה באוקראינה), ויחסה לאזרחיה כפי שבאים לידי ביטוי בגל המחאות הפנימיות.

ברמה הצבאית ביטחונית - צה"ל מצוי בעיצומו של תהליך האצת מוכנות אל מול האיום האיראני. הן בפיתוח יכולות לפגיעה בתוכנית הגרעין והן במוכנות למערכה רחבה. מצד אחד, אנו חזקים מאי־פעם ובעל עליונות מודיעינית וטכנולוגית על אויביו, ומצד שני קיימים פוטנציאלים לא מעטים הצפויים לאתגר את המערכה הישראלית:

1. פוטנציאל לאתגור ישראל באופן רב־זירתי, כולל זירות שמוכן לא נדרשנו

להתמודד בשנים האחרונות, כגון תימן ועיראק.

2. נושא המשילות ואתגר ההתמודדות בעת לחימה עם התפרעויות ואלים מוצד

ערביי ישראל, כההליך מרכזי שמחייב היערכות והקצאת משאבים גדולה.

3. פוטנציאל להתפרקות הרשות הפלשתינית כתהליך שיאתגר את ביטחון ישראל ויחייב הקצאת משאבים מתאימה (קשב, כוח אדם, אמצעים).

4. איום הדיוק שעולה מדרגה הן מעזה והן מלבנון.

ישנה עליית איומים בממד הקיברנטי ורצון איראני להשפיע על יכולות משילות

הפנים בישראל, תוך ערעור הממסד הפוליטי-ביטחוני.

ישראל, ותעשיותיה הביטחוניות, נמצאות בחזית הטכנולוגיה כמעט בכל תחום

ביטחוני. ישנה הזדמנות בלתי רגילה למיצוי שיתופי הפעולה הישראליים הביטחוניים

כמעט בכל העולם, תוך מטרה למנפם ככוח כלכלי, להאצת המו"פ, ובקצה - שיפור

המציאות הביטחונית של מדינת ישראל לאורך זמן.

מכל האמור עולה כי לצידנו קמה ועולה מעצמה אזורית השוללת את קיומנו.

איראן פועלת באופן אקטיבי לאיים על קיומה של מדינת ישראל, בין השאר על-

ידי אתגור תפיסת הביטחון הישראלית (חתיירה לגרעין, אתגור העליונות הצבאית,

התבססות אזורית, ניסיון התערבות בנושאי ביטחון פנים ועוד). ניכר כי איראן

מהווה את המשענת העיקרית של אויבינו (תפיסתית וכלכלית) ופועלת מול ישראל

"על כל המגרש" (במישור הדיפלומטי, במישור הכלכלי, בכל העולם ובמזרח התיכון

בפרט). קיים פוטנציאל לערעור המשענות הישראליות בטווח הזמן הארוך כתוצאה

משינויים פנימיים בארצות-הברית, לצד התעצבות הסביבה הגלובלית לרב-קוטבית,

כך שמשענות הצד ה"אדום" מתחזקות. אי-היציבות הפוליטית בישראל הביאה

לעיכוב בחלק מתהליכי בניין הכוח ארוכי הטווח, ומצרף האתגרים הצפויים לישראל

בשנים הקרובות ידרשו משאבים רבים הן לייצוב ולהחזרת המשילות הפנימית, והן

לטובת מוכנות להתפרקות הרשות הפלשתינית.

ישנו פוטנציאל של התלכדות הזירות סביבנו במאפייני עימות מסוימים, דבר

שיחייב את צה"ל לפעול נגד האויבים באופן רב-זירת. מכאן, טענתנו כי קיים סיכון

ממשי לפגיעה בביטחונה הלאומי של מדינת ישראל, ועלינו לפתח תפיסה המנתחת

את חומרת האיום המתייצב מולנו ומעמידה אסטרטגיה מתאימה הנותנת מענה

לאיום המצרפי ארוך הטווח המתרגש אלינו.

הקווים לדמותה של תפיסת ההתמודדות הנדרשת

ראשית, אין מדובר בהתמודדות חד-פעמית כי אם במאבק מתמשך לאורך זמן

המחייב תכנון ארוך טווח, תוך ניהול רציף ובר קיימא. שנית, הדבר מחייב ראייה

הוליסטית של האיומים, של הזירות, של מצבי הפעולה, ונותן מענה הן לאתגרי

הפעלת הכוח והן לאתגרי בניין הכוח, שאותם מציב האויב. כלי הפעולה הינם מכלל

עולמות התוכן, קרי (DIME) (Diplomatic, Information, Military and Economic),

וניהוג המערכה נדרש להיות ברמה הלאומית ולא בקומה הצבאית בלבד. הסתמכות

תהיה בראש ובראשונה על "כחול לבן", תוך מיצוי העוצמות הלאומיות של מדינת

ישראל לצד מיצוי שותפויות במערכה.

על התפיסה לשמר עליונות מתמשכת במרחבים נבחרים, לטובת מניעת התהוויות ביטחוניות חמורות לישראל,³ תוך התמודדות שלמה וכלל מערכתית לטובת החלשת מקורות עוצמתו והשפעתו של הצד ה"אדום" לצד המשך פיתוח והעצמת עוצמותיה של ישראל.⁴

התפיסה המוצעת - תפיסת העליונות בתחרות האסטרטגית בין ישראל ובין איראן

היעד הלאומי הוא הבטחת קיומה של מדינת ישראל כמדינה בטוחה, משגשגת וערכית.

ארכיטקטורת התחרות האסטרטגית

³ יכולת גרעין צבאי איראני, יכולת גרימת נזק חמור אסטרטגי לישראל בעת מלחמה מכמה זירות, התבססות אויבים קרובים לגבולנו תוך ערעור מדינות התווך היציבות.

⁴ אנו טוענים כי ההתמודדות מול איראן אינה אירוע חד-פעמי כי אם מערכה מתמשכת ארוכת טווח עד שתשתנה התנהגותה. גם תקיפת הגרעין האיראני לא תשנה את הצורך בהמשך התמודדות ארוכת טווח וייתכן וידרשו מספר סבבים עתידיים של לחימה על מנת להבהיר לאויב שאין ביכולתו להשמיד את מדינת ישראל, והזמן שעובר רק עובד לרעתו ומעצים את התחזקות ישראל. בהיסטוריה של ישראל כבר הייתה התמודדות בעלת מאפיינים דומים: ז'בוטינסקי בתפיסת 'קיר הברזל' ולאחריו בן-גוריון בתפיסת הסבבים, גרסו כי על ישראל להיות חזקה מאין כמוה, בעלת יכולת הכרעה של אויבנו בקרב, והגדלת הזמן בין סבבי הלחימה השונים, עד שיינטשו את רעיון השמדתה, כמו שאכן קרה. המצב עם איראן דומה בחלק ממאפייניו למצבנו בתחילת הדרך אל מול אויבנו הערבים. יתרה מכך, לישראל אין סכסוך אמיתי עם איראן, ובטח שלא עם העם האיראני, ולראייה השלום ששכן בעבר בינינו. אנו מאמינים כי תחת משטר אחר קיים סיכוי חיובי מאוד למערכת יחסים אחרת בין המדינות, וישראל צריכה להיות חזקה מאוד עד שייגיע זמן זה.

יעד העל הוא הבטחת מאזן אסטרטגי חיובי ומניעת התהוויות שליליות חמורות לישראל, בדרך של יצירת עליונות במרחבים נבחרים ושימורה.

מרחבי התחרות הם מניעת גרעין צבאי בידי איראן, הבטחת העליונות במאזן הצבאי, ביסוס היציבה הישראלית באזור, לצד צמצום השפעתה השלילית של איראן והחלשה ארוכת טווח של המשטר במגוון כלים רחב עד אשר ישנה התנהגותו.

אופן הפעולה המומלץ הוא שמירה על מעמדה של מדינת ישראל, בדגש על היחסים המיוחדים עם ארצות־הברית, וניהול בר קיימא, המאפשר שמירה על מחירים ביטחוניים סבירים.

הסבר על מרחבי התחרות

1. מניעת התגרענות

על ישראל להמשיך ולשמר יכולת רצופה לפגוע באתרי הגרעין האיראנים ובקבועי זמן קצרים, לטובת מניעת יכולתה של איראן להגיע ליכולת גרעינית צבאית.

2. שימור העליונות במאזן הצבאי

על ישראל לשמר ולהרחיב את העליונות במאזן הצבאי אל מול איראן גופא ואל מול הציר בכללותו, כך שתצא במאזן אסטרטגי משופר מכל עימות. זאת לטובת חופש פעולה למקבלי החלטות, ומתוך תובנה שישנה התלכדות זירות סביבו.

3. ביסוס היציבה הישראלית באזור, לצד צמצום ההשפעה השלילית של איראן מינוף "הסכמי אברהם" ומיקסום השת"פ הביטחוני להעצמת הביטחון האזורי ופיתוח הכלכלה האזרית, תוך מחשבה על היציבה האסטרטגית האזורית הרצויה בעוד כעשור עד כעשרים שנה.

המשך בלימת ההתבססות האיראנית בקרבת גבולותינו ומוכנות להתערבות עתידית בכל תפנית שלילית בהקשר זה.

4. החלשה ארוכת טווח של המשטר במגוון כלים רחב עד אשר ישנה התנהגותו ההתמודדות עם המשטר האיראני אינה בעיה ישראלית כי אם בעיה עולמית. עם זאת, המשטר האיראני שם את ישראל "על ראש שמחתו" ומנסה לפגוע בנו בכל העולם ובכל הכלים (DIME). ישראל אינה יכולה ואינה צריכה לעמוד מן הצד כשמתקיים משטר מושחת ודיקטטורי המנסה להביא להשמדתה, ועליה להיאבק בו בכל הדרכים האפשריות על מנת שישנה התנהגותו ויקבל את ישראל כמדינה ככל העמים.

הרחבה על המאפשרים:

שימור ופיתוח העליונות המודיעינית - ככלי המאפשר הקצאת משאבים וניהול סיכונים נרחב מדינת.

שימור ופיתוח העליונות הטכנולוגית - על ישראל לשמר ולפתח את העליונות הטכנולוגית הביטחונית לטובת סיכול פעולות האויב (הגנה) ולהביא לפגיעה קשה עד הכרעה ביכולות האויב (תקיפה). בהקשרי בניין הכוח הישראלי, תידרש מדינת ישראל לסמן את הווקטורים הראשיים שיעניקו לה יתרון בתחרות עם איראן, כמו גם יעצימו הרתעתה ואת כוח השפעתה בזירה הבינלאומית.⁵ כמו־כן, וחשוב לא פחות, ישראל תידרש לבחון את מערכות בניין הכוח שלה בהקשרי תפוקות, קבועי זמן ויעילות, לאור המערכה המתהווה אל מול בניין הכוח האיראני (העובד בקבועי זמן קצרים מאוד). צמצום הפערים בין תעשיות הביטחון הישראליות לבין המערכת הצבאית ביטחונית וקיום תהליכי ניהול וחשיבה משותפים לשיפורם הינם צו השעה.

שימור היחסים המיוחדים עם ארצות־הברית ופיתוח משענות בין־לאומיות נוספות - מחד גיסא, ארצות־הברית הינה משענתה העיקרית של מדינת ישראל החולקת ערכים ומורשת משותפים ועלינו לעשות הכול על מנת לשומרה ככזאת. מנגד, עלינו להמשיך ולבחון כיצד ממשיכים למצב את ישראל כשחקן עצמאי ורלוונטי בזירה הבין־לאומית המתהווה, תוך חיפוש מנופים שיאפשרו לישראל חופש פעולה עתידי וגיבוי בין־לאומי רחב ככל הניתן.

אז מה השתנה בעצם? סיכום עיקרי התובנות

אנו מצויים בתחרות אסטרטגית ארוכת טווח מול מעצמה אזורית השוללת את קיומנו. אין זה "עוד מאותו הדבר"

זהו אתגר השונה מאתגרים שמולם התמודדנו ב־74 השנים האחרונות - בהיקף, במורכבות, ובמשאבים שידרשו לנו על מנת לעמוד בו בהצלחה. אין אנו יכולים להרשות לעצמנו התהוותם של איומים חמורים לביטחון הלאומי של מדינת ישראל ומוטב לנו להתמודד עימם בהקדם האפשרי, הן בהיבטי התקציב הדרוש,⁶ והן בהיבטי הפעולות הנדרשות לביצוע. התלכדות הזירות (כולל אתגרי הפנים) והצורך לפעול בזמנית בכמה זירות, הן אתגר שצה"ל יצטרך להביא בחשבון כנקודת העבודה לבניין כוחו ולאופן הפעלתו.

ניכר כי האיום מחייב המשך שימוש בכלל כלי ה־DIME ובניהוג אינטגרטיבי

⁵ קיימות שתי נקודות מבט לבניין הכוח הישראלי: ברמה הטקטית, כמביא יתרונות אופרטיביים, וברמה האסטרטגית, כמייצר הרתעה ונכסיות בעבור המדינה ומשרת את היציבה הישראלית בכללותה. כחלק מהתחרות האסטרטגית, נכון לישראל בתקופה זו של השתנות ואי־יציבות עולמית, להעמיק את הרתעתה, תוך פיתוח שיתופי פעולה ביטחוניים שיעזרו לממן את המו"פ העתידי.

⁶ תקציב הביטחון לאחר מלחמת יום הכיפורים קפץ להיות 31% מהתמ"ג (היום 5.1%) והביא לקריסה כלכלית לאחר כעשור. רק תכנון ארוך טווח צופה פני העתיד יביא התמודדות נכונה מבעוד מועד, ולא כיבוי שריפות לאחר שקרתה התקלה.

של המערכה ברמה הלאומית.⁷ צה"ל, כגוף שבאחריותו לספק מענה לחלק גדול מהאיומים המתהווים, יידרש להמשיך להשתנות לטובת העמדת מענה מתאים אלו מול האיומים המתפתחים (כולל צורך בהגדלתו).⁸

בהינתן השינויים הנדרשים, למדינת ישראל היכולת להתמודד עם האיום שמציבה איראן על כלל המרחבים. כמו־כן, קיימים תהליכים אזוריים ועולמיים אשר יכולים להוות מנוף להעצמת כוחה של מדינת ישראל בעת הנוכחית. תפיסת העליונות בתחרות האסטרטגית מול איראן, אשר נסקרה בקצרה במאמר זה, הינה תוצר של עבודת עומק משותפת בשנתיים האחרונות בהובלת מטה איראן באגף אסטרטגיה ומעגל שלישי בשיתוף המוסד, וכללה נציגים רבים מכלל הזרועות, האגפים והסוכנויות השונות.

למדינת ישראל עוצמות מדהימות והיא מסוגלת להתמודד עם האיום על כלל רבדיו בעיקר בזכות ההון האנושי, והעליונות הטכנו־מבצעית שאותה העמידו קודמינו בשירות במערכת הביטחון, ומקבלי החלטות בקומה המדינית.

אנו בעיצומה של האצת מוכנות צה"לית להתמודדות עם האתגרים המתהווים מאיראן, אך מבקשים לחדד כי הבסיס למוכנות ארוכת שנים ולבניין הכוח הנדרש, הוא תפיסה סדורה ומבוררת, ולאחריה התאמת המבנים הארגוניים של הגופים השונים. אימוץ התפיסה הנ"ל והתאמת מערכות ניהוג המערכה ובניין הכוח הלאומי, הן כורח השעה.

⁷ היכולת להשתנות ולקיים מעגלי תחקור עד פעולה מהירים יותר מאלו של היריב, משמעותיים בניהוג מערכות ארוכות טווח. חלק מיתרונות ישראל צריכים לבוא לידי ביטוי ביכולת לנהג את המערכה בקבועי זמן ובאפקטיביות הגדולה לאין ערוך מזו של הצד השני.

⁸ איננו מתיימרים להגיד אם נדרש לגדול בכוח אדם, כי אם במענים הנדרשים ובבניין הכוח הייעודי למעג"ש. תוכנית בניין הכוח למעג"ש יחייבו הסתכלות ארוכת טווח החורגת מתר"ש אחת, וצריכה להביא יכולות אסטרטגיות וטקטיות לצה"ל, לצד מינוף כוחה של ישראל כמעצמה אזורית.

על הכותבים

- **תא"ל (מיל') ערן אורטל:** מפקד מרכז דדו בשנים 2019-2023 שירת בעבר כקצין איסוף קרבי ובמגוון תפקידים במטה הכללי בתחומי תכנון, בניין הכוח והפעלתו באגף התכנון ובאגף המבצעים. בעל תואר שני בלימודי ביטחון מאוניברסיטת תל אביב ובוגר המכללה לביטחון לאומי. עמית בכיר במרכז בגין סאדאת.
- **אלוף (מיל') מוטי ברוך:** שירת בחטיבת הצנחנים מלוחם ועד מג"ד. פיקד בין היתר על יחידת מגלן, חטיבת הנח"ל, עוצבת הפלדה, חטיבת התורה וההדרכה, פיקוד ההכשרות והאימונים והגיס המטכ"לי. בעל תואר ראשון במדעי המזרח התיכון מהאוניברסיטה העברית בירושלים, תואר שני במדעי המדינה מאוניברסיטת חיפה ותואר שני נוסף מאוניברסיטה לביטחון לאומי (NDU).
- **סא"ל ד"ר איתי חימיניס:** ראש ענף פיתוח ידע מערכת במרכז דדו והעורך הראשי של כתב העת **בין הקטבים**. בעל תואר דוקטור במדעי המדינה מאוניברסיטת בר-אילן.
- **אל"ם ט':** לשעבר בכיר באגף אסטרטגיה ומעגל שלישי.
- **אלוף תמיר ידעי:** סגן הרמטכ"ל. שימש בעברו בין השאר כמפקד חטיבת "גולני" במלחמת לבנון השנייה, כמפקד אוגדה 80, כראש חטיבת התורה וההדרכה, כמפקד אוגדת יהודה ושומרון, כמפקד פיקוד העורף, כמפקד פיקוד המרכז וכמפקד זרוע היבשה. בוגר המכללה לביטחון לאומי.
- **אל"ם (מיל') ד"ר גדי ישעיהו:** חוקר ומרצה באוניברסיטת לונדון המתמחה בתחום המשברים הבינ"ל. חוקר בכיר בפורום המזרח התיכון וצפון אפריקה בקיימברידג' ועמית מחקר במכון לחקר הטרור באוניברסיטת רייכמן.
- **פרופסור בני מילר:** פרופסור ליחסים בין-לאומיים באוניברסיטת חיפה וראש המרכז לביטחון לאומי באוניברסיטה. בעל תואר דוקטור מאוניברסיטת קליפורניה, ברקלי. היה עמית מחקר באוניברסיטאות הרווארד, פרינסטון, מקגיל סיאנס'פו בפריז והמכון הטכנולוגי של מסצ'וסטס (MIT) ולימד באוניברסיטאות דיוק, קולורדו, פרינסטון, דרטמות' ובאוניברסיטה העברית. מילר לחם בקרב תלסאקי במלחמת יום הכיפורים; ושירת במילואים בשריון ובהמשך בחטיבה לתכנון אסטרטגי. הוא בוגר קורס צוערים של משה"ח והיה חבר משלחת ישראל באו"ם.

- **תא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל:** מפקד מרכז דדו בשנים 2014-2019 וכיום ראש תחום המחקר במרכז דדו לחשיבה צבאית בירתחומית. בתפקידו האחרון שימש כמפקד המרכז וקודם לכן, במלחמת לבנון השנייה, פיקד על עוצבת "מרכבות הפלדה". בעל תואר דוקטור בביוולוגיה אבולוציונית מאוניברסיטת חיפה ותואר דוקטור נוסף במדעי המדינה מאוניברסיטת בר-אילן. ב־2019 קיבל תואר דוקטור נוסף בארכאולוגיה פרה־היסטורית. בוגר המכללה לביטחון לאומי.
- **תא"ל ד"ר איל פכט:** מכהן בתפקיד מפקד מרכז דדו מאז פברואר 2023. לאורך מסלול שירותו הצבאי שירת בתפקידי קצונה ופיקוד במערך הטכנולוגי ובמטה חיל האוויר, במנהל למחקר ולפיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית (מפא"ת), באגף התכנון ובאגף המבצעים. בתפקידיו האחרונים כיהן כראש ענף חקר ביצועים בחיל האוויר וכראש מנת"ם - המרכז לניתוח מערכות באגף לתכנון ולבניין כוח רב־זרועי. בעל תואר שלישי מאוניברסיטת תל אביב בתחום אסטרטגיה וכלכלת ביטחון.
- **ר':** סגן ראש אגף במשרד ראה"מ.
- **אל"ם ר':** רמ"ח אסטרטגיה בח"א.

מבצע "עם כלביא" הוא שיאו של העימות הישיר בין ישראל לאיראן, שתחילתו בשלהי העשור הקודם על רקע מאמצי התבססותה של איראן בסוריה של משטר אסד. המבצע מהווה נקודת תפנית במאמץ מתמשך של עשרות שנים מצד ישראל למנוע מאיראן השגת נשק גרעיני. נכון לכתיבת שורות אלה, הפגיעה המסתמנת במרכיבי הליבה הנותרים של אסטרטגיית הביטחון של איראן משלימה במידה רבה את הישגיה של ישראל נגד שלוחיה ובעלי בריתה של איראן בעזה ובלבנון במסגרת מלחמת 'חרבות ברזל' במהלך השנתיים האחרונות.

במזרח התיכון מתהווה מאזן כוחות חדש, שישראל היא שחקנית מרכזית בו. המבצע הנוכחי באיראן הוא ביטוי נוסף לתהליך ארוך שנים של השתנות עמוקה בתפקיד הכוח הצבאי של ישראל במזה"ת - צה"ל פועל גם הרחק מגבולות המדינה ונהנה מחופש פעולה צבאי רחב ומעליונות יכולות ביחס לאויבי ישראל, והשפעת פעולותיו חורגת מהיבטים צבאיים גרידא.

המבצע עשוי לתרום באופן משמעותי למגמת השינוי בצביונו של המזרח התיכון - מגמה שהואצה ב"הסכמי אברהם" וביתר שאת בהשפעת המלחמה על מאזן הכוחות האזורי. החולשה המסתמנת של איראן ובעלי בריתה עשויה להוביל לכך שלראשונה בהיסטוריה המודרנית של המזה"ת, הקטבים היריבים, כמו גם יתר השחקנים המדינתיים באזור, מצויים תחת מרחב השפעה אמריקאי.

מאמרי הגיליון כולם נכתבו טרם היציאה למבצע - חלקם נכללו בגיליונות קודמים וחלקם טרם פורסמו - וקובצו יחדיו במטרה לאפשר הבנה טובה יותר של האירועים האחרונים, שורשיהם וחשיבותם ארוכת הטווח.